

**Міністерство освіти і науки України
Університет митної справи та фінансів**

**А. В. Хрідочкін
В. В. Ченцов
П. В. Макушев**

**СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ
ОРГАНИ УКРАЇНИ**

Підручник

**Дніпро
2022**

УДК 347.9(477)(075.8)
X 93

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Університету митної справи та фінансів
протокол № 12 від 29 березня 2021 р.*

Рецензенти:

Д. В. Приймаченко – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Університету митної справи та фінансів;

Ю. О. Легеза – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, НТУ «Дніпровська політехніка»

X 93 **Хрідочкін А. В.** Судові та правоохоронні органи України : підручник / А. В. Хрідочкін, В. В. Ченцов, П. В. Макушев. – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. – 291 с.

ISBN 978-966-328-189-6

У підручнику в систематизованому вигляді на основі чинного вітчизняного законодавства і досягнень юридичної науки розкриваються поняття й зміст судової та правоохоронної діяльності, види, завдання та функції судових та правоохоронних органів, принципи їх організації та функціонування, компетенція, підпорядкованість і особливості взаємодії, а також правовий статус посадових осіб цих органів.

Підручник розрахований на студентів, слухачів, курсантів та науково-педагогічних працівників вищих юридичних навчальних закладів, а також правознавців-практиків та всіх тих, хто цікавиться проблемами організації судових та інших правоохоронних органів України.

ISBN 978-966-328-189-6

© Університет митної справи та фінансів, 2022

© А. В. Хрідочкін, В. В. Ченцов, П. В. Макушев, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СУДОВІ ОРГАНИ УКРАЇНИ	7
Глава 1. Судова влада в Україні	7
1.1. Поняття судової влади та її співвідношення з іншими гілками державної влади. Співвідношення понять «судова влада», «правосуддя» та «судочинство»	7
1.2. Ознаки та особливості судової влади	13
1.3. Форми реалізації, функції та завдання судової влади ...	18
1.4. Принципи функціонування судової влади	23
1.5. Правосуддя, його поняття, ознаки та принципи здійснення	27
Глава 2. Судова система України	34
2.1. Поняття, структура, риси, властивості, принципи побудови і порядок формування судової системи України	34
2.2. Конституційний Суд України	39
2.2.1. Правовий статус, ознаки, принципи діяльності, завдання, функції та повноваження Конституційного Суду України	39
2.2.2. Склад та правовий статус суддів Конституційного Суду України	41
2.2.3. Організація діяльності Конституційного Суду України ...	45
2.2.4. Конституційне судочинство	50
2.3. Система судів загальної юрисдикції	53
2.3.1. Організаційні засади побудови системи судів загальної юрисдикції	53
2.3.2. Місцеві суди	55
2.3.3. Апеляційні суди	58
2.3.4. Вищі спеціалізовані суди	62
2.3.5. Верховний Суд	66
Глава 3. Правовий статус професійних суддів України та присяжних	71
3.1. Поняття і загальна характеристика правового статусу суддів України	71
3.2. Порядок добору кандидатів на посаду судді	75
3.3. Порядок призначення на посаду судді та переведення судді до іншого суду	80
3.4. Дисциплінарна відповідальність судді	84
3.5. Звільнення судді з посади та припинення його повноважень	90
3.6. Правовий статус судді у відставці	95
3.7. Правовий статус присяжних	96

Глава 4. Суддівське самоврядування в Україні.....	102
4.1. Суддівське самоврядування в Україні: засади, ознаки, завдання та організаційні форми	102
4.2. Збори суддів	105
4.3. З'їзд суддів України	106
4.4. Рада суддів України	108
Глава 5. Забезпечення функціонування судових органів.....	111
5.1. Загальна характеристика організації забезпечення функціонування судових органів	111
5.2. Вища рада правосуддя	116
5.3. Державна судова адміністрація та її територіальні управління	121
5.4. Апарат суду	125
5.5. Служба судових розпорядників	131
5.6. Помічники суддів судів загальної юрисдикції. Бібліотека суду. Служба судової охорони. Національна школа суддів України	136
Джерела для поглибленого вивчення розділу 1.....	143
РОЗДІЛ 2. ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ	145
Глава 1. Місце правоохоронних органів у системі державного апарату України та їх класифікація	145
Глава 2. Державні органи забезпечення охорони національної безпеки України	152
2.1. Місце державних органів забезпечення охорони національної безпеки України в системі правоохоронних органів	152
2.2. Рада національної безпеки і оборони України	156
2.3. Служба безпеки України	161
2.4. Розвідувальні органи України	169
2.5. Органи Державної охорони України	174
2.6. Державна спеціальна служба транспорту	180
2.7. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України	184
Глава 3. Органи внутрішніх справ України	190
3.1. Місце органів внутрішніх справ України в системі правоохоронних органів	190
3.2. Міністерство внутрішніх справ України	193
3.3. Національна поліція України	200
3.4. Державна прикордонна служба України	205
3.5. Державна служба України з надзвичайних ситуацій ...	211
3.6. Державна міграційна служба України	216
3.7. Національна гвардія України	221

Глава 4. Органи юстиції України	227
4.1. Місце органів юстиції України в системі правоохоронних органів	227
4.2. Міністерство юстиції України та його територіальні органи	228
4.3. Органи та особи, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів	235
4.4. Органи державної реєстрації актів цивільного стану ...	242
4.5. Органи нотаріату в Україні	249
Глава 5. Інші правоохоронні органи України, що здійснюють діяльність з метою попередження, виявлення, припинення, розкриття злочинів та захисту прав і свобод людини	257
5.1. Прокуратура України	257
5.2. Державне бюро розслідувань	262
5.3. Національне антикорупційне бюро України	267
5.4. Державна податкова служба України	272
5.5. Державна митна служба України	277
5.6. Державна кримінально-виконавча служба України	283
Джерела для поглибленого вивчення розділу 2	288
Рекомендована література до всього курсу	291

ВСТУП

Розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави, закріплення в Конституції України положення про найвищу соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку потребує формування нових підходів до захисту прав людини. Віднині головним змістом і спрямованістю діяльності держави стають права і свободи людини та гарантії їх здійснення. Утвердження та забезпечення цих прав і свобод Конституція України покладає на державу, як її головний обов'язок.

Реалізуючи свою правоохоронну функцію, держава створює систему судових, правозахисних та правоохоронних органів. Її вивчення в навчальному курсі «Судові та правоохоронні органи України» уможливило глибше зрозуміти суть державно-правових явищ, усвідомити механізм захисту прав людини і громадянина від протиправних посягань, скласти уявлення про реалізацію правових норм у практичній діяльності відповідних органів.

Навчальна дисципліна «Судові та правоохоронні органи України» є однією з базових навчальних дисциплін, яка дає вихідні знання про систему судових та правоохоронних органів України. У підручнику розглянуто судові та основні правоохоронні органи, що сприятиме формуванню загального уявлення здобувачів вищої освіти щодо змісту судової, правозахисної та правоохоронної діяльності, системи спеціально уповноважених на її здійснення органів, їх компетенції та статусу посадових осіб судових та правоохоронних органів.

Мета вивчення цієї дисципліни – дати здобувачам вищої освіти денної та заочної форм навчання чітке уявлення про те, як формуються правоохоронні органи України, яка їхня система, склад та структура, які принципи їх організації, які функції вони виконують, як ці органи взаємодіють один із одним, іншими державними та громадськими організаціями, яке їхнє соціальне призначення.

Навчальна дисципліна «Судові та правоохоронні органи України» має своїм завданням сформувати у здобувачів вищої освіти загальні знання щодо поняття, характеристики і змісту судової, правозахисної та правоохоронної діяльності; кола органів, установ, що мають повноваження щодо здійснення цієї діяльності, ознак розмежування цих органів та характеристики їхньої компетенції; характеристики статусу посадових осіб, яким надано право здійснення цієї діяльності, їхніх прав, обов'язків та гарантій діяльності. Оволодіння цими знаннями допоможе їм зорієнтуватися у майбутній професії, сформувати уявлення про зміст діяльності кожного правоохоронного органу та виявити індивідуальну схильність, зацікавленість тією чи іншою юридичною діяльністю.

Підручник «Судові та правоохоронні органи України» підготовлено в межах чинного законодавства України, він допоможе здобувачам вищої освіти денної та заочної форм навчання у підготовці до складання заліків та екзаменів із зазначеної навчальної дисципліни.

РОЗДІЛ 1 СУДОВІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

ГЛАВА 1 СУДОВА ВЛАДА В УКРАЇНІ

1.1. Поняття судової влади та її співвідношення з іншими гілками державної влади. Співвідношення понять «судова влада», «правосуддя» та «судочинство».

1.2. Ознаки та особливості судової влади.

1.3. Форми реалізації, функції та завдання судової влади.

1.4. Принципи функціонування судової влади.

1.5. Правосуддя, його поняття, ознаки та принципи здійснення.

1.1. Поняття судової влади та її співвідношення з іншими гілками державної влади. Співвідношення понять «судова влада», «правосуддя» та «судочинство»

Ідея розподілу державної влади та виокремлення її судової гілки виникла досить давно. На думку багатьох дослідників, необхідність виокремлення судової влади в самостійну та незалежну склалася ще в античних державах. Мислителі того часу формулювали декілька обов'язкових ознак теорії, згідно з якою існують відносно самостійні елементи держави, які виконують певні власні функції. Ці елементи тісно взаємодіють між собою, часом підтримуючи, а часом заважаючи один одному. В літературі висловлюється думка, що ідеї про розподіл влади вже були розроблені в працях Арістотеля, Платона, Полібія, Епікура та інших, а також втілені в судовій практиці саме античного світу.

Виникнення судової влади дійсно сягає в античне минуле, а її розвиток триває вже багато століть. Він не був поступовим, оскільки судова влада розвивалася в певних історичних умовах становлення конкретних держав. За первинною формою організації вся повнота державної влади зосереджувалася в руках одного органу, як правило, монарха. Це мало низку позитивних моментів, пов'язаних з можливістю забезпечення оперативного вирішення будь-яких питань, неможливістю перекладання відповідальності та провини за помилки на інші органи, а також звільненням від боротьби з іншими органами за обсяг владних повноважень. Однак із часом більшість державотворців дійшли висновку, що кожен носій влади прагне до зловживання і завжди прагне просувати свою владу якомога далі. В такій ситуації наукова думка почала наголошувати на необхідності «поділу» влади на гілки, які б виконували різні функції, стримуючи одна одну. Провідні мислителі античності наголошували на необхідності поділу діяльності держави за трьома основними напрямками: законодавча діяльність (прийняття загальнообов'язкових для всіх членів спільноти правил поведінки), контроль

за виконанням законів (управління процесом дотримання членами суспільства правил поведінки) та діяльність зі здійснення правосуддя (розгляд спорів, які виникають у суспільстві, що мали юридичні наслідки). Таким чином, саме античність стала колыскою ідеї поділу влади та її невід'ємної складової – концепції судової влади.

Окремі дослідники пропонують ідею божественної природи судової влади і обґрунтовують думку про те, що доктрина про розподіл влади існує вже тисячі років. На підтвердження цієї теорії наводиться низка аргументів, у тому числі взятих із Біблії та деяких наукових трактатів. Навряд чи потрібно оспорювати таку точку зору. Ідея судового контролю, безпосередньо пов'язана з ідеями захисту прав особистості, безумовно має духовні аспекти й сягає своїм корінням в античне минуле.

Водночас розвиток ідеї судового контролю тісно пов'язаний з теоріями мислителів кінця XVII – початку XVIII ст. про розподіл влади. Засновниками класичного варіанта цієї теорії було створено зовсім нове універсальне вчення, яке було втілено у конституційне законодавство та державне будівництво практично всіх країн світу. Серед причин, що зумовили зародження й розвиток нової теорії, насамперед слід назвати історичний прогрес, що виявився у переході до більш високого рівня соціальної та державної самоорганізованості. Біля витоків **класичної теорії розподілу влади** стояв Дж. Локк. Однак у своїх працях, неодноразово торкаючись питання про суд, Локк усе ж таки не виокремлював судову владу як самостійну й незалежну. Він зупинився лише на характері взаємовідносин законодавчої влади із судами, вважаючи, що законодавець не може брати на себе право управляти деспотичними наказами, а навпаки, він зобов'язаний визначати права підданих шляхом створення постійних законів, на захисті яких і повинні зосереджуватися уповноважені на це судді. Але роль останніх у боротьбі зі злочинністю Дж. Локк недооцінював, обстоюючи висновок про те, що солідні злочинці не покарані, оскільки є досить сильними для слабких рук правосуддя.

На думку ж більшості дослідників найсуттєвіші аспекти доктрини поділу влади й обґрунтування ролі судової влади серед інших гілок містяться в працях французьких мислителів Ш. Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо. У своєму творі «Про дух законів» Монтеск'є зробив головний висновок: «У кожній державі є три види влади: влада законодавча, влада виконавча й та, що відає питаннями цивільного права». Ця влада карає за злочин і вирішує скарги під час зіткнення інтересів приватних осіб, а тому її можна назвати судовою владою. Виокремлення даної влади в самостійну гілку влади державної – це суттєвий внесок Ш. Монтеск'є у розвиток теорії поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, завдяки чому доктрина отримала завершеність. Розгляду питання про судову владу в Монтеск'є передують декілька важливих міркувань. У більшості європейських держав установлено поміркований режим правління, згідно з яким монархи, володіючи законодавчими та виконавчими повноваженнями, передають своїм підданим здійснення повноважень судових. При

цьому призначення судової влади полягає в утриманні від крайнощів влад законодавчої та виконавчої. Порівняно з попередниками Монтеस्क'є зробив помітний крок у розвитку поглядів на функції та процедури судової влади. Зокрема, на відміну від Дж. Локка, у його спадщині є ідеї про функції законності, правосуддя, охорони прав та інтересів громадянина, свободи й безпеки особистості, які здійснює «третья» гілка влади. Монтеस्क'є надавав особливого значення судовим процедурам, кількість яких збільшується зі зростанням поваги до гідності, майна, життя й свободи громадян.

На відміну від Ш. Монтеस्क'є, який розглядав судову владу як засіб стримування законодавчої та виконавчої влад від крайнощів, Ж.-Ж. Руссо значно повніше розкрив спектр їх взаємовідносин, а також глибше дослідив суттєві аспекти «третьої» влади, хоча він і не вживав цього терміна у своїй праці «Про суспільний договір». Зокрема, Ж.-Ж. Руссо писав, що коли неможливо встановити точне співвідношення між складовими частинами держави або визначити причини, які порушують ці відносини, доводиться створювати особливу магістратуру, яка не є частиною загального організму, але повертає кожного члена суспільства до істинних відносин між державою і народом, між державою і сувереном та між двома сторонами одночасно. Руссо одним із перших визначив функціональну роль суду як гаранта недоторканності свободи людини. Він писав про право заарештованого на оскарження до суду застосування до нього арешту, про повноваження суду перевірити обґрунтованість обмеження свободи людини.

У цілому Руссо критично розвинув погляди Локка і Монтеस्क'є, внаслідок чого було створено теорію розподілу влади у сучасній державі. Праці цих великих мислителів у сукупності являють собою концепцію поділу влади, яка вважається класичною. В їхній теоретичній спадщині послідовно та у взаємозв'язку охарактеризовані судові процедури охорони життя, свободи, інтересів громадянина, тобто вони пов'язані з певним напрямом діяльності «третьої» влади.

Теорія розподілу влади отримала реальне втілення у багатьох країнах світу. В її основі лежить загальнодемократична концепція, яка тією чи іншою мірою може використовуватись у країнах із різним державним устроєм. Ще й досі вона є предметом вивчення, оскільки змінюється співвідношення економічних і політичних сил у суспільстві, рівень демократії, ускладнюється процес управління державою.

Значення теорії розподілу влади для розвитку сучасної державності досить повно аналізується в сучасній літературі. водночас слід зауважити, що, акцентуючи увагу на обґрунтуванні Монтеस्क'є необхідності розподілу державної влади на складові (гілки), яка виключає узурпацію влади в одних руках (одному державному органі), дослідники часом забувають про те, що ці гілки належать одному дереву – державі, тому не є абсолютно викремленими одна від одної. Кожна з гілок характеризує певну сферу застосування владних повноважень. Визнання наявності трьох гілок влади – це визнання правомірності, необхідності спеціалізації влади щодо провід-

них напрямів державного будівництва. Коли йдеться про розподіл влади, то слід говорити про самостійність окремих гілок влади, а не про їх автономність. Принцип розподілу влади передбачає створення у механізмі держави такого «механізму стримань і противаг», коли кожна з гілок влади, будучи відносно самостійною, має можливість і контролювати, і впливати на діяльність інших гілок влади. Але при цьому слід пам'ятати, що забезпечення інтересів держави досягаються не відокремленням гілок влади, не їх протистоянням, і тим більше не їх відкритою конфронтацією, а тісною взаємною співпрацею, точним виконанням кожною гілкою влади своїх функцій. Об'єктивна дійсність є такою, що всі гілки влади потребують одна одної, створюють завершену єдність, яка іменується державною владою, лише у своїй сукупності, являючи собою елементи єдиної системи. Навіть невелике послаблення хоча б одного елемента здатне призвести до послаблення системи, суттєвого зниження її здатності виконувати свої функції й навіть до паралічу влади. Тому в сучасній державі говорять не стільки про розподіл влади, скільки про досягнення балансу між різними гілками влади, який полягає в тому, що, з одного боку, не можна допускати узурпацію влади, а з іншого – послаблення єдиної влади держави в цілому. Лише в контексті теорії розподілу влади, наявності «механізму стримувань і противаг» у взаємній діяльності окремих гілок влади виникла можливість становлення й розвитку в сучасних демократичних державах самостійної та незалежної гілки державної влади – судової.

Взаємодія судової влади з іншими гілками влади в Україні здійснюється на засадах уже згаданого «механізму стримувань і противаг», який на практиці виглядає так. Органи законодавчої влади впливають на суди, створюючи для них нормативно-правову базу. Вона охоплює організацію судової системи і визначає порядок діяльності судів. Крім того, орган законодавчої влади (Верховна Рада України) спільно з Президентом України бере участь у формуванні судової системи – призначенні (обранні) суддів. Але обрані на посаду органами законодавчої влади судді їм не підпорядковані, зазначені органи не мають права контролювати законність вироків та інших судових рішень. Водночас бюджет судів приймає Верховна Рада України. Зі свого боку, судді Конституційного Суду України контролюють конституційність законів, прийнятих Верховною Радою України, які в подальшому можуть застосовуватись під час розгляду справи.

Щодо взаємовідносин з органами виконавчої влади, то суд може скасувати акти органів державного управління, які суперечать Конституції і законам України, незаконні рішення адміністрацій підприємств, установ і організацій, розглядати скарги громадян на незаконні дії органів державного управління. Водночас виконавча влада може впливати на судову владу. Так, суди загальної юрисдикції утворюються і ліквідуються законом. Проект закону про утворення суду вноситься до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

Відомий американський вчений-юрист Л. Фрідман у своїй монографії «American law» починає аналіз трьох гілок влади не із законодавчої та виконавчої, а із судової зовсім не випадково. Справа в тому, що в сучасних високорозвинутих країнах судова влада і формально, і фактично стала вищою державною владою. Судова влада, хоча й менш помітна, ніж інші гілки влади, керує ними. Таке становище пояснюється тими повноваженнями, якими наділені суди, й тим місцем, яке вони посідають у політико-державному процесі. Суди одержали повноваження контролювати інші гілки влади й виносити остаточні рішення за скаргами на їхні дії. В сучасному світі практично немає жодної конституції, в якій би судовій владі не відводилася спеціальна глава чи розділ, де визначається її специфіка, характер взаємовідносин з іншими гілками влади, юридичні наслідки судових рішень.

В Україні судова влада перебуває в процесі власного становлення, однак вона вже володіє достатньою самостійністю й незалежністю в механізмі держави й має міцні позиції серед інших гілок влади. Такому становищу судової влади в Україні на сучасному етапі, її розвитку багато в чому сприяло прийняття Верховною Радою України Конституції України, а також цілої низки законодавчих актів, які регулюють питання судоустрою, статусу суддів та незалежності судової влади.

Підбиваючи підсумки та аналізуючи положення відповідних законодавчих актів, слід визначити **судову владу** як специфічну, самостійну й незалежну гілку єдиної державної влади, яка створена з метою реалізації виключно судами в межах закону та судових процедур компетенції щодо:

- вирішення на підставі закону соціальних конфліктів між державою і особою та між фізичними і юридичними особами;
- контролю за конституційністю законів;
- контролю за дотриманням прав громадян під час розслідування злочинів і проведення оперативно-розшукової діяльності;
- встановлення найбільш значущих юридичних фактів.

Дуже важливе питання про співвідношення таких досить близьких понять, як «судова влада», «правосуддя» та «судочинство». Під правосуддям, як уже зазначалося, розуміють діяльність судів з розгляду й вирішення судових справ. На відміну від правосуддя, судова влада – це право судових органів, яким вони наділені законом, а також можливість здійснювати широкі юрисдикційні повноваження, це правовий статус судів, їхнє місце й становище як особливих органів державної влади. Крім того, термін «судова влада» включає також саме здійснення власних повноважень.

Таким чином, зміст поняття судової влади значно ширший за поняття правосуддя, оскільки судова влада виявляється в багатьох діях суду. Так, усі суди й судові структури зобов'язані узагальнювати судову практику та аналізувати судову статистику. На підставі таких узагальнень Пленум Верховного Суду приймає керівні роз'яснення з питань застосування законодавства, обов'язкові для виконання всіма судами загальної юрисдикції, в подальшому Пленум контролює виконання судами цих постанов. Голови

всіх судів вносять до державних органів, установ та організацій подання про усунення порушень закону, причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушень. Ці акти зобов'язують тих, кому вони адресовані, вживати відповідних заходів з усунення таких правопорушень. Суддя також розглядає скарги підозрюваного, підсудного, їх захисників щодо законності та обґрунтованості взяття під варту органами досудового розслідування. Усі вищезазначені та багато інших повноважень судів і суддів є виявом судової влади, але виходять за межі правосуддя.

У Конституції України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено положення про те, що судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України і судами загальної юрисдикції. При цьому слід звернути увагу на те, що виокремлення Конституційного Суду України в системі судоустрою України не випадкове. Хоча Конституційний Суд України виконує завдання, загальні для всієї судової системи, їх виконання відбувається в іншій формі порівняно з усіма іншими судами. Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції, має особливі, притаманні тільки йому повноваження, що дає підстави виокремлювати його серед інших судів. Згідно з Конституцією України, закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією процедура їх розгляду, прийняття або набрання чинності. Закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані неконституційними, втрачають силу з дня винесення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Виникає питання: чи здійснює Конституційний Суд України правосуддя, здійснюючи судочинство? Якщо зміст поняття правосуддя розглядати у широкому розумінні, то на це питання можна дати позитивну відповідь. Дійсно, Конституційний Суд України розглядає й вирішує справи, що належать до його компетенції, його діяльність базується на процесуальних законах, ним застосовуються норми матеріального права. Водночас, здійснюючи судову владу, Конституційний Суд України має зовсім специфічні завдання, підвідомчість справ, повноваження та інші особливості, які суттєво відрізняють його від судів загальної юрисдикції. Особливе становище Конституційного Суду України характеризується також тим, що в його роботі не беруть участі представники народу (присяжні й народні засідателі). Така позиція законодавця зрозуміла і закономірна: для вирішення справ, що належать до компетенції Конституційного Суду України, необхідна висока кваліфікація суддів та чималий досвід роботи з юридичної спеціальності. Навіть статус судді Конституційного Суду України, вимоги до кандидатури на посаду судді Конституційного Суду України суттєво відрізняються від статусу судді загального суду. По суті, Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції є різними, самостійними, незалежними і відокремленими одна від одної гілками судової влади.

Вищезазначене дає можливість зробити такі висновки. По-перше, правосуддя – це лише один із засобів здійснення судової влади, по-друге, більш правильним буде розглядати правосуддя як діяльність судів загальної юрисдикції з розгляду і вирішення цивільних, господарських, кримінальних, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Щодо терміна «судочинство», то під ним розуміють діяльність судів з розгляду і вирішення справ, що належать до їх відання, а також дії інших суб'єктів, які реалізують свої права й обов'язки, вступають у процесуальні відносини із судом (у кримінальних справах – також з органами дізнання, досудового слідства та прокурором). Так, постраждалий, підсудний, свідок можуть брати участь у провадженні слідчих дій, а будь-який громадянин чи юридична особа має право звертатися до суду із заявою (позовом) про відшкодування завданої йому шкоди тощо. Всі ці дії є складовою судочинства, але не правосуддя, яке вповноважений здійснювати тільки суд. Тому судочинство – поняття ширше, ніж правосуддя.

Термін «судочинство» у законодавчих актах, науковій та навчальній літературі, а також на практиці застосовується поряд із терміном «процес»: цивільне судочинство або цивільний процес, кримінальне судочинство або кримінальний процес тощо. Хоча слід зазначити, що в галузевих юридичних науках поняття адміністративний процес, господарський процес, конституційний процес мають подвійне значення і не завжди трактуються як здійснення відповідної процедури розгляду і вирішення справ у судах.

1.2. Ознаки та особливості судової влади

Судовій владі як самостійній і незалежній гілці державної влади притаманна низка ознак, які розкривають поняття судової влади уможливають відокремити її від інших гілок державної влади та інших видів влади соціальної. До цих **ознак** судової влади належать:

– **судова влада. Здійснюється виключно спеціальними державними органами – судами.** Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій, згідно зі ст. 124 Конституції України, іншими органами чи посадовими особами не припускається. Для успішного здійснення судової влади закон наділяє суди всіма необхідними і достатніми повноваженнями. Судові рішення постановляються судами від імені України і є обов'язковими для виконання на всій території України. Особливе становище судів у державному механізмі зумовлене завданнями та характером діяльності, під час якої можуть суттєво порушуватися права і свободи громадян, права і законні інтереси різних підприємств, установ і організацій, а також держави в цілому. Саме тому вимоги, що ставляться до кандидатів на посаду судді, надзвичайно високі – вони повинні мати вищу юридичну освіту, бути компетентними у питаннях юриспруденції, мати достатній досвід практичної роботи. Судді виконують свої функції на професійній основі. Склад суду формується на законних підставах – це обов'язкова умова винесення правомірного рішення;

– судова влада в Україні **належить судам, які становлять єдину судову систему**. Судова система України згідно із законодавством представлена судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України. Судову владу повноважні здійснювати лише суди, які входять до судової системи України. Створення надзвичайних і особливих судів забороняється. Єдність судової системи виявляється у спільності завдань усіх судів, якими, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», є захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави;

– **суди є правозастосовними органами**. Вирішення справи судом означає, що він застосовує норми матеріального права (кримінального, цивільного, адміністративного тощо) до конкретного правовідношення, яке було предметом розгляду в судовому засіданні, і виносить на їх підставі мотивоване рішення (вирок);

– судовій владі притаманна **нормативність**. Соціальний простір, в якому функціонує судова влада, а також її діяльність щодо реалізації владних повноважень, їх зміст і форма здійснення містяться в нормах матеріального і процесуального права. Шляхом законодавчо передбачених процедур судова влада сприяє відновленню порушеного права суб'єкта, захищаючи суб'єктивне право. Вирішуючи справу, судовий орган застосовує загальну норму права до конкретної життєвої ситуації. Судова влада реалізується виключно у процесуальній формі, визначає зміст і порядок здійснення цієї влади. Порушення законної процедури є підставою визнання такої діяльності неправомірною. Нормативність же закріплення судової процедури гарантує як правомірність дій суду, так і можливість їх подальшої перевірки, своєчасного виявлення та усунення судових помилок;

– судова влада має **окремий предмет діяльності**. Предметній сфері функціонування судової влади притаманний виключний характер. Судова влада залучається до діяльності лише у разі розгляду юридичної справи: якщо хоча б два суб'єкти перебувають у стані суперечок, а спір виник стосовно відносин, які регулюються нормами права. Сторони звертаються до суду з проханням стати безстороннім арбітром у вирішенні їх справи. Будь-який конфлікт, який має правову природу, може бути предметом розгляду судової влади. Окремі правові конфлікти вирішуються в адміністративному, дисциплінарному чи іншому порядку поза межами діяльності суду. Вирізняються три групи конфліктів, що належать до юрисдикції судових органів:

– **матеріально-правові**. Їх вирішення є виключною компетенцією суду (йдеться про визнання особи винною у вчиненні злочину, застосування до особи заходів, які обмежують її конституційні права і свободи тощо);

– **процесуальні**, які виникають під час судового розгляду справи (апеляційне чи касаційне оскарження судового рішення, відвід судді за мотивом його зацікавленості у справі тощо);

– **процесуально-правові**. Вони не мають передбаченого законодавством шляху вирішення (наприклад, у випадку конфлікту закону і міжнарод-

ного договору, принципів цивільного, господарського чи адміністративного судочинства тощо). За наявності прогалин у законодавстві особливого значення набуває суддівська правосвідомість і нормотворчість.

Конфлікти, які належать до юрисдикції судової влади, мають конкретний, навіть індивідуалізований характер. У них завжди відомі сторони конфлікту, час, місце та обставини його виникнення, оскільки це – необхідна передумова звернення до судового органу;

– **судова влада здійснюється на підставі вимог процесуального законодавства.** Саме процесуальний закон ретельно регламентує процедуру розгляду справ у суді, гарантуючи дотримання прав і законних інтересів усіх учасників судового розгляду, недопущення свавілля та суб'єктивізму;

– **участь народу в здійсненні правосуддя.** Відповідно до положень Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Участь присяжних у здійсненні правосуддя є їх громадянським обов'язком. Реалізація принципу участі народу в здійсненні правосуддя наближає суд до суспільства і певною мірою сприяє:

– формуванню самостійності судової влади, незалежної від законодавчої та виконавчої гілок влади;

– гуманізації правоохоронної діяльності в дусі відповідального ставлення до прав і свобод людини;

– підвищенню професіоналізму суддів, державних обвинувачів та захисників на рівні, що забезпечує якісну діяльність у змагальному процесі за участі народних засідателів;

– **владний характер повноважень суду.** Він виявляється в тому, що вимоги і розпорядження суддів під час здійснення ними своїх розпоряджень є обов'язковими для всіх без винятку державних органів, організацій та інших юридичних і фізичних осіб. Винесені судом вирок, рішення, ухвала або постанова є актами застосування права, які з набранням чинності підлягають виконанню на всій території України, є обов'язковими для всіх учасників судового процесу: державних органів і громадських об'єднань, підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян;

– **виконання вимог суду і його рішень забезпечується силою держави.** За необхідності органи і посадові особи можуть застосовувати відповідні заходи для реалізації рішень і вимог суду. В державному механізмі функціонують спеціальні органи і посадові особи, обов'язками яких є виконання судових рішень:

– **державні та приватні виконавці** (за вироками і рішеннями судів у частині майнових стягнень);

– **органи державної виконавчої служби, утворені Міністерством юстиції України в установленому законодавством порядку** (у разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, за вироками, які передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, обмеження волі тощо);

– *органи Національної поліції* (під час доставляння до суду підсудних, які перебувають під вартою);

– *адміністрації державних органів і установ* (під час залучення експертів, провадження ревізій тощо);

– *адміністрації підприємств, установ, організацій* (наприклад, у разі призначення покарання у вигляді виправних робіт, громадських робіт) тощо;

– **легітимність** судової влади. Ознака легітимності свідчить про ступінь довіри до судової влади з боку суспільства, його згоду на неї та готовність до виконання її рішень. Легітимність тісно пов'язана із законністю, яка є обов'язковою умовою легітимності. Водночас легітимність означає не тільки відповідність судової влади вимогам закону, а це ще й неформальне, не визначене процесуально ставлення населення до судової влади та її рішень. Сприяє її легітимності не лише справедливість і законність дій та рішень суду, але й уміння судів і насамперед головуєчого в судовому процесі, правильно побудувати відносини з його учасниками та іншими особами, присутніми в залі судового засідання. Фізичні та юридичні особи, державні органи, а також держава в особі законодавчої і виконавчої влади повинні довіряти судовій владі та визнавати її як легітимну. Держава зобов'язана чітко окреслити предметну сферу судової влади й визнати виключність повноважень у цій галузі. Усі суб'єкти правовідносин повинні враховувати її компетентність, самостійність і погоджуватись на використання нею всіх необхідних повноважень для вирішення конфлікту, підкорюватися велінням судової влади щодо добровільного та свідомого виконання актів цієї гілки влади. До чинників, що визначають сутність легітимності судової влади, слід зарахувати:

– незалежність і безсторонність судового органу під час вирішення справ;

– об'єктивність процесу пізнання та правильність одержаного результату;

– справедливість у матеріальному та процесуальному аспектах;

– законність – відповідність діяльності та актів судового органу нормам права;

– **самостійність і незалежність** судової влади. Під незалежністю судової влади слід розуміти те, що суди здійснюють свої функції, не відчуваючи будь-якого впливу з боку будь-кого, і в здійсненні правосуддя не залежать від:

– органів законодавчої та виконавчої влади;

– інших органів, організацій, партій і рухів, посадових осіб;

– позицій сторін у судовому процесі;

– вищих судів;

– будь-яких інших осіб.

Самостійність судової влади означає, що суди діють самостійно, без будь-якої підпорядкованості, власними силами, маючи для здійснення своїх функцій всі необхідні повноваження, якими вони наділені за законом. Рішення суду не потребує будь-якого подальшого підтвердження. Відокремленість судової влади полягає в тому, що суду належить особливе місце у державному механізмі, обумовлене особливостями виконання ним функ-

цій, специфікою умов і порядку його діяльності. Суди не входять до будь-якої іншої системи державних органів, вони організаційно не підпорядковані нікому;

– **судова влада має ситуативний характер**, оскільки функціонує лише за умови звернення до неї суб'єктів права. Суд не розпочинає розгляд юридичних справ за власною ініціативою, а робить це лише за зверненням до нього і функціонує на час вирішення справи. Здійснення судової влади в умовах певної юридичної справи та лише за умови звернення до неї зацікавлених осіб є ознаками, що підкреслюють її ситуативний характер, а також відмінність від законодавчої та виконавчої гілок, предметну сферу яких становить загальніше коло правових відносин.

До **особливостей** судової влади належить:

– **здійснення правосуддя**. Ця особливість судової влади головна, оскільки відрізняє її від законодавчої і виконавчої влади. Якщо законодавча влада є сукупністю повноважень з прийняття законів, а виконавча – з управління державними справами, то судова влада – це сукупність повноважень зі здійснення правосуддя;

– **децентралізований характер**. Якщо законодавча і виконавча влада покладаються конституціями в основному на один–два вищих органи держави і за наявності кількох суб'єктів мають ієрархічну будову, то судова влада покладається на всю сукупність судових органів від найнижчих до верховних за відсутності відносин підпорядкування між ними. Кожен судовий орган, а не лише Верховний суд, є носієм судової влади він вирішує конкретні справи цілком самостійно, керуючись виключно законом і правосвідомістю;

– **неполітичний характер**. Якщо законодавча і виконавча влада постійно перебувають під безпосереднім впливом політичних сил (насамперед політичних партій), то судова влада має бути повністю деполітизованою. У протилежному разі вона втрачає самостійність, суд перетворюється на простий додаток до інших гілок влади і під час розгляду та вирішення справ керується не правом, а політичною доцільністю, як це відбувається за авторитарних і тоталітарних політичних режимів. На відміну від органів законодавчої і виконавчої влади, склад яких формується за результатами чергових парламентських чи президентських виборів, суддівський корпус у більшості демократичних держав формується шляхом призначення. У демократичних державах судді не можуть належати до політичних партій, брати участь у будь-якій політичній діяльності;

– **джерело її сили**. Судова влада не спирається на волевиявлення виборців, як законодавча влада, не має у своєму розпорядженні матеріальних, фінансових і силових ресурсів, як влада виконавча. Джерелом сили судової влади є повага суспільства і громадян до суду як його справедливого користувача і професійного тлумача. Показником сили судової влади є виконання судових рішень. Незалежно від оцінки рішення суду сторонами судового процесу, іншими державними органами, громадськістю тощо воно має неухильно виконуватися. І навпаки, невиконання судових рішень є свідченням неповаги до суду і слабкості судової влади;

– її здійснення у специфічних процесуальних формах – у формі судових засідань за участю суддів, присяжних, позивача, відповідача, обвинуваченого, захисника та інших із дотриманням специфічних принципів – рівності всіх учасників перед законом і судом, незалежності судів і суддів, забезпечення доведеності вини, змагальності сторін, гласності тощо.

1.3. Форми реалізації, функції та завдання судової влади

Судова влада завжди реалізується в певній формі – процедурі судочинства, передбаченій законодавством. Така процедура чітко регламентує те, що має відбуватися в суді під час підготовки до розгляду та судового розгляду справ. Її завданням є забезпечення законного, мотивованого і справедливого вирішення юридичних спорів. Процедури здійснення судової влади базуються на гласності, забезпеченні права на захист та оскарження судового рішення, можливості участі представників народу в прийнятті рішення у справі, рівності сторін у судовому розгляді. Цікаво, що для органів законодавчої та виконавчої влади, на відміну від судових органів, вони установлені регламентом і не містять тієї точності й усебічності, що характерні для порядку розгляду справ у судах. **Формами реалізації судової влади в Україні є:**

- конституційне судочинство;
- цивільне судочинство;
- господарське судочинство;
- адміністративне судочинство;
- кримінальне судочинство.

Конституційне судочинство – це така форма реалізації судової влади, в процесі якої розглядаються юридичні справи конституційного значення. Шляхом саме конституційного судочинства визнається неконституційність правових актів, які приймаються в державі, чим забезпечується юридичний захист Основного Закону країни. Конституційне судочинство слід розглядати як діяльність судових органів, що полягає у вирішенні справ, предметом яких виступають конституційно-правові питання, пов'язані із забезпеченням дотримання норм Конституції державними органами та прийняттям щодо них відповідних рішень. Воно покликано забезпечити верховенство Основного Закону, охорону конституційних прав та свобод, а також додержання принципу поділу влади. Головним елементом конституційного судочинства є перевірка судовим органом нормативних актів на їх відповідність Конституції. В цьому й полягає сутність конституційного судочинства.

Конституційне судочинство в Україні реалізується Конституційним Судом України – єдиним органом конституційної юрисдикції в державі. Діяльність цієї судової установи відбувається у процесуальній формі, яка зближує її із судами загальної юрисдикції. Як і в судах загальної юрисдикції процедура судочинства базується на таких принципах, як незалежність, колегіальність, гласність, змагальність і рівноправність сторін.

Наступною формою здійснення судової влади є *цивільне судочинство*, під час якого вирішуються правові конфлікти, що виникають із цивільних, сімейних та деяких інших правовідносин. Законодавство зобов'язує забезпечувати правильний і своєчасний розгляд цивільних справ, сприяти поновленню порушених майнових, особистих та інших прав громадян, визнаючи для цього суди загальної юрисдикції та наділяючи їх відповідною компетенцією. Цивільне судочинство полягає в розгляді й вирішенні по суті юридичних справ, пов'язаних із захистом майнових, особистих немайнових, сімейних та інших прав і законних інтересів суб'єктів права. У порядку цивільного судочинства розглядаються також справи, коли необхідно посвідчити факти, що мають юридичне значення (безвісна відсутність особи, фактичні шлюбні відносини тощо). Крім того, виключно суд може позбавити громадянина можливості розпоряджатися своїми правами внаслідок душевної хвороби або з інших причин. Цивільне судочинство здійснюється судами загальної юрисдикції, а його процедура регламентована Цивільним процесуальним кодексом України, який, зокрема, передбачає три види цивільного судочинства: позовне, наказне й окреме.

Господарське судочинство – це така форма реалізації судової влади, в процесі якої вирішуються правові конфлікти, що виникають у сфері господарських правовідносин. Його зміст полягає у вирішенні правового конфлікту, що виник між суб'єктами, які здійснюють господарську чи іншу економічну діяльність. В цьому випадку судова влада покликана сприяти поновленню порушених норм права й вирішувати соціальні та економічні завдання. Виокремлення господарської юрисдикції зумовлено також історичними чинниками (існуванням протягом тривалого часу арбітражних судів), і особливостями правовідносин, що виникають у сфері господарювання (функціонуванням ринкової економіки та складністю законодавства, що діє у цій галузі). Господарське судочинство здійснюється спеціалізованими господарськими судами, які входять до системи судів загальної юрисдикції. Процедура цієї форми реалізації судової влади регламентована Господарським процесуальним кодексом.

Адміністративне судочинство є формою здійснення судової влади, в процесі якої розглядаються юридично значущі справи, що виникають у сфері управлінських правовідносин за наявності публічного інтересу. Законодавством передбачено необхідність своєчасного, всебічного, повного й об'єктивного розгляду обставин справи та їх вирішення відповідно до законодавства. Предметом адміністративного судочинства є скарга на діяння посадових або службових осіб, а також державних органів. Публічний інтерес тут виступає об'єктом конфліктів, які виникають у сфері управлінсько-адміністративних правовідносин. Адміністративне судочинство провадиться спеціалізованими адміністративними судами, що входять до системи судів загальної юрисдикції, згідно з процедурою, визначеною Кодексом про адміністративне судочинство.

Останньою формою реалізації судової влади є *кримінальне судочинство*, у процесі якого вирішуються справи про злочин. Зміст кримінального судочинства полягає в розгляді на судових засіданнях кримінальних справ та застосуванні визначених законодавством видів покарання до осіб, які винні у скоєнні злочину, або у виправданні невинних. Винність особи у вчиненні злочину встановлюється лише вироком суду, що набув чинності. Оскільки обмеження особистої свободи громадян, щодо яких застосовуються запобіжні заходи або заходи медичного характеру, є дуже серйозною справою, законодавець надав право вирішення цих питань лише суду. Необхідність прояву судової влади виникає і під час вирішення питань щодо відбування кримінального покарання (зокрема, дострокове або умовно-дострокове звільнення від покарання). Кримінальне судочинство здійснюється загальними судами в межах процедури, визначеної Кримінально-процесуальним кодексом.

Функціями судової влади є головні напрями її діяльності, такі як:

– **здійснення правосуддя**. Суди вирішують правові конфлікти, які виникають у суспільному житті між фізичними особами, між фізичними і юридичними особами, між юридичними особами з приводу порушення їхніх прав і законних інтересів, передбачених кримінальним, цивільним, господарським, адміністративним, міжнародним, екологічним, сімейним, житловим, конституційним чи іншим законодавством. Підставою для звернення особи до суду за розглядом правового конфлікту є неправомірні діяння або рішення державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних або фізичних осіб, які порушують передбачені законом права цих осіб, перешкоджають вільному використанню закріплених прав, накладають на осіб не передбачені законодавством обов'язки чи безпідставно притягують особу до відповідальності. Всі зазначені питання стають предметом судового розгляду;

– **здійснення судового контролю за законністю та обґрунтованістю застосування заходів процесуального примусу**. Виконуючи цю функцію, суди вирішують питання щодо можливості (необхідності) застосування до особи заходів процесуального примусу і провадження окремих слідчих та оперативно-розшукових дій, що обмежують конституційні права і свободи людини. Суди також розглядають скарги на діяння прокурора, слідчого, особи, яка здійснює дізнання і дають висновок щодо їх законності та обґрунтованості. За результатами розгляду скарги суддя виносить рішення або про визнання діяння чи рішення відповідної посадової особи незаконним і про обов'язок усунути допущене порушення, чи про залишення скарги без задоволення. Рішення суду можуть бути оскаржені до вищого суду. Такі скарги розглядаються відповідно до процесуального законодавства в порядку апеляційного або касаційного провадження;

– **тлумачення правових норм**. Діяльність судового органу завжди пов'язана з правозастосовною діяльністю, в процесі якої судді тлумачать правову норму. Водночас слід відокремити напрям судової діяльності, який безпосередньо полягає у трактуванні правової норми. За результатами такої

діяльності суд робить висновок про правовий зміст норми і відповідність її Основному Закону. Це так звані правотлумачні функції судової влади;

– *офіційне посвідчення фактів, що мають юридичне значення*. Суди офіційно засвідчують юридичні факти, що визначають виникнення, зміну або припинення особистих чи майнових прав фізичних та юридичних осіб. Перелік фактів, що підлягають судовому засвідченню, визначено законодавством;

– *обмеження конституційної та іншої галузевої правосуб'єктності громадян України*. Йдеться, зокрема, про компетенцію суду щодо визнання у випадках, визначених законом, особи недієздатною або обмежено дієздатною. Так, лише суд може визнати особу недієздатною через психічне захворювання, коли вона не може розуміти значення власних дій або керувати ними. До компетенції суду також належить обмеження дієздатності громадянина, який унаслідок зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами ставить свою сім'ю у скрутне матеріальне становище. За судовим рішенням примусово поміщається в стаціонарний медичний заклад особа, хвороба якої є загрозою для оточуючих, або особа страждає на тяжке психічне захворювання.

Таким чином, визначення функцій судової влади сприяє розкриттю її ролі та значення в суспільстві, державі в цілому. Основною функцією судової влади є вирішення юридично значущих справ, що мають юридичні наслідки. Рішення, що приймаються судом у межах здійснюваної функції, обов'язкові для всіх державних органів, організацій та установ усіх форм власності, фізичних та юридичних осіб. Інакше вступає в дію механізм державного примусу, який забезпечує виконання рішення суду. Становлення функцій судової влади здійснювалось одночасно зі становленням теорії судової влади, сприйняттям і розумінням її природи та ознак. Не є винятком, що з розвитком державності та інституту судової влади, зокрема, остання може наділятися також іншими функціями.

Завданням судової влади є забезпечення:

- захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина;
- захисту прав і законних інтересів юридичних осіб;
- інтересів суспільства і держави.

Ці завдання судова влада виконує, виходячи з принципу верховенства права, який згідно з Конституцією діє в Україні. Судова влада завжди виходить з пріоритету права перед іншими соціальними нормами, наприклад мораллю або звичаями. Вона повинна керуватися лише Конституцією і законами України. Зазначені завдання судова влада виконує під час здійснення правосуддя – розгляду й вирішення конфліктних судових справ правовими засобами, які їй надані у судочинстві для захисту гарантованих прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Завдання судової влади під час здійснення правосуддя конкретизовані у вітчизняному процесуальному законодавстві, яке врегульовує порядок провадження у конституційному, цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному судочинстві. Так, здійснення правосуддя у кримінальних справах спрямовано на: викриття осіб, винних у вчиненні злочинів, притягнення до відповідальності та справедливе їх покарання; захист осіб від безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності й засудження невинуватих; охорону прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб і держави, яким злочином заподіяно шкоду. Досягнення цієї мети під час вирішення конкретної кримінальної справи забезпечується додержанням судом процесуальних правил, що є реалізацією демократичних засад правосуддя, спрямованих на гарантування підсудному, потерпілому, іншим учасникам процесу їхніх прав і охоронюваних інтересів, зокрема права підсудного на захист, рівність усіх учасників процесу перед законом і судом, дотримання презумпції невинуватості тощо. Одночасно реалізацією в судовому розгляді кримінальної справи засад правосуддя забезпечуються інтереси суспільства і держави, які зацікавлені у швидкому, повному розкритті винних осіб та правильному застосуванні до них законів.

Завданням здійснення судової влади у цивільних і господарських справах є охорона прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб – учасників цивільних і господарських правовідносин. Повний, усебічний розгляд і вирішення судом конкретної справи досягається шляхом дотримання правил судочинства, якими сторонам гарантуються права на доведення своїх вимог, спростування безпідставних вимог іншої сторони тощо. У такий спосіб забезпечуються інтереси як учасників процесу, так і інтереси суспільства та держави. Наприклад, здійснення правосуддя у цивільних справах за скаргами громадян на рішення, дії або бездіяльність у сфері управлінської діяльності насамперед спрямовано на правовий захист людини і громадянина від недобросовісних або некомпетентних службових і посадових осіб. Судовий розгляд такої справи забезпечує інтереси людини і громадянина, які звернулися до суду, а також інтереси суспільства і держави, які зацікавлені у боротьбі з бюрократизмом і зловживанням службових і посадових осіб.

Завданням судової влади є також *гарантування права на справедливий суд*, що означає встановлення певних вимог до організації суду: його створення на підставі закону; самостійність; безсторонність; доступність; додержання процедури розгляду справ; гласність; забезпечення реалізації наданих процесуальним законом прав учасників судового розгляду; змагальність; розумний строк розгляду справи; виконання остаточного судового рішення тощо.

Згідно з природно-правовим підходом до праворозуміння право і справедливість є однопорядковими категоріями: право дорівнює справедливості. Зважаючи на етимологічну близькість понять «право» і «правосуддя», у процесі розгляду судової справи відбуваються пошуки права, а результат цього процесу втілюється в конкретному судовому рішенні.

1.4. Принципи функціонування судової влади

Діяльність судової влади регулюється правовими нормами, серед яких особливе значення мають ті, що визначають не окремі аспекти судоустрою, а найбільш важливі й загальні питання функціонування судової влади. Такі норми набувають значення принципів. Тому **принципи судової влади** – це загальні, керівні, вихідні положення, які визначають її місце в системі єдиної державної влади, побудову інститутів судової влади, а також спрямовані на реалізацію поставлених перед судовою владою завдань. Усі принципи діють у межах єдиної цілісної взаємопов'язаної і взаємозалежної системи, отже, порушення хоча б одного з них тягне за собою порушення й інших. До принципів судової влади належать:

– **законність** судової влади. Принцип законності прямо витікає з конституційних положень, згідно з якими органи судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах та згідно з нормами матеріального і процесуального законодавства, а також нормативних приписів щодо судоустрою. Основою принципу законності є розроблена система законодавства, а важливою умовою його ефективності – розвиток і вдосконалення правових норм у зв'язку з розвитком суспільного життя, сучасними потребами особистості та всього суспільства. Всі інші принципи судової влади, їх реалізація є гарантією принципу законності. Порушення будь-якого принципу – це порушення принципу законності, бо кожен із них закріплений у законі;

– **паритетність** судової влади. Цей принцип закріплений на конституційному рівні: жодного пріоритету судовій владі щодо законодавчої чи виконавчої не передбачено. Кожна з гілок наділена відповідною компетенцією у сфері суспільних відносин і самостійно виконує власні функції. Зокрема, судова влада покликана розглядати на підставі закону всі правові спори, що виникають у державі, незалежно від кола суб'єктів, які сперечаються. Рішення, що виносяться судовими органами, завдяки принципу паритетності, не потребують додаткового затвердження іншими гілками влади. Принцип, що розглядається, передбачає виключну компетенцію судової влади: межі її поширення, остаточність її рішень та їх обов'язковість. У всіх конфліктах правового характеру, які виникають у суспільстві, роль арбітра належить без винятку судовій владі, оскільки вона поширюється на всі відносини, що виникають між різними суб'єктами (фізичними, юридичними особами та державами). Органи судової влади з усіх спорів приймають рішення та інші акти, які після набрання ними чинності є обов'язковими для всіх без винятку органів державної влади, підприємств, установ, посадових осіб та громадян і підлягають безумовному виконанню на всій території України. Невиконання вимог суддів, постановлених судовими органами, призводить до встановленої законодавством відповідальності. Паритетність судової влади передбачає також певні гарантії додержання необхідного рівня фінансування судової влади, пропорційного розподілу коштів у межах державного бюджету з іншими галузями влади, належну оплату праці суддів і фінансування на утримання судових установ;

– **справедливість** судової влади. Людина має право на справедливий суд згідно з міжнародними актами (Міжнародним пактом про громадянські та політичні права і Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод). Визнання цього принципу вимагає від держави дотримання гарантій доступу до суду, матеріальних гарантій (забезпечення певних вимог щодо організації судів та кількісного складу суддівського корпусу), а також процесуальних гарантій щодо судового розгляду. Право на справедливу судову владу означає встановлення певних вимог до організації суду:

- його створення на підставі закону;
- самостійність і безсторонність;
- доступність;
- додержання процедури розгляду справи;
- гласність;
- забезпечення реалізації наданих процедурним законом прав учасників судового розгляду;
- змагальність;
- розумний строк розгляду справи;
- виконання остаточного судового рішення тощо.

Зважаючи на етимологічну близькість понять «право» і «правосуддя», у процесі розгляду судової справи трапляються пошуки права, а результат цього процесу втілюється в конкретному рішенні судового органу. При цьому суду надані повноваження приймати рішення на підставі принципу верховенства права. Це й можливості використання аналогії права та закону, і можливості прямого застосування належним чином ратифікованих міжнародних договорів (у тому числі рішень Європейського суду з прав людини), і визнання пріоритетності прав та свобод особи, і повноваження щодо скасування неправових актів органів законодавчої та виконавчої влади, надані Конституційному Суду України та адміністративним судам;

– **доступність** судової влади. Принцип доступності передбачає нормативне закріплення та реальне забезпечення можливості безперешкодного звернення до суду за захистом власних прав, відсутність при цьому невинуватих правових і фактичних ускладнень. Важливою правовою передумовою забезпечення доступу до судової влади є наявність суб'єктивного права особи на судовий захист, яке прямо впливає з конституційного положення про судовий захист прав і свобод людини. Крім того, право на судовий захист набуває подальшої деталізації у процесуальному законодавстві. Зазначене право є універсальним юридичним засобом відстоювання особою власних прав у будь-якій життєвій ситуації, в тому числі, пов'язаній з незаконними діями органів державної влади (вона може виявитися у діях або бездіяльності адміністрацій державних підприємств, установ, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та службовців). Ще однією правовою передумовою реальної доступності судової влади є нормативне закріплення та реальне утвердження рівності громадян

перед законом і судом. Це означає, що, з одного боку, не встановлюється жодних обмежень для осіб за будь-якими ознаками (майновим цензом, освітою, мовою тощо) у разі звернення до суду, а з іншого – в Україні немає судів, які б формувалися за наведеними специфічними ознаками (за статтю, національністю, соціальним статусом тощо). Рівний доступ до суду також означає, що особи в суді користуються однаковими процесуальними правами й до них застосовуються однакові норми матеріального права та правила судочинства. Крім того, рівним доступом до судової влади користуються громадяни України, іноземці та особи без громадянства, крім винятків, установлених вітчизняним законодавством та міжнародними договорами України. До гарантій реалізації принципу доступності судової влади належать як організаційно-правові (судоустрійні й судочинні), так і матеріальні (розумність судових витрат, належне фінансування судової діяльності, надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах вразливим верствам населення);

– **незалежність** судової влади. Вона може бути представлена двома рівнями: зовнішнім і внутрішнім. *Зовнішній рівень* незалежності включає політичний та соціально-економічний аспекти. Політична незалежність визначається тією суспільно-політичною ситуацією, в якій здійснюється судова влада. Реальна незалежність судового органу повністю виключає можливість будь-якого впливу на судову владу з боку політичних партій, громадських рухів або їх лідерів. Особливої актуальності це положення набуває в умовах багатопартійності та політичного плюралізму. Соціально-економічний аспект незалежності судової влади гарантується спеціальним порядком фінансування судів, матеріальним і побутовим забезпеченням суддів та їх соціальним захистом. Так, суддям гарантується заробітна плата (вона складається з посадового окладу, премій, доплат за кваліфікаційні класи тощо), їм надається щорічна відпустка, вони забезпечуються житлом, мають право (разом із членами своєї сім'ї) на безоплатне медичне обслуговування в державних установах охорони здоров'я, їхнє життя підлягає обов'язковому державному страхуванню за рахунок державного бюджету. *Внутрішній рівень* незалежності судової влади становлять три елементи: процедура здійснення судової влади, статусні гарантії суддів та побудова судової системи. Гарантіями режиму незалежного здійснення судової влади виступають Закон України «Про судоустрій і статус суддів», чинне процесуальне та інше законодавство, які передбачають відповідальність за втручання в діяльність суду, таємницю дорадчої кімнати судів і заборону вимагати її розголошення. Статусні гарантії суддів установлюють особливий порядок обіймання посади, переведення на іншу, звільнення з посади, особливий порядок їх притягнення до кримінальної чи дисциплінарної відповідальності, статусні гарантії судді у відставці тощо. Судоустрійні складові незалежності судової влади визначають принципи побудови судової системи, порядок і строки обрання та призначення суддів. Існуючий порядок формування суддівського корпусу забезпечує незалежність носіїв су-

дової влади і дає можливість виключити вплив на суддів з боку місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування;

– **безсторонність** судової влади. Розгляд справи в суді повинен здійснювати суддя, який не має особистої зацікавленості у справі та спроможний виконати роль безстороннього арбітра, який вирішує судову справу незалежно, підкоряючись лише закону. Функції суду і сторін організаційно та функціонально розмежовані. Суддя не повинен ставати на сторону учасника процесу, а має захищати закон і сприяти припиненню його порушення. Якщо суддя якимось чином зацікавлений у предметі судового розгляду чи перебуває у будь-яких стосунках з однією зі сторін або існують інші підстави сумніватися в об'єктивності судді під час розгляду судової справи, він особисто зобов'язаний заявити про свій відвід, і справа передається іншому судді. Право заявити відвід судді є в кожній стороні у справі. Судова справа має бути розглянута об'єктивно, на підставі закону, а жодні уподобання або особисті погляди судді не повинні стати на заваді винесення справедливого рішення;

– **процедурність** судової влади. Судова гілка влади функціонує в межах певної процедури і здійснюється тільки у спеціальній формі. Рішення судів, прийняті всупереч чи з порушенням установленної процедури, визнаються незаконними й мають бути скасовані, а умисні дії судді в такому випадку мають стати підставою для притягнення його до відповідальності. Процедура здійснення судової влади передбачена відповідним процесуальним законодавством і включає не лише права й обов'язки суду та суддів під час вирішення справ, але й гарантії організації судового процесу (його відкритість, участь у ньому представників народу тощо) та процесуального статусу його учасників (рівність сторін перед законом і судом, рівність прав щодо надання доказів, заявлення клопотань, оскарження рішень суду, змагальність процесу тощо). Додержання процедури судового розгляду здійснюється судом, а також вищим судом у порядку апеляційного чи касаційного перегляду справи, учасниками процесу шляхом заявлення клопотань, заперечень, оскарження рішень та дій судового органу;

– **територіальність** судової влади. Цей принцип означає побудову системи судів загальної юрисдикції відповідно до адміністративно-територіального устрою, визначеного Конституцією України. Принцип територіальності зумовлений потребою здійснення судової влади на всій території України та доступності її для всього населення. Головна вимога даного принципу в тому, що мережа судових органів має рівномірно поширюватись на всі без винятку адміністративно-територіальні одиниці України. Тому судові округи судів відповідних рівнів повинні однаково співвідноситися з адміністративно-територіальними одиницями, на які поширюється їхня юрисдикція. Принцип територіальності забезпечує територіальне розмежування юрисдикції однорідних судів, визначаючи мережу судового органу. Великого значення дія цього принципу набуває у визначенні мережі місцевих судів – судів першої інстанції, оскільки вона має бути розгалуженою, забез-

печувати кожній особі реальну можливість дістатися до судової установи для вирішення власної справи по суті. Отже, принцип територіальності полягає у відсутності територій, на які б не поширювалася юрисдикція суду, територіально зручному розміщенні судів та в існуванні достатньої кількості судових установ та суддів на території України;

– **інстанційність** судової влади. Принцип інстанційності зумовлений необхідністю забезпечення конституційного права на апеляційне й касаційне оскарження судових рішень. Інстанційність – це організація судів відповідно до необхідності забезпечити право на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Відомо, що судовий порядок розв’язання спорів найтриваліший і складний, а формалізованість судового розгляду виправдана, наскільки це потрібно для створення гарантій ухвалення правосудного рішення. З урахуванням ускладнення суспільних відносин та їх правового регулювання, на жаль, не можна говорити про непогрішність судових рішень. Інстанційна побудова судової системи дає можливість невдоволеній судовим рішенням стороні звернутися до вищої судової інстанції з вимогою про його перегляд. Особливе значення інстанційної системи полягає в тому, що вона є гарантією високої якості судочинства, що уможливорює суддям вищої інстанції з більшим досвідом, авторитетом і компетенцією виправляти можливі помилки суддів нижчої інстанції. Моделі інстанційної побудови судової системи різняться відповідно до національних традицій певної країни, однак міжнародні стандарти у цій сфері передбачають створення принаймні двох інстанцій: першої (яка розглядає справи по суті) і другої (вона переглядає рішення першої в іншому процесуальному режимі). Вітчизняне ж законодавство передбачає відразу дві інстанції щодо перегляду рішень судів першої інстанції – апеляційну і касаційну. При цьому апеляційна інстанція наділена повноваженнями перевіряти застосування нижчим судом закону, а також повноту та об’єктивність встановлення фактичних обставин справи, а касаційна – обмежена лише переглядом питань права.

1.5. Правосуддя, його поняття, ознаки та принципи здійснення

Правосуддя є одним із напрямків правоохоронної діяльності, одним з важливіших повноважень, здійснення якого пов’язане із функціонуванням судової влади. Аналізуючи основні ознаки правосуддя, закріплені вітчизняним законодавством та ті, що впливають з практичної діяльності суду, пов’язаної з реалізацією судової влади і відправленням правосуддя, **правосуддя** можна визначити як здійснювану в передбаченому законом процесуальному порядку правозастосовну діяльність суду з розгляду і вирішення цивільних, кримінальних, господарських та інших справ, що належать до його компетенції, з метою охорони прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб та інтересів суспільства й держави.

Діяльність суду з розгляду і вирішення справ за своєю суттю визнається правосудцям лише за умови, що вона відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення особи в правах. Міжнародно-

правовою основою здійснення правосуддя є положення міжнародно-правових актів з прав людини. Так, Загальною декларацією прав людини передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом (ст. 8); право на ефективний засіб правового захисту передбачено ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Основним процесуальним засобом такого відновлення є справедливий судовий розгляд (ст. 10 Загальної декларації прав людини, п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Відповідно до ст. 2 Закону, яка визначає завдання суду в Україні, суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Законом заборонено відмовляти у здійсненні правосуддя (зокрема, ч. 2 ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України) і встановлено відповідні негативні правові наслідки за порушення цієї заборони. Так, за постановлений суддею (суддями) завідомо неправосудний вирок чи інше судове рішення передбачено кримінальну відповідальність (ст. 375 Кримінального кодексу України). Заборона відмовляти у здійсненні правосуддя конкретизує зміст такої засади, як доступність правосуддя для кожної особи. Визначаючи підстави дисциплінарної відповідальності суддів, ст. 83 Закону передбачає й таку підставу, як суттєві порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, пов'язані, зокрема, з відмовою у доступі особи до правосуддя.

Згідно з Рекомендацією № R (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо незалежності, ефективності та ролі суддів від 13 жовтня 1994 р., судді під час здійснення правосуддя повинні приймати свої рішення цілком незалежно й мати можливість діяти без обмежень, без неправомочного впливу, підбурення, тиску, погроз, неправомочного прямого чи непрямого втручання, незалежно від того, з чийого боку і з яких мотивів воно здійснюється. У законі мають бути передбачені санкції проти осіб, які намагаються у такий спосіб впливати на суддів. Судді мають бути цілком вільними у винесенні неупередженого рішення у справі, яку вони розглядають, покладатись на своє внутрішнє переконання, власне тлумачення фактів і чинне законодавство. Судді не зобов'язані давати звіт щодо справ, які перебувають у їх провадженні, жодній особі, яка не належить до системи судової влади (п. 2 «d»).

Правосуддю відводиться провідне місце у здійсненні правоохоронної діяльності, що пов'язане з тими завданнями, які покладені на правосуддя як основну форму реалізації судової влади в державі. Відповідно до законодавства суд, здійснюючи правосуддя на принципах права, забезпечує

захист гарантованих Конституцією і законами України прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Правосуддя має низку ознак, які дають можливість зрозуміти характер, мету і порядок дій усіх осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя, відрізнити правосуддя від інших форм реалізації судової влади та інших видів правоохоронної діяльності. До **ознак** правосуддя, в процесі здійснення якого відбувається розгляд справи, належать такі:

– **розгляд справи відбувається у формі судових засідань**, тобто зборів складу суддів та інших учасників процесу, які провадяться у відкритій та усній формі. Провідне місце у судовому засіданні належить суду і головуючому – професійному судді. На нього покладається обов'язок забезпечення законного розгляду справи. Й саме тому в Україні передбачено досить складну процедуру добору суддівських кадрів і механізм контролю за рівнем професійної придатності (йдеться про наявність інституту дисциплінарної відповідальності суддів, призначення (обрання) на посаду голови і заступників голови суду тощо). Такий суворий кваліфікаційний добір і контроль притаманний лише судовій владі, на відміну від законодавчої й виконавчої;

– важливою рисою цих засідань є **участь сторін** (обвинувачення і захисту в кримінальному процесі, позивача та відповідача у цивільному й господарському процесі тощо). Сторони при цьому наділені рівними правами й обов'язками для захисту власних законних інтересів. Судовий процес має змагальний характер, що дає можливість суду всебічно, повно й об'єктивно розглянути справу й винести правильне рішення. Правосуддя функціонує в режимі дотримання процесуальних гарантій статусу учасників судового процесу. Саме на стадії судового розгляду права й обов'язки учасників процесу детально регламентовані та забезпечені відповідними процесуальними гарантіями;

– порядок розгляду справ, обговорення питань, що розглядаються, прийняття рішень, в тому числі тих, що завершують слухання, **відбувається в чіткій відповідності з процесуальним законом**. Недотримання процедурних форм, закріплених процесуальними законами, може стати предметом нового судового розгляду й навіть призвести до скасування вже винесеного судового рішення. Дотримання процесуальної форми має принципове значення, оскільки громадяни можуть вступати в контакт із судовим органом не з будь-якого приводу, а лише у зв'язку з:

– порушенням законних прав та інтересів (початок судового процесу шляхом оформлення позовної заяви);

– залученням до суду в якості свідка, потерпілого, позивача або підозрюваного, підсудного, обвинуваченого (у кримінальній справі).

Процесуальних форм необхідно чітко дотримуватись і під час судового розгляду, адже саме в цьому полягає необхідна умова правильності розслідування і розгляду справ у суді. Процесуальний аспект діяльності з розгляду спірних питань слугує однією з важливих гарантій ефективності та

неупередженості під час вирішення спорів, хоча інколи ця обставина стає причиною тяганини у розгляді справи, а інколи й джерелом значних матеріальних витрат. Але це є тією ціною, яку суспільство сплачує за гарантованість захисту своїх прав і законних інтересів у суді.

Судова діяльність призначена виключно для осіб, які зацікавлені у вирішенні юридичних спорів. Такий її характер відповідає ідеї про те, що різні суб'єкти права повинні самі виявляти певну стурбованість і докласти зусиль для захисту своїх прав і законних інтересів. Таким чином, судовий процес не може бути так званою загальнонародною операцією, тобто пропонуватися будь-якій особі або групі осіб для того, щоб переслідувати будь-кого за будь-яку поведінку, що не відповідає закону. В іншому випадку, суди не витримали б того навантаження, пов'язаного з розглядом і вирішенням справ, яке звалилося б на них. Тобто все вищезазначене можна висловити класичним правилом основного принципу процедури: «Немає інтересів, немає і позову»;

– **в основу всіх судових рішень покладені докази.** Це зобов'язує суд ретельно досліджувати всі обставини справи, необхідні для їх правильного вирішення. Під час розгляду спору будь-яке право, будь-який інтерес, та чи інша юридична ситуація мають бути доведені. Доведення полягає у використанні певних законних засобів і методів, за допомогою яких одна зі сторін чітко встановлює існування своїх правомочностей. У суді розгляд і оцінка доказів у справі набувають першочергового й майже завжди вирішального значення для вирішення судових суперечок;

– **суди володіють повною юрисдикцією** в тому сенсі, що ніякі інші органи влади не мають права ставити під сумнів обов'язковість виконання рішень судів. Рішення судів наділяється особливою силою та ефективністю. Воно набуває незворотного характеру й ніхто не може його змінити, воно стає недоторканим навіть для судді, який його виніс. Після підтвердження у вищих судових інстанціях воно набуває обов'язкової сили і авторитетності для всіх без винятку державних органів і посадових осіб, а за необхідності воно забезпечується примусово. Цим досягається гарантованість захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб, громадських організацій і державних органів, стабільність у вирішенні судом соціально-правових спорів і суперечок;

– відправлення правосуддя в умовах складного і розгалуженого законодавства набуває **творчого характеру**, оскільки, з одного боку, воно пов'язане з пошуком істини, достовірним установленням фактів, що мають юридичне значення в судовій справі, а з іншого – з необхідністю точної правової оцінки встановлених фактичних обставин, тобто перебуванням у загальному масиві правових норм, що становлять систему права певної держави, окремої норми або сукупності правових норм, що регулюють конкретні правовідносини. У зв'язку з цим є всі підстави стверджувати, що діяльність зі здійснення правосуддя має окремі риси діяльності науково-дослідної. Всі ці ознаки характеризують правосуддя як форму реалізації судової влади.

Правосуддя здійснюється на основі **принципів**, закріплених ст. 129 Конституції України, а саме:

– **законність**. Цей принцип є вихідним для функціонування судового органу. Його сутність полягає в тому, що судді під час відправлення правосуддя повинні діяти лише в межах та у спосіб, визначених законодавством України. Даний принцип виявляється відповідно до закону судових установ і судових процедур. Судові органи і судді діють на підставі закону, підкорюються лише Конституції та законам України. Носії судової влади (судді) не мають права у своїй діяльності порушувати вимоги закону;

– **рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом**. Він означає, що рішення суду не може ґрунтуватися на дискримінації. Тобто суд не може встановлювати будь-яких привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за майновими або іншими ознаками. Рівними перед законом і судом, так само як і громадяни України, є іноземці та особи без громадянства, крім винятків, установлених Конституцією, законами або міжнародними договорами України. Так, Конституцією України встановлено виняток із загальних правил про провадження у кримінальних справах щодо притягнення до кримінальної відповідальності, арешту й затримання народних депутатів України, затримання і арешту суддів. Тому судді без згоди Верховної Ради України не можуть бути затримані чи заарештовані до винесення обвинувального вироку судом;

– **забезпечення доведеності вини** означає, що вирок суду має ґрунтуватися не на припущеннях, а на незаперечних доказах. Цей принцип впливає зі ст. 62 Конституції України, котра закріплює презумпцію невинуватості, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вирокком суду;

– **змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості** – у процесі судового розгляду справи сторони (захист та обвинувачення) мають рівні процесуальні можливості щодо збирання доказів та їх використання для пошуку істини. Процесуальна рівність означає, що всі заходи, які вправі вжити обвинувач для доказування обвинувачення, захист має право застосовувати для його спростування, а все, що має право робити цивільний позивач для підтримання позову, може робити цивільний відповідач для його заперечення;

– **підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором**. Підтримання публічного обвинувачення означає процесуальну і публічну діяльність прокурора в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин на підставі зібраних доказів;

– **забезпечення обвинуваченому права на захист**. Цей принцип означає, що на слідчого, прокурора, особу, яка провадить дізнання, покладено

обов'язок сприяти реалізації права обвинуваченого на захист. Обвинувачений має право:

- знати, в чому він обвинувачується;
- давати пояснення по суті висунутого обвинувачення або відмовитися від дачі свідчень та відповідей на запитання;
- надавати докази;
- заявляти клопотання;
- мати захисника та побачення з ним наодинці до першого допиту;
- знайомитися з усіма матеріалами справи;
- заявляти відводи;
- подавати скарги на дії та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду;
- підсудний має право на останнє слово;
- **гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.** Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, передбачених процесуальним законом. Учасники судового розгляду та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові нотатки. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, теле-, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання допускається з дозволу суду, в порядку, встановленому процесуальним законом. Ніхто не може бути обмеженим у праві на отримання в суді усної або письмової інформації щодо результатів розгляду його судової справи;
- **розумні строки розгляду справи судом.** Розумним, зокрема, вважається строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без непоправних зволікань) судового розгляду;
- **забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду.** Усі учасники судового процесу та інші особи у випадках та порядку, передбачених процесуальним законом, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення з метою виправлення судової помилки та прийняття правильного судового рішення. Подача апеляційної та касаційної скарги з додержанням правил, що встановлені процесуальним законодавством, зобов'язує апеляційний і касаційний суд розглянути скаргу й перевірити законність, обґрунтованість і справедливість постановленого у справі судового рішення. Коло осіб, які мають право на апеляційне і касаційне оскарження судових рішень, а також перелік судових рішень, що можуть бути оскаржені, встановлені процесуальним законодавством;
- **обов'язковість рішень суду.** Судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові до виконання всіма органами публічної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України. Вони постановлені іменем України незалежно від того, до якого рішення судової системи або юрисдикції належить суд і

в якому складі суддів (одноосібно чи колегіально) розглянуто справу. Принцип обов'язковості судових рішень, що набрали законної сили, надає їм властивості закону в справі, в якій вони постановлені. Обов'язковість урахування (преюдиціальність) судових рішень для інших судів, органів прокуратури, слідства, дізнання визначається процесуальним законом. Невиконання судових рішень тягне передбачену законом кримінальну, адміністративну або дисциплінарну відповідальність. Обов'язковий характер судового рішення підкреслює авторитет судової влади і сприяє утворенню в Україні режиму законності.

Контрольні питання і завдання

1. У чому полягає сутність класичної теорії розподілу влади?
2. Дайте визначення поняття «судова влада».
3. Як співвідносяться категорії «судова влада», «правосуддя» та «судочинство»?
4. Наведіть ознаки судової влади.
5. Розкрийте зміст форм здійснення судової влади.
6. У чому полягають функції і завдання судової влади?
7. Назвіть принципи функціонування судової влади.
8. Розкрийте зміст таких принципів функціонування судової влади, як процедурність та інстанційність.
9. Дайте визначення поняття «правосуддя».
10. Назвіть ознаки і принципи правосуддя.

ГЛАВА 2

СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

2.1. Поняття, структура, риси, властивості, принципи побудови і порядок формування судової системи України.

2.2. Конституційний Суд України.

2.2.1. Правовий статус, ознаки, принципи діяльності, завдання, функції та повноваження Конституційного Суду України.

2.2.2. Організаційне забезпечення діяльності Конституційного Суду України.

2.2.3. Склад та правовий статус суддів Конституційного Суду України.

2.2.4. Конституційне судочинство.

2.3. Суди загальної юрисдикції:

2.3.1. Організаційні засади побудови системи судів загальної юрисдикції.

2.3.2. Місцеві суди.

2.3.3. Апеляційні суди.

2.3.4. Вищі спеціалізовані суди.

2.3.5. Верховний Суд.

2.1. Поняття, структура, риси, властивості, принципи побудови і порядок формування судової системи України

Суди України утворюють єдину судову систему, для якої характерна наявність певних зв'язків між окремими судами. Судова система України, уособлюючи організаційний аспект судової влади, відображає особливості її організації та відповідає рівню соціально-економічного розвитку, а також поширеним у суспільстві поглядам на місце суду в системі механізмів публічної влади, накопиченому досвіду і традиціям. Вихідні положення про організацію і діяльність судової системи в Україні закріплені Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів», з норм яких виходить, що під **судовою системою України** слід розуміти сукупність усіх існуючих і функціонуючих судів в Україні, наділених повноваженнями здійснювати судову владу. Судова система України **складається з двох підсистем:**

1) *Конституційний Суд України* (суд конституційної юрисдикції);

2) *суди загальної юрисдикції*, структура яких складаються з:

– *місцевих судів*, до системи яких входять:

– місцеві загальні суди;

– місцеві господарські суди;

– місцеві адміністративні суди;

– *апеляційних судів*:

– апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (загальних судів):

– апеляційних судів областей;

– апеляційних судів міст Києва та Севастополя;

- апеляційних судів Автономної Республіки Крим;
- апеляційних судів з розгляду господарських справ, апеляційних судів з розгляду адміністративних справ, якими є відповідно:
- апеляційні господарські суди;
- апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах;
- *вищих спеціалізованих судів*:
- Вищого суду з питань інтелектуальної власності;
- Вищого антикорупційного суду.
- *Верховного Суду* (він очолює підсистему судів загальної юрисдикції).

Юрисдикція судів судової системи України поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. **Створення ж надзвичайних та особливих судів** законодавством України **не допускається**. При цьому *надзвичайними судами* слід вважати суди, які утворюються одноразово, для розгляду конкретної (як правило, кримінальної) справи на підставі спеціального акта відповідного органу державної влади, а під *особливими судами* слід розуміти утворення відокремлених судових установ зі своєю системою інстанцій для розгляду виділених із загального масиву певних категорій справ (як правило, лише кримінальних). Отже, всі судові справи вирішуються тільки судами судової системи, а підсудність кожної з них визначається процесуальним законодавством.

Як бачимо, особливе відокремлене від інших судів місце в судовій системі України належить Конституційному Суду України – єдиному органу конституційної юрисдикції, який не має власних підсистем. Його основною метою є гарантія верховенства Основного Закону на всій території держави. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення вітчизняних Конституції та законів. Він не здійснює нагляду за жодним судовим органом і не переглядає судових рішень, які постановлені судами загальної юрисдикції. Водночас рішення цього суду можуть мати істотне значення для всіх судів, тому й можуть впливати на судову практику судів загальної юрисдикції.

До відмінних **рис** судової системи України належать такі:

- **судова система України є системою унітарної держави**, оскільки на відміну від федеративних держав (у яких існує система і федеральних судів, і судів суб'єктів федерації), має єдину судову систему, яка не передбачає поділу предмета юрисдикції між судами за ознакою належності до різних внутрішньодержавних утворень;

- існування **двох гілок судової системи**: Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції. З двох існуючих моделей функціонування інституту судової охорони Основного Закону: американської (в якій цю функцію здійснюють суди загальної юрисдикції) та європейської (в якій з метою виконання цього завдання утворюється спеціалізований орган). Україна обрала європейську модель, конституційно закріпивши утворення Конституційного Суду України – єдиного органу конституційної юрисдикції;

– **моноцентризм системи судів загальної юрисдикції**. На відміну від біцентризму, який існував в Україні раніше (коли підсистему загальних судів очолював Верховний Суд України, а підсистему господарських (на той час – арбітражних) – рівний йому за статусом Вищий господарський (раніше – арбітражний) суд України, тепер обидві підсистеми судів загальної юрисдикції очолює Верховний Суд.

Основними **властивостями** судової системи України є:

– **ієрархічність**, яка полягає у праві вищого суду переглядати рішення, постановлені нижчим судом. З цього принципу випливає декілька важливих правил, а саме:

– вищий суд наділений правом оцінювати законність і обґрунтованість рішення нижчого суду;

– нижчий суд зобов'язаний виконувати рішення вищого суду;

– юрисдикція вищого суду має переваги перед юрисдикцією нижчого суду в усіх сумнівах щодо застосування закону.

Водночас правила, що витікають з принципу ієрархічності, діють у системі функціонування судової влади, де кожен суддя є її носієм і має рівний статус з усіма суддями, тому й реалізація цих правил має судову специфіку. Наприклад, під час скасування або зміни рішення нижчого суду вищий суд може вказати, які статті закону порушено та в чому саме полягають ці порушення або необґрунтованість рішення. Повертаючи справу до нижчого суду для нового розгляду, вищий суд повинен зазначити в ухвалі обставини, які належить з'ясувати. Скасовуючи рішення, вищий суд не має права вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обставин, про достовірність або недостовірність доказів, переваги одного доказу над іншим. Висновки й мотиви вищого суду, з яких скасовані рішення нижчого суду, є обов'язковими для останнього в разі повторного розгляду справи. Рішення вищих судів під час перегляду судових справ є основою формування єдності судової практики: на відміну від нижчого суду, що розглядав справу і рішення якого набуває чинності не відразу, рішення вищого суду, постановлені в апеляційному порядку, набувають чинності відразу після їх оголошення;

– **багаторівневість**. У судовій системі України вона виявляється в її інстанційності. *Судова інстанція* – це процесуальне поняття, яке визначає побудову системи судоустрою «по вертикалі». Потреба утворення декількох рівнів судових установ, кожна з яких є вищою над іншою, виникла історично у зв'язку з необхідністю забезпечити суспільство від судових помилок. Через це в усіх міжнародно-правових актах закріплено право особи на перегляд рішення суду як невід'ємне право, що одночасно служить гарантією забезпечення інших прав людини. Міжнародні стандарти не встановлюють вимог до сутності, назв, видів судових інстанцій з перегляду рішень нижчих судів, ці особливості зумовлюються історичними традиціями і досвідом певної держави. Конституція України закріпила серед засад судочинства забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визна-

чених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (п. 8 ч. 1 ст. 129). За загальним правилом усі процесуальні кодекси передбачають розгляд справ у трьох судових інстанціях: першій, апеляційній та касаційній. Назви цих інстанцій відображають сутність трьох процесуальних функцій, якими наділені суди: розгляд справ по суті, апеляційний і касаційний перегляд рішень. Таким чином, *судом першої інстанції* є суд, уповноважений первісно розглянути й вирішити кримінальні, цивільні, господарські й адміністративні справи, справи про адміністративні правопорушення та інші справи, зараховані до юрисдикції цих судів. Ці суди розглядають справу по суті, встановлюючи обґрунтованість, необґрунтованість або часткову обґрунтованість позову (спір про цивільне право чи про захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах), винуватість чи невинуватість особи (в разі обвинувачення її у вчиненні злочину). *Суд апеляційної інстанції* розглядає апеляції на рішення судів першої інстанції, що не набрали законної сили, з вирішенням питання про законність і обґрунтованість оскарження. А *судом касаційної інстанції* є суд, який здійснює перегляд судових рішень, що набули законної сили, тобто вже виконані чи виконуються, й лише щодо законності судового рішення;

– *структурованість* у побудові судової системи означає, що над кожним судом, який розглядає справу по суті, має бути наступний суд, який розглядає справу як суд другої інстанції, а над судом другої інстанції є суд, що здійснює повноваження суду третьої інстанції. Справа по шаблях судової системи має рухатися поступово і послідовно, не оминаючи чергового шабля судової системи. Оскільки носіями інстанційних повноважень є судові установи відповідного рівня, для визначення їх місця у структурі судової системи використовується поняття вищих та нижчих судів. Місцеві суди завжди є нижчими судами. Апеляційні суди є вищими щодо місцевих та нижчими щодо Верховного Суду в підсистемі загальних судів або Вищого спеціалізованого, якщо це спеціалізований апеляційний суд. Вищі спеціалізовані суди є вищими щодо спеціалізованих апеляційних судів і нижчими щодо Верховного Суду.

В основу побудови судової системи України покладені як міжнародно-правові, так і національні **принципи**. Виокремлюючи *принципи міжнародно-правові*, слід мати на увазі, що протягом останніх двох десятиріч Україна зазнала значного позитивного впливу загальновизнаних принципів організації судової влади, які відбиваються і в побудові судової системи. Зокрема, положення Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. містять низку положень, які прямо або опосередковано формулюють систему вимог до побудови судової системи будь-якої демократичної держави. Велику роль у розв’язанні проблеми нових підходів до цього питання відіграли також вступ України до Ради Європи, ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і відповідного Протоколу до неї, які містять такі принципові положення:

– кожна людина у разі визнання її громадянських прав та обов’язків або висунення проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону;

– кожна людина, визнана судом винною у вчиненні кримінального злочину, має право на перегляд вищою судовою інстанцією винесеного їй вироку і призначення міри покарання. Здійснення цього права, включаючи обставини, за яких воно може бути реалізованим, регулюється законом.

Водночас визнання зазначених у Конвенції положень є недостатнім для застосування їх у державах-учасницях без відповідних рішень Європейського суду з прав людини, наділеного правом тлумачення конвенцій і протоколів до неї. За десятки років Суд розглянув справи і дав тлумачення майже кожному з положень статей, які в сукупності сформували доктрину «права на суд». У своїй сукупності положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції та сформовані Європейським судом принципи є всеохопними для організації судової влади та здійснення правосуддя, але серед них виокремлюються й такі, що безпосередньо впливають на побудову судової системи. Вони пов’язані з необхідністю:

– забезпечення кожному, хто намагається в судовому порядку захистити свої права та інтереси, реалізації цього права шляхом утворення розвинutoї мережі судів, наближених до населення і наділених повноваженнями розгляду справ у повному обсязі, тобто за суттю;

– забезпечення реалізації права особи на перегляд її справи вищим судом шляхом утворення мережі судів, наділених повноваженнями перегляду справи в апеляційному або касаційному порядку;

– відповідного процесуального порядку розгляду і вирішення спору, що визначається особливістю його предмету.

Усі зазначені чинники знайшли своє нормативне втілення в **національному законодавстві**, насамперед, у Конституції України, яка текстуально не закріплює перелік усіх судів, що функціонують на території України, прямо вказуючи на те, що цей перелік є предметом відання відповідних законів. Але вона визначає принципові положення побудови судової системи, які мають бути враховані у визначенні гілок і рівнів судової системи та повноважень її складових елементів (судів). Це такі положення:

– забезпечення доступності правосуддя у його організаційному аспекті завдяки побудові розгорнутої мережі судів (на місцевому рівні) відповідно до адміністративно-територіального устрою України та утворення підсистеми спеціалізованих судів;

– визнання певної автономності функціонування спеціалізованих судів, підсистеми яких очолюють відповідні вищі суди;

– закріплення єдності та моноцентризму системи судів загальної юрисдикції, надання Верховному Суду статусу найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції;

– запровадження апеляційної форми як основного первісного порядку перегляду судових справ;

– заборона створення судів, порядок формування і компетенція яких не збігається з порядком утворення і компетенцією судів загальної юрисдикції.

Порядок утворення і ліквідації судів визначено Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Він поширюється на всі суди, окрім Конституційного Суду України і Верховного Суду, назва і наявність яких закріплені Конституцією України (Розділ VIII ч. 3 ст. 124, ч. 2 ст. 125, ч. 1 і 2 ст. 128, Розділ XII), а тому їх ліквідація можлива лише шляхом внесення відповідних змін до Конституції України. У процедурі утворення судів беруть участь у різних формах усі гілки державної влади: законодавча, виконавча і судова.

Суди утворюються і ліквідуються законом. Проект закону про утворення суду вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій із Вищою радою правосуддя. Підставами для утворення чи ліквідації суду є зміна визначеної законодавством системи судоустрою, необхідність забезпечення доступності правосуддя, оптимізації видатків державного бюджету або зміна адміністративно-територіального устрою. Утворення суду може відбуватися шляхом створення нового суду або реорганізації (злиття, поділу) судів. Кількість суддів у суді загальної юрисдикції визначає Державна судова адміністрація України за погодженням з Вищою радою правосуддя з урахуванням судового навантаження та в межах видатків, передбачених у Державному бюджеті України на утримання судів та оплату праці суддів. Кількість суддів у Верховному Суді встановлюється законом.

2.2. Конституційний Суд України

2.2.1. Правовий статус, ознаки, принципи діяльності, завдання, функції та повноваження Конституційного Суду України.

2.2.2. Склад та правовий статус суддів Конституційного Суду України.

2.2.3. Організація діяльності Конституційного Суду України.

2.2.4. Конституційне судочинство.

2.2.1. Правовий статус, ознаки, принципи діяльності, завдання, функції та повноваження Конституційного Суду України

Конституційний Суд України – це незалежний орган в системі судової влади, покликаний гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави. Конституційний Суд України – це єдиний орган конституційної юрисдикції, тобто перевірки нормативних актів на їх відповідність Конституції України шляхом конституційного судочинства. Він є *юридичною особою*, має печатку із зображенням державного герба України та зі своїм найменуванням. Конституційний Суд України було створено 1996 р., а його правовий статус визначається *Конституцією України (Розділ XII. Конституційний Суд України), Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. та Регламентом Конституційного Суду України.*

Ознаки Конституційного Суду України:

- під час здійснення власних функцій та повноважень не залежить від будь-яких органів державної влади і підкорюється виключно Конституції;
- він є органом спеціальної юрисдикції, який не інтегрований у жодну сферу влади. Він самостійна структура держави – орган держави спеціального призначення, що дає підстави стверджувати про новий механізм взаємодії влад, які не завжди можуть бути зведені до законодавчої, виконавчої і судової влади;
- вирішуючи справи, він керується лише Конституцією, враховуючи міжнародно-правові норми, схвалені Верховною Радою України для дотримання їх державою, і не пов'язаний будь-яким політичним впливом;
- він вирішує виключно питання права і покликаний ніколи не бути заручником фактів чи обставин, які б зашкодили верховенству права в його рішеннях та висновках;
- йому властиві судові функції, які забезпечують досягнення верховенства Конституції щодо будь-яких нормативно-правових актів.

Наявність у країні Конституційного Суду України свідчить про високий ступінь захисту Основного Закону в державі.

Діяльність Конституційного Суду України базується на **принципах**: верховенства права; незалежності; колегіальності; відкритості; гласності; повного і всебічного розгляду справ; обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

Завдання Конституційного Суду України полягає в гарантуванні верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Функціями Конституційного Суду України є:

- вирішення питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України (конституційний контроль);
- офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Повноваження Конституційного Суду України полягають у вирішенні питань про:

- відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- офіційне тлумачення Конституції України;
- надання за зверненням Президента України або *щонайменше 45 народних депутатів України*, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;
- надання за зверненням Президента України або *щонайменше 45 народних депутатів України* висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

– надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених ст. 111 і 151 Конституції України;

– надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України;

– надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

– відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України;

– відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

Не належать до компетенції Конституційного Суду України питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, що належать до компетенції судів загальної юрисдикції.

2.2.2. Склад та правовий статус суддів Конституційного Суду України

Конституційний Суд України є *колегіальним органом*, що складається з **18 суддів**, із яких:

– **6 – призначає Президент України**. За результатами конкурсного добору Президент України видає указ про призначення на посаду судді Конституційного Суду України *не пізніше 3 місяців* із дня припинення повноважень або звільнення з посади судді, якого призначив Президент України;

– **6 – призначає Верховна Рада України** таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Кандидатури цих суддів пропонують або Голова Верховної Ради України, або народні депутати *не менше ніж 1/4 голосів* від конституційного складу парламенту. Призначеним вважається той кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів від конституційного складу Верховної Ради України. За результатами голосування Головою Верховної Ради України підписується постанова Верховної Ради про призначення суддів Конституційного Суду України. Нові судді призначаються також у *місячний термін*;

– **6 – призначає з'їзд суддів України** таємним голосуванням за обраних кандидатів. Призначеним вважається кандидат, котрий у результаті таємного голосування одержав більшість голосів делегатів з'їзду. За результатами голосування головою і секретарем з'їзду підписується рішення з'їзду суддів України про призначення суддів Конституційного Суду України. Новий суддя призначається у *тримісячний термін*.

Судді Конституційного Суду України мають майже однаковий статус із суддями загальної юрисдикції з окремими особливостями, обумовленими специфікою конституційної юрисдикції. **Суддею** Конституційного Суду України **може бути** громадянин України, який:

- на день призначення досяг *40-річного* віку;
- має вищу юридичну;
- має стаж професійної діяльності у сфері права *щонайменше 15 років*;
- має високі моральні якості;
- є правником із визнаним рівнем компетентності;
- відповідає критерію політичної нейтральності.

Суддею Конституційного Суду України не може бути призначена на посаду особа, яка на день призначення:

– обрана на виборну посаду в органі державної влади чи органі місцевого самоврядування, має представницький мандат;

– бере участь в організації або фінансуванні політичної агітації чи іншої політичної діяльності;

– суміщає свою посаду з будь-якою посадою в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, органі професійного правничого самоврядування, зі статусом народного депутата України, депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, районної у місті, сільської, селищної ради, з іншим представницьким мандатом, з адвокатською діяльністю, з підприємницькою діяльністю, обіймає будь-які інші оплачувані посади, виконує будь-яку іншу оплачувану роботу або отримує іншу винагороду, крім викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї, а також не входить до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, що має на меті одержання прибутку;

– особа, яка є власником акцій або володіє іншими корпоративними правами чи має інші майнові права або інший майновий інтерес у діяльності будь-якої юридичної особи, що має на меті одержання прибутку, на час перебування на посаді судді Конституційного Суду, передає такі акції (корпоративні права) або інші відповідні права в управління незалежній третій особі (без права надання інструкцій такій особі щодо розпорядження такими акціями, корпоративними, іншими правами або інструкцій щодо реалізації прав, які з них виникають);

– не отримує відсотки, дивіденди та інші пасивні доходи від майна, власником якого він є.

Щодо осіб, котрі претендують на посаду судді Конституційного Суду, за їхньою письмовою згодою проводиться спеціальна перевірка в порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції».

Суддя Конституційного Суду України **обіймає посаду з дня прийняття ним присяги** на засіданні Верховної Ради України в присутності Президента України, Прем'єр-міністра України і Голови Верховного Суду не пізніше ніж *через місяць* після призначення. Під час виконання обов'язків на засіданні Конституційного Суду України суддя має бути одягнений у мантию. Суддя Конституційного Суду України призначається на *строк 9 років* без

права бути призначеним повторно. Суддя Конституційного Суду України має наукового консультанта і помічника, які є державними службовцями. Суддя Конституційного Суду України:

- здійснює попередню підготовку питань для їх розгляду Колегією суддів Конституційного Суду, Конституційним Судом України, бере участь у розгляді справ;

- має право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян, окремих громадян необхідні документи, матеріали та іншу інформацію з питань, що готуються до розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України;

- має право публічно висловлювати свою думку з питань, що стосуються провадження в Конституційному Суді України лише тих справ, у яких Конституційним Судом України прийнято рішення чи дано висновок.

Законодавством передбачено *гарантії діяльності* суддів Конституційного Суду України:

- судді Конституційного Суду України під час здійснення повноважень є незалежними і підпорядковуються лише Конституції України та керуються законами України;

- судді Конституційного Суду України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Конституційному Суді України, за винятком відповідальності за образу чи наклеп під час розгляду справ, прийнятті рішень та дачі висновків Конституційним Судом України;

- судді Конституційного Суду України одержують заробітну плату й користуються іншими видами матеріального забезпечення, встановленими законами України про статус суддів.

Слід зауважити, що гарантії діяльності суддів конституційної юрисдикції, як і Конституційного Суду України в цілому, розглядаються як складова частина правового статусу конституційних суддів, тому обсяг цих гарантій з урахуванням специфіки конституційної юрисдикції дещо вищий, ніж суддів загальних судів. Основний Закон України (ст. 149) поширив на конституційних суддів гарантії незалежності, передбачені ст. 126 Конституції України для суддів системи судів загальної юрисдикції. Поряд із цим є окремі *гарантії, які поширюються виключно на суддів Конституційного Суду України*. До них належать:

- демократичний порядок формування суду, в якому беруть участь Президент України, законодавча та судова влада без жодних переваг у кількості;

- призначення суддів Конституційного Суду України на один дев'ятирічний строк без права бути призначеним повторно;

- обрання самими суддями Голови Конституційного Суду України та його заступників і тільки на один трирічний строк;

- встановлення Конституцією України вичерпного переліку суб'єктів подання до Конституційного Суду України;
- неприпустимість звуження законом конституційних повноважень Конституційного Суду України;
- обов'язковість розгляду справ за процедурою, визначеною законом і Регламентом Конституційного Суду України;
- властивості рішень та висновків Конституційного Суду України (остаточність, авторитетність, преюдиціальність і загальнообов'язковість);
- персоніфікованість прийняття рішень: суддя Конституційного Суду України не має права утримуватись від голосування щодо прийняття Конституційним Судом рішення і повинен у будь-якому випадку підписати його (маючи право на окрему думку);
- створення необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності, матеріального і соціального забезпечення.

Повноваження судді Конституційного Суду України **припиняються** у разі:

- закінчення строку його повноважень;
- досягнення ним *65 років*;
- припинення громадянства України або набуття ним громадянства іншої держави, що встановлено в порядку, визначеному законом;
- набрання законної сили рішенням суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення ним злочину;
- смерті.

Припинення повноважень судді Конституційного Суду України є підставою для припинення з ним трудових відносин (про що Голова видає відповідне розпорядження). **Підставами для звільнення** судді Конституційного Суду України з посади є:

– **неспроможність виконувати свої повноваження за станом здоров'я**, що підтверджується медичним висновком, який надає медична комісія, створена центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, за зверненням Голови Конституційного Суду України, а в разі його відсутності – заступника Голови, а в разі відсутності обох – судді, який виконує обов'язки Голови;

– **порушення ним вимог щодо несумісності**. Питання порушення суддею вимог щодо несумісності розглядається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України за наявності висновку постійної комісії з питань регламенту й етики. У разі підтвердження наявності обставин, що свідчать про порушення суддею вимог щодо несумісності, суддю попереджають про необхідність усунення таких обставин упродовж строку, встановленого Конституційним Судом України. Якщо суддя не усунув

обставини, що свідчать про порушення вимог несумісності, упродовж строку, встановленого Конституційним Судом України, він ухвалює рішення про його звільнення;

– *вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками*, що є несумісним зі статусом судді Конституційного Суду України або виявило його невідповідність займаній посаді. Питання про звільнення судді з посади за такою підставою Конституційний Суд України розглядає на спеціальному пленарному засіданні за наявності висновку постійної комісії з питань регламенту й етики;

– *подання ним заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням*. Суддя Конституційного Суду України може подати заяву про відставку за наявності стажу на посаді судді Конституційного Суду України *щонайменше 4 роки*, заяву про відставку за станом здоров'я безвідносно до стажу на посаді, а також заяву про звільнення з посади за власним бажанням безвідносно до мотивів. У разі подання суддею Конституційного Суду України заяви про відставку або про звільнення за власним бажанням він продовжує здійснювати свої повноваження до ухвалення на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України відповідного рішення щодо його звільнення.

Рішення про звільнення з посади судді Конституційний Суд України ухвалює *щонайменше 2/3* від його конституційного складу. Конституційний Суд України ухвалює рішення про звільнення судді з посади *протягом 1 місяця* з дня надходження відповідної заяви.

2.2.3. Організація діяльності Конституційного Суду України

Організація діяльності Конституційного Суду України зумовлюється його структурою. У складі Конституційного Суду України діють:

– Велика палата;

– 2 сенати;

– 6 колегій, які щодо конституційного провадження діють як Конституційний Суд України. Крім того, представницькі, організаційні та розпорядчі функції здійснюють Голова, заступник Голови і секретарі колегій. Організаційне, науково-експертне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності Конституційного Суду України здійснює його Секретаріат на чолі з керівником. При цьому Велика палата, сенат і колегія мають статус органів Конституційного Суду України.

Зокрема, **Велика палата** діє у складі всіх суддів Конституційного Суду України та *розглядає питання щодо:*

– відповідності Конституції України (конституційності) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

– офіційного тлумачення Конституції України;

- відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;
- відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;
- додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, установлених ст. 111, 151 Конституції України;
- відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157, 158 Конституції України;
- порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;
- відповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України;
- відповідності Конституції України (конституційності) законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами у разі відмови Сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати у випадках, визначених цим Законом.

Вирішення процедурних питань, що виникають під час конституційного провадження, **також належить** до повноважень Великої палати.

Сенат діє у складі *9 суддів* Конституційного Суду України, якщо кількість суддів *менша за 18*, він є повноважним за умови участі в ньому щонайменше *6 суддів*. Склад сенатів формується на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України шляхом жеребкування, щодо Голови та заступника Голови жеребкування не проводиться. Персональний склад сенатів затверджується постановою Конституційного Суду України. Сенат розглядає справи за участю щонайменше *6 суддів* Конституційного Суду України. Сенат розглядає питання про відповідність Конституції України (конституційності), законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами, а також інші питання, визначені законодавством.

Колегія діє у складі *3 суддів* Конституційного Суду України, який на своєму спеціальному пленарному засіданні шляхом жеребкування утворює в межах сенатів колегії (причому один і той самий суддя не може входити на постійній основі до складу кількох колегій) і затверджує їх персональний склад окремою постановою. До **повноважень** Колегії належить вирішення питань щодо відкриття:

- конституційного провадження у справі за конституційним поданням;
- конституційного провадження у справі за конституційним зверненням;
- конституційного провадження у справі за конституційною скаргою.

Секретаря колегії обирають із числа суддів Конституційного Суду України, які входять до її складу. Він наділений такими повноваженнями:

- скликає засідання Колегії та головує на ньому;

– вносить пропозицію головуючому в Сенаті скликати відповідно засідання Сенату, пленарне засідання Сенату, а головуючому у Великій палаті – засідання Великої палати;

– виконує інші повноваження.

Очолює Конституційний Суд України та організовує його діяльність **Голова Конституційного Суду України**, який обирається суддями Конституційного Суду України на пленарному засіданні зі складу суддів шляхом таємного голосування лише на *один 3-річний термін* протягом *2 місяців* після того, як посада стала вакантною. Кандидат вважається обраним, якщо за нього проголосувало *більше 1/2 конституційного складу суддів* Конституційного Суду України. Щодо **повноважень** Голови Конституційного Суду України, то він:

– здійснює загальне керівництво організацією роботи Конституційного Суду України та його Секретаріату;

– скликає засідання, спеціальні пленарні засідання Конституційного Суду України, засідання та пленарні засідання Великої палати;

– головує на засіданнях, спеціальних пленарних засіданнях Конституційного Суду України, засіданнях та пленарних засіданнях Великої палати;

– входить до одного із сенатів і головує на його засіданнях;

– здійснює розпорядження бюджетними коштами на утримання і забезпечення діяльності Конституційного Суду України відповідно до затвердженого кошторису та контролює ефективність використання цих коштів Секретаріатом;

– виконує інші повноваження, передбачені законодавством.

Голова представляє Конституційний Суд України у відносинах з органами державної влади, іншими державними органами України, органами місцевого самоврядування, юридичними особами всіх форм власності, а також з органами іноземних держав і міжнародних організацій.

Голова Конституційного Суду України має **заступника**, що обирається за пропозицією Голови лише на *один трирічний строк* таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. У разі відсутності Голови або неможливості здійснення ним своїх повноважень його обов'язки виконує заступник. У разі відсутності заступника обов'язки Голови Конституційного Суду України виконує старший за віком суддя Конституційного Суду України.

Організаційне, аналітичне, інформаційне та інше забезпечення діяльності Конституційного Суду України здійснює **Секретаріат Конституційного Суду України** на чолі з **керівником**, який призначається Конституційним Судом України за поданням Голови Конституційного Суду України з числа громадян, котрі мають право на заняття посади професійного судді. Він не може належати до політичних партій, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. І керівник, і інші посадові особи Секретаріату

Конституційного Суду України є державними службовцями. **Секретаріат Конституційного Суду України:**

- забезпечує підготовку та проведення засідань колегій, засідань і пленарних засідань сенатів та Великої палати, засідань і спеціальних пленарних засідань Конституційного Суду України;

- забезпечує діяльність Голови, заступника Голови, секретарів колегій, суддів Конституційного Суду України;

- забезпечує офіційне оприлюднення актів Конституційного Суду України;

- надсилає акти Конституційного Суду України;

- надсилає відповідні акти Конституційного Суду України до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну правову політику, для внесення до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та опублікування в Офіційному віснику України;

- здійснює реєстрацію та попередню перевірку всіх форм звернень, що надійшли до Конституційного Суду України, готує попередні висновки про наявність підстав для відкриття конституційного провадження у справі або відмови у відкритті конституційного провадження;

- здійснює офіційне спілкування із суб'єктами звернень до Конституційного Суду України, учасниками конституційного провадження та особами, залученими до участі у конституційному провадженні;

- може брати участь у підготовці проектів нормативних актів, що стосуються питань діяльності Конституційного Суду України;

- забезпечує діяльність постійних комісій та Науково-консультативної ради Конституційного Суду України;

- здійснює контроль за своєчасним надходженням документів, матеріалів та іншої інформації у конкретній справі, яку готує до розгляду або розглядає Конституційний Суд України, а також документів, матеріалів та іншої інформації, витребуваних суддею-доповідачем у справі;

- узагальнює практику виконання актів Конституційного Суду України;

- виконує інші завдання, передбачені законодавством.

У складі Секретаріату діє служба судових розпорядників.

Секретаріат очолює **керівник Секретаріату**, якого Суд призначає на посаду та звільняє з посади за поданням Голови Конституційного Суду України. Кандидат на посаду керівника Секретаріату має відповідати кваліфікаційним вимогам, передбаченим Законом України «Про державну службу» для осіб, які претендують на зайняття посади державної служби категорії «А», а також мати вищу юридичну освіту та стаж професійної діяльності у сфері права *щонайменше 10 років*.

Як допоміжний робочий орган із числа суддів Конституційного Суду України утворюються **постійні комісії**:

- комісія з питань регламенту та етики;

- комісія з питань бюджету і кадрів;

- комісія з питань наукового та інформаційного забезпечення;

- комісія з міжнародних зв'язків.

Положення про ці комісії затверджується Конституційним Судом України на пленарному засіданні. Голови постійних комісій призначаються Головою Конституційного Суду України на строк своїх повноважень. Для додаткового дослідження питань, пов'язаних із конституційним провадженням у справах, та забезпечення участі фахівців відповідних галузей права створюються **тимчасові комісії**.

Для підготовки наукових висновків з питань діяльності Конституційного Суду України, що потребують наукового забезпечення, при Конституційному Суді України утворюється **Науково-консультативна рада** з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права. Положення та склад Науково-консультативної ради затверджує Конституційний Суд України на своєму засіданні.

Для зберігання матеріалів діяльності Конституційного Суду України створено **Архів Конституційного Суду України**. Матеріали справ, за якими приймаються рішення або висновки Конституційного Суду України зберігаються *100 років*, а оригінали цих рішень і висновків – *безстроково*. Інші матеріали щодо діяльності Конституційного Суду України зберігаються на загальних підставах, визначених законодавством України. Положення про Архів Конституційного Суду України затверджується Конституційним Судом України.

Для забезпечення Конституційного Суду України нормативними актами, науковою та іншою спеціальною літературою утворена **Бібліотека Конституційного Суду України**, а друкованим органом Конституційного Суду України є «**Вісник Конституційного Суду України**».

Для вирішення питань, пов'язаних з організаційною діяльністю Конституційного Суду України, скликаються **спеціальні пленарні засідання Конституційного Суду України та засідання**. Виключно на спеціальних пленарних засіданнях Суду здійснюється:

- обрання Голови Конституційного Суду України та його заступника;
- складання новопризначеними суддями присяги;
- ухвалення рішення про надання згоди на затримання або утримання під вартою чи арештом судді;
- винесення попередження судді про необхідність усунення обставин, що свідчать про порушення ним вимог щодо несумісності;
- ухвалення рішення про звільнення судді з посади;
- ухвалення Регламенту;
- затвердження персонального складу сенатів;
- утворення колегій, затвердження їх персональних складів.

Спеціальне пленарне засідання повноважне, якщо на ньому присутні *щонайменше 12 суддів* Конституційного Суду України, які набули повноважень. Така вимога не поширюється на спеціальне пленарне засідання, на якому новопризначені судді Конституційного Суду України складають присягу. На засіданнях Конституційний Суд України вирішує організаційні, фінансові, кадрові та інші питання внутрішньої діяльності Суду, не

пов'язані з конституційним провадженням. Засідання є повноважним, якщо на ньому присутні *щонайменше 10 суддів* Конституційного Суду України. Рішення спеціального пленарного засідання, засідання ухвалює більшість суддів Конституційного Суду України, які беруть у ньому участь, крім випадків, визначених законодавством, у формі постанови. Порядок проведення засідань та спеціальних пленарних засідань Конституційного Суду України встановлюється Регламентом.

2.2.4. Конституційне судочинство

Конституційним судочинством є процесуальна діяльність Конституційного Суду України з розгляду конституційно-правових конфліктів (спорів про право, що впливає з конституційно-правових норм, або спорів про конституційне правопорушення).

Предмет конституційного судочинства становлять:

- перевірка конституційності законів та нормативно-правових актів;
- перевірка конституційності міжнародних договорів;
- вирішення компетенційних спорів;
- захист прав і свобод людини і громадянина в окремих випадках;
- перевірка конституційності проведення референдумів і виборів, здійснення права народної ініціативи;
- конституційний контроль судових процедур у випадку порушення конституції главою держави;
- перевірка конституційності організації та діяльності політичних партій і громадських об'єднань;
- тлумачення конституції.

Виокремлюють такі **стадії судового конституційного процесу**:

- внесення звернення до Конституційного Суду (або іншого органу конституційної юстиції);
- попередній розгляд звернення в Конституційному Суді;
- прийняття звернення до розгляду або його відхилення;
- підготовка до судового розгляду;
- судовий розгляд (або розгляд поза цією формою);
- нарада членів суду, голосування і прийняття Конституційним Судом підсумкового рішення;
- проголошення, опублікування і набрання чинності рішенням Конституційного Суду;
- виконання рішення.

Формами звернення до Конституційного Суду України є:

- конституційне подання;
- конституційне звернення;
- конституційна скарга.

Конституційним поданням є подане до Конституційного Суду України письмове клопотання щодо:

- визнання акта (або його окремих положень) неконституційним;
- офіційного тлумачення Конституції України.

Відповідно до Конституції України, *суб'єктами права на конституційне подання* є: Президент України; щонайменше 45 народних депутатів України; Верховний Суд; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Конституційним зверненням є подане до Конституційного Суду України письмове клопотання про надання висновку щодо:

– відповідності Конституції України чинного міжнародного договору України або міжнародного договору, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість;

– відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

– додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

– відповідності законопроекта про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України;

– порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

– відповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України.

Суб'єктами права на конституційне звернення є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; щонайменше 45 народних депутатів України.

Конституційною скаргою є подане до Конституційного Суду України письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України. До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права.

Питання щодо відкриття конституційного провадження у справі вирішуються на засіданнях колегій, сенатів і Великої палати. Ухвалу про відкриття конституційного провадження **у справі за конституційним поданням**, конституційним зверненням постановляє: Колегія; Велика палата (у разі незгоди з ухвалою Колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі).

Ухвалу про відкриття конституційного провадження **у справі за конституційною скаргою** постановляє: Колегія; Сенат (у разі незгоди з ухвалою Колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі, постановленою не одноголосно).

Ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі або про відмову у відкритті конституційного провадження у справі Колегія поста-

новляє не пізніше 1 місяця з дня визначення судді-доповідача. Зазначений строк може бути подовжено на засіданні Великої палати за клопотанням судді-доповідача або головуючого в Сенаті.

Обчислення строків конституційного провадження ведеться з дня постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі, а у разі відмови Сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати – з дня постановлення відповідної ухвали Сенату. **Строк конституційного провадження не повинен перевищувати 6 місяців**, якщо інше не встановлено законодавством. Строк конституційного провадження не може перевищувати 1 календарний місяць для справ:

- про надання висновку щодо відповідності законопроекта про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України;
- за зверненням Президента України щодо конституційності актів Кабінету Міністрів України відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 106 Конституції України;
- щодо яких Сенат, Велика палата визнали конституційне провадження невідкладним.

Актами Конституційного Суду України, пов'язаними з конституційним провадженням, є:

- рішення, які ухвалюють:
- Велика палата (за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України, а також за результатами розгляду справ за конституційними скаргами у разі відмови Сенату в розгляді справи за конституційною скаргою на розсуд Великої палати);
- Сенат – за результатами розгляду справ за конституційними скаргами;
- висновки, які надає Велика палата у справах щодо:
- відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;
- відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;
- додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту;
- відповідності законопроекта про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України;
- порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;
- відповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України;
- ухвали, які постановляє Конституційний Суд України для вирішення питань, пов'язаних із відкриттям, відмовою у відкритті, закриттям прова-

дження у справі, іншими процесуальними діями, клопотаннями, процедурою розгляду справ;

– *забезпечувальні накази* про вжиття заходів щодо забезпечення конституційної скарги.

Акти з питань, *не пов'язаних із конституційним провадженням*, Конституційний Суд України ухвалює у формі *постанови*.

Конституційний Суд України ухвалює рішення і надає висновок іменем України. У рішенні або висновку Конституційний Суд України може встановити порядок і строки їх виконання, а також зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, додержанням висновку. Конституційний Суд України може вимагати від відповідних органів письмове підтвердження виконання рішення, додержання висновку.

Акти Конституційного Суду України мають якості специфічного джерела й орієнтира у правозастосуванні, що обумовлено такими їх *властивостями*:

– вони приймаються у спеціально визначеному порядку, навіть коли суб'єктом звернення до Конституційного Суду України є громадянин;

– вони підтверджуються особливим статусом суб'єкта судової влади, який породжує конституційно-правові відносини або дискваліфікує окремі акти інших суб'єктів влади з позиції верховенства права – основного конституційного принципу;

– кожне рішення Конституційного Суду України підлягає офіційному опублікуванню оголошеного в ньому тексту рішення або висновку;

– вони завжди обов'язкові для своїх адресатів і можуть бути преюдиційні під час розгляду справ судами загальної юрисдикції;

– вони піднімаються на рівень конституційного значення, оскільки після появи актів Конституційного Суду України відповідні норми законів не можуть застосовуватися без роз'яснювальних позицій.

2.3. Система судів загальної юрисдикції

2.3.1. Організаційні засади побудови системи судів загальної юрисдикції.

2.3.2. Місцеві суди.

2.3.3. Апеляційні суди.

2.3.4. Вищі спеціалізовані суди.

2.3.5. Верховний Суд.

2.3.1. Організаційні засади побудови системи судів загальної юрисдикції

Систему судів загальної юрисдикції становлять: місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд.

При цьому *найвищим судовим органом* у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд, а *вищими судовими органами спеціалізованих судів* – відповідні вищі спеціалізовані суди.

Єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується:

– єдиними засадами організації та діяльності судів;

- єдиним статусом суддів;
- обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом;
- забезпеченням Верховним Судом однакового застосування судами (судом) касаційної інстанції норм матеріального права;
- обов'язковістю виконання на території України судових рішень;
- єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів;
- фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України;
- вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Система судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України будується за **принципами**:

- *територіальності* (коли система судів загальної юрисдикції будується відповідно до адміністративно-територіального устрою України);
- *спеціалізації* (саме тому в Україні діють суд конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України) та суди загальної юрисдикції, які поділяються на суди загальні та спеціалізовані);
- *інстанційності* (він забезпечує право на перегляд судового рішення судом вищого рівня).

Суди загальної юрисдикції **спеціалізуються** на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. У судах загальної юрисдикції може запроваджуватися також спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ.

Суди загальної юрисдикції **утворюються, реорганізуються та ліквідовуються** законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя. Місцезнаходження, територіальна юрисдикція і статус суду визначаються з урахуванням принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності. **Підставами для утворення, реорганізації чи ліквідації** суду є:

- зміна визначеної законодавством системи судоустрою;
- необхідність забезпечення доступності правосуддя, оптимізації видатків державного бюджету;
- зміна адміністративно-територіального устрою.

Кількість суддів у суді (крім Верховного Суду) визначає Вища рада правосуддя з урахуванням консультативного висновку Державної судової адміністрації України, судового навантаження та в межах видатків, визначених у Державному бюджеті України на утримання судів та оплату праці суддів.

Адміністративними посадами в суді вважаються посади: голови суду; заступника (заступників) голови суду.

Голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники призначаються на посади строком *на 5 років* із числа суддів цього суду та звільняються з посад Вищою радою правосуддя за поданням відповідної ради суддів. Суддя не може обіймати одну адміністративну посаду відповідного суду *більш ніж 2 строки поспіль*.

Голова Верховного Суду, заступник Голови Верховного Суду обираються на посади і звільняються з посад Пленумом Верховного Суду в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Призначення судді на адміністративну посаду без додержання вимог законодавства не допускається. Перебування судді на адміністративній посаді в суді не звільняє його від виконання повноважень судді відповідного суду. Звільнення судді з адміністративної посади не припиняє його повноважень судді. Звільнення з посади судді, а також закінчення строку, на який суддю призначено (обрано) на адміністративну посаду в суді, припиняє здійснення ним повноважень на адміністративній посаді.

2.3.2. Місцеві суди

Місцеві суди становлять першу (її часто називають основною) ланку системи судів загальної юрисдикції. Вони організовуються у найдрібніших адміністративних одиницях і як *суди першої інстанції* розглядають майже всі (за незначним винятком, оскільки підсудність окремих категорій справ щодо первісного розгляду їх у першій інстанції вищими судами визначається процесуальним законодавством) судові справи і є найбільш наближеними до населення. Систему місцевих судів становлять:

– *місцеві загальні суди*. Ними є *окружні суди*, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або в районі (районах) і місті (містах) (усього утворено 327 місцевих загальних судів);

– *місцеві господарські суди*. Місцевими господарськими судами є *окружні господарські суди* (утворено 27 *окружних господарських судів*);

– *місцеві адміністративні суди*, якими є *окружні адміністративні суди*, а також інші суди, визначені процесуальним законом (усього 27 судів).

До повноважень місцевого суду належить розгляд справ, зарахованих процесуальним законом до його підсудності. Так, *місцеві загальні суди* здійснюють правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом. Вони розглядають:

– *цивільні справи* (до них належать справи, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства);

– *кримінальні справи*;

– *адміністративні справи*:

– з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності;

– пов'язані з виборчим процесом чи процесом референдуму;

– пов'язані з перебуванням іноземців та осіб без громадянства на території України;

– з приводу рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби щодо виконання ними рішень судів;

– *справи про адміністративні правопорушення*.

Місцеві господарські суди здійснюють правосуддя в усіх справах, що підлягають вирішенню в порядку господарського судочинства, крім справ щодо оскарження рішень третейських судів, про видачу наказів на примусове виконання рішень третейських судів, які розглядаються апеляційними господарськими судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом, та справ, які підсудні Вищому суду з питань інтелектуальної власності. Тобто місцеві господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках:

- справи у спорах, що виникають під час укладання, зміни, розірвання й виконання правочинів у господарській діяльності;

- справи у спорах щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду;

- справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі;

- справи у спорах щодо цінних паперів;

- справи у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції, в тому числі у спорах, пов'язаних із оскарженням рішень Антимонопольного комітету України, а також справи за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, що за законом належать до їх компетенції, крім спорів, які зараховані до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності;

- інші справи у спорах між суб'єктами господарювання.

Місцевим адміністративним судам підсудні адміністративні справи в публічно-правових спорах, у яких однією зі сторін є орган державної влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, їх посадова чи службова особа (крім справ з приводу їхніх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки). Вони розглядають також справи щодо оскарження дій або бездіяльності посадових чи службових осіб місцевих органів виконавчої влади, якщо позивач обере саме цей, а не місцевий загальний суд для вирішення своєї справи із загальних питань. Юрисдикція місцевих адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема:

- спорах фізичних або юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності;

- спорах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;

- спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень;

- спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;

- за зверненням суб'єкта владних повноважень;

- спорах щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму;
- спорах фізичних або юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації;
- спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;
- спорах щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів;
- спорах щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб;
- спорах фізичних або юридичних осіб щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності замовника у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони»;
- спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів охорони державного кордону в справах про правопорушення, передбачені Законом України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень».

Місцевий суд розглядає справи по суті, тобто у судовому засіданні вперше, безпосередньо, гласно, за участю сторін і на основі їх рівності та змагальності процесу та інших принципів правосуддя, досліджує докази (допитує обвинувачених, потерпілих, свідків, заслуховує експертів тощо) і виносить рішення або вирок, які з набранням чинності є загальнообов'язковими для виконання на всій території України.

Місцевий суд складається із суддів місцевого суду, з числа яких обираються **слідчі судді (суддя)**, які здійснюють повноваження щодо *судового контролю* за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому процесуальним законом. Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду. Слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. До обрання слідчого судді відповідного суду його повноваження здійснює найстарший за віком суддя цього суду. Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується в розподілі судових справ та має пріоритетне значення.

З числа суддів місцевого суду обирається також голова суду та у передбачених законом випадках заступник або заступники голови суду. Повноваження **голови місцевого суду** зумовлені тим, що він уособлює собою і суддю, і керівника суддівської установи. Звідси й характер його повноважень, серед яких можна виокремити суддівські, адміністративні, організаційні та представницькі. Про суддівські повноваження голови суду йдеться

у п. 12 ст. 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка передбачає, що перебування судді на адміністративній посаді не звільняє його від здійснення повноважень судді відповідного суду. **Адміністративні повноваження** голови місцевого суду поширюються лише на апарат суду. Зокрема, він контролює ефективність діяльності апарату суду, вносить керівникові територіального управління Державної судової адміністрації України подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх з посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства. Значну частину повноважень голови суду становлять **організаційні повноваження**: визначає адміністративні повноваження заступника голови місцевого суду; контролює ефективність діяльності апарату суду, вносить керівникові територіального управління Державної судової адміністрації України подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх із посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства; видає на підставі акта про призначення (обрання) суддею чи звільнення судді з посади відповідний наказ; повідомляє Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Державну судову адміністрацію України, а також через веб-портал судової влади про наявність вакантних посад суддів у суді у триденний строк з дня їх утворення; забезпечує виконання рішень зборів суддів місцевого суду; організовує ведення в суді судової статистики та інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства; сприяє виконанню вимог щодо підвищення кваліфікації суддів місцевого суду; вносить на розгляд зборів суду пропозиції щодо кількості та персонального складу слідчих суддів. **Представницькі повноваження** голови суду полягають у тому, що він представляє суд як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами.

Голова місцевого суду з питань, що належать до його адміністративних повноважень, видає *накази і розпорядження*. У разі відсутності голови суду виконання його обов'язків здійснюється відповідно до встановленого ним розподілу обов'язків щодо організації діяльності суду. **Заступник** голови місцевого суду здійснює адміністративні повноваження, визначені головою суду.

2.3.3. Апеляційні суди

Апеляційні суди є другою ланкою в системі судів загальної юрисдикції, які призначені реалізовувати конституційний принцип щодо забезпечення апеляційного оскарження рішень суду. Ці суди мають практично однакову структуру й наділені рівними повноваженнями, а також вищі щодо місцевих судів. У системі судів загальної юрисдикції діють апеляційні суди як суди **апеляційної інстанції** з розгляду:

- цивільних;
- кримінальних;

- господарських;
- адміністративних справ;
- справ про адміністративні правопорушення.

Апеляційними судами з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (загальними судами) є:

- апеляційні суди областей;
- апеляційні суди міст Києва та Севастополя;
- Апеляційний суд Автономної Республіки Крим.

Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно:

- апеляційні господарські суди;
- апеляційні адміністративні суди, що утворюються в апеляційних округах.

Ланку **апеляційних господарських судів** становлять такі апеляційні господарські суди (7 апеляційних господарських суддів):

– *Східний апеляційний господарський суд* в апеляційному окрузі, що включає Донецьку, Луганську, Полтавську та Харківську області, з місцезнаходженням у м. Харкові;

– *Центральний апеляційний господарський суд* в апеляційному окрузі, що включає Дніпропетровську, Запорізьку та Кіровоградську області, з місцезнаходженням у м. Дніпрі;

– *Південний апеляційний господарський суд* в апеляційному окрузі, що включає Автономну Республіку Крим і м. Севастополь, з місцезнаходженням у м. Севастополі;

– *Південно-західний апеляційний господарський суд* в апеляційному окрузі, що включає Миколаївську, Одеську та Херсонську області, з місцезнаходженням у м. Одесі;

– *Північний апеляційний господарський суд* в апеляційному окрузі, що включає Київську, Сумську, Черкаську, Чернігівську області та м. Київ, з місцезнаходженням у м. Києві;

– *Північно-західний апеляційний господарський суд* в апеляційному окрузі, що включає Вінницьку, Волинську, Житомирську, Рівненську та Хмельницьку області, з місцезнаходженням у м. Рівному;

– *Західний апеляційний господарський суд* в апеляційному окрузі, що включає Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську та Чернівецьку області, з місцезнаходженням у м. Львові.

Апеляційними адміністративними судами (8 апеляційних адміністративних суддів в апеляційних округах) є:

– *Перший апеляційний адміністративний суд* в апеляційному окрузі, що включає Донецьку та Луганську області, з місцезнаходженням у містах Донецьку та Краматорську Донецької області;

– *Другий апеляційний адміністративний суд* в апеляційному окрузі, що включає Полтавську, Сумську та Харківську області, з місцезнаходженням у м. Харкові;

– *Третій апеляційний адміністративний суд* в апеляційному окрузі, що включає Дніпропетровську, Запорізьку та Кіровоградську області, з місцезнаходженням у м. Дніпрі;

– *Четвертий апеляційний адміністративний суд* в апеляційному окрузі, що включає Автономну Республіку Крим і м. Севастополь, з місцезнаходженням у м. Севастополі;

– *П'ятий апеляційний адміністративний суд* в апеляційному окрузі, що включає Миколаївську, Одеську, Херсонську області, з місцезнаходженням у м. Одесі;

– *Шостий апеляційний адміністративний суд* в апеляційному окрузі, що включає Київську, Черкаську, Чернігівську області та м. Київ, з місцезнаходженням у м. Києві;

– *Сьомий апеляційний адміністративний суд* в апеляційному окрузі, що включає Вінницьку, Житомирську, Хмельницьку та Чернівецьку області, з місцезнаходженням у м. Вінниці;

– *Восьмий апеляційний адміністративний суд* в апеляційному окрузі, що включає Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську та Тернопільську області, з місцезнаходженням у м. Львові.

Апеляційний суд наділений низкою **повноважень**. Він:

– розглядає справи відповідної судової юрисдикції в апеляційному порядку згідно з процесуальним законом. Підставою для розгляду справи в порядку апеляційного провадження є апеляція, подана на рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили (судове рішення у даному випадку – це вирок, рішення, постанова або ухвала суду першої інстанції). За наслідками розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції апеляційний суд має право:

– постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишити рішення без змін;

– скасувати рішення суду першої інстанції та ухвалити нове рішення по суті позовних вимог;

– змінити рішення;

– постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції й закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду;

– постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення суду першої інстанції й направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції;

– у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої інстанції.

Так, апеляційним судам підсудні *кримінальні справи*:

– про злочини проти основ національної безпеки України;

– про злочини, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі;

– про злочини, у вчиненні яких обвинуваченим є суддя.

Апеляційним судам можуть бути підсудні *цивільні справи*, де однією зі сторін є місцевий суд. Крім того, апеляційний суд:

- аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику;
- надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства;
- здійснює інші повноваження, визначені законом.

До **складу** апеляційного суду входять **судді**, які мають стаж роботи на посаді судді *не менше 5 років*, із числа яких призначаються голова суду та його заступники. В апеляційному суді, кількість суддів у якому *перевищує 35 осіб*, може бути призначено *не більше 3* заступників голови суду.

У складі апеляційного суду можуть утворюватися **судові палати** з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Судову палату очолює **секретар** судової палати, який призначається із числа суддів цього суду. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про призначення секретаря судової палати приймаються зборами суддів апеляційного суду за пропозицією голови суду. Секретар судової палати організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, що належать до компетенції палати, інформує збори суддів апеляційного суду про діяльність судової палати.

Суддя апеляційного суду здійснює судочинство в порядку, встановленому процесуальним законом, а також інші повноваження, визначені законом.

Очолює апеляційний суд його **Голова**, який:

- представляє суд як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами;
- визначає адміністративні повноваження заступників голови апеляційного суду;
- контролює ефективність діяльності апарату суду, вносить Голові Державної судової адміністрації України подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх з посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства;
- видає на підставі акта про обрання на посаду судді чи звільнення судді з посади відповідний наказ;
- повідомляє Вищу кваліфікаційну комісію суддів України про наявність вакантних посад в апеляційному суді *в 10-денний строк* з дня їх утворення;
- забезпечує виконання рішень зборів суддів апеляційного суду;
- контролює ведення й аналіз судової статистики, організовує вивчення та узагальнення судової практики, дбає про інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства;
- забезпечує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів апеляційного суду;
- здійснює інші повноваження, визначені законом.

Голова апеляційного суду з питань, що належать до його адміністративних повноважень, видає *накази і розпорядження*.

За відсутності голови апеляційного суду його адміністративні повноваження виконує один із **заступників голови** суду за визначенням голови суду, за відсутності такого визначення – заступник голови суду, який має більший стаж роботи на посаді судді, а в разі відсутності заступника голови суду – суддя цього суду, який має більший стаж роботи на посаді судді. Заступники голови апеляційного суду виконують адміністративні повноваження, визначені головою суду.

2.3.4. Вищі спеціалізовані суди

Вищі спеціалізовані суди діють у системі судоустрою України для розгляду окремих категорій справ. Вони:

- здійснюють правосуддя як *суди першої та апеляційної інстанції* у справах та в порядку, визначених процесуальним законом;
- *аналізують судову статистику, вивчають та узагальнюють судову практику, інформують про результати судової практики Верховний Суд*;
- здійснюють інші повноваження, визначені законодавством.

До **гарантій організаційної автономності** вищих спеціалізованих судів належать:

- самостійність територіального розміщення вищих спеціалізованих судів;
- організаційна відособленість вищих спеціалізованих судів, які становлять окрему ланку системи судоустрою;
- спеціальний порядок фінансування та розпорядження коштами вищих спеціалізованих судів.

Вищими спеціалізованими судами є:

- Вищий суд з питань інтелектуальної власності;
- Вищий антикорупційний суд.

До **завдань Вищого суду з питань інтелектуальної власності** зараховано:

- здійснення спеціального розгляду та вирішення спорів, пов'язаних із правом інтелектуальної власності;
- захист права інтелектуальної власності та інноваційної, винахідницької, творчої діяльності як ціннісного об'єкта правовідносин;
- забезпечення державної політики захисту права інтелектуальної власності;
- підтримка економічної стабільності держави в секторі наповнень від результатів інноваційної, винахідницької та творчої діяльності осіб;
- координація з органами державної влади щодо розвитку права інтелектуальної власності та судовою владою щодо захисту такого права;
- виконання інших завдань, що пов'язані з розвитком права інтелектуальної власності та його захистом.

Вищий суд з питань інтелектуальної власності *розглядає справи* щодо прав інтелектуальної власності, зокрема:

- справи у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку (знак для товарів і послуг), комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, в тому числі щодо права попереднього користування;

- справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси;

- справи про визнання торговельної марки добре відомою;

- справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав, у тому числі спорах щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами;

- справи у спорах щодо укладання, зміни, розірвання й виконання договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційної концесії;

- справи у спорах, які виникають із відносин, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, щодо: неправомірного використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; збирання, розголошення та використання комерційної таємниці; оскарження рішень Антимонопольного комітету України із визначених цим пунктом питань.

Вищий антикорупційний суд виконує такі *завдання*:

- здійснює законне, неупереджене, незалежне, справедливе та об'єктивне правосуддя щодо спеціальних категорій справ, які пов'язані з корупцією;

- захищає права, свободи та законні інтереси осіб у суспільстві від корупційних правопорушень;

- здійснює судовий контроль за дотриманням вимог законодавства та процесуальних засад;

- проводить антикорупційну політику шляхом захисту та відновлення прав, свобод та законних інтересів осіб від негативних наслідків корупції через судовий процес;

- гарантує наповнення бюджетної системи через судово-процесуальний інструмент встановлення необґрунтованості активів та їх законне стягнення на користь держави;

- забезпечує принцип спеціалізації системи судоустрою;

- виконує інші завдання, що пов'язані з розвитком антикорупційної політики та функціонуванням судової влади в Україні.

Основна **функція** Вищого антикорупційного суду – функція правосуддя як функціонально-юрисдикційний напрям діяльності суду щодо розгляду та вирішення окремих справ, на які поширюється його юрисдикція. Крім того, до похідних функцій Вищого антикорупційного суду належать:

- антикорупційна (забезпечення дотримання антикорупційної політики шляхом формування балансу між антикорупційною діяльністю та захистом прав, свобод і законних інтересів у судовому порядку);

– правозахисна (безперервний захист прав, свобод та законних інтересів осіб у суспільстві);

– контрольна-наглядова (судовий контроль);

– функція адміністрування (внутрішньо-організаційне, кадрове, інформаційне, організаційно-технічне забезпечення).

Очолює вищий спеціалізований суд **Голова**, який:

– представляє відповідні спеціалізовані суди як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, а також із судовими органами інших держав та міжнародними організаціями;

– визначає адміністративні повноваження заступників голови вищого спеціалізованого суду;

– контролює ефективність діяльності апарату суду, вносить Голові Державної судової адміністрації України подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх з посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства;

– видає на підставі акта про обрання на посаду судді чи звільнення судді з посади відповідний наказ;

– повідомляє Вищу кваліфікаційну комісію суддів України про наявність вакантних посад у вищому спеціалізованому суді *в 10-денний строк* з дня їх утворення;

– вносить пропозиції щодо утворення відповідних місцевих та апеляційних судів, зміни їх територіальної юрисдикції, а також щодо кількості суддів у них;

– скликає пленум вищого спеціалізованого суду, вносить на розгляд пленуму подання про призначення на посаду секретаря пленуму, виносить на розгляд пленуму питання та головує на його засіданнях;

– інформує пленум вищого спеціалізованого суду про стан правосуддя у відповідній судовій юрисдикції та практику вирішення окремих категорій справ;

– забезпечує виконання рішень зборів суддів вищого спеціалізованого суду;

– контролює ведення й аналіз судової статистики, організовує вивчення та узагальнення судової практики, дбає про інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства;

– забезпечує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів вищого спеціалізованого суду;

– здійснює інші повноваження, визначені законом.

Голова вищого спеціалізованого суду з питань, що належать до його адміністративних повноважень, видає *накази й розпорядження*.

У разі відсутності Голови вищого спеціалізованого суду його адміністративні повноваження здійснює один із **заступників Голови суду** за визначен-

ням Голови суду, за відсутності такого визначення – заступник Голови суду, який має більший стаж роботи на посаді судді, а в разі відсутності заступника Голови суду – суддя цього суду, який має більший стаж роботи на посаді судді. Заступники Голови вищого спеціалізованого суду здійснюють адміністративні повноваження, визначені Головою суду.

У вищому спеціалізованому суді утворюються *палати* з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Судову палату очолює *секретар судової палати*, який призначається із числа суддів цього суду. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про призначення секретаря судової палати приймаються зборами суддів Вищого спеціалізованого суду за пропозицією Голови суду. Секретар судової палати організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, що належать до компетенції палати, інформує збори суддів вищого спеціалізованого суду про діяльність судової палати.

У складі вищих спеціалізованих судів для вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням єдності судової практики у справах відповідної судової юрисдикції, та інших питань, зарахованих до його повноважень діє **Пленум Вищого спеціалізованого суду**. Пленум Вищого спеціалізованого суду:

- призначає за поданням Голови вищого спеціалізованого суду з числа суддів Вищого спеціалізованого суду та звільняє з посади секретаря пленуму Вищого спеціалізованого суду;

- узагальнює з метою забезпечення однакового застосування норм права у вирішенні справ відповідної судової юрисдикції практику застосування матеріального і процесуального закону;

- заслуховує інформацію про стан правосуддя у відповідній судовій юрисдикції та практику вирішення окремих категорій справ;

- приймає рішення про звернення до Верховного Суду про направлення конституційного подання щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України;

- затверджує Регламент пленуму Вищого спеціалізованого суду;

- за результатами узагальнення судової практики дає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування спеціалізованими судами законодавства у вирішенні справ відповідної судової юрисдикції;

- затверджує положення про Науково-консультативну раду Вищого спеціалізованого суду та визначає її персональний склад;

- визначає персональний склад редакційної колегії друкованого органу Вищого спеціалізованого суду;

- розглядає та вирішує інші питання, що зараховані згідно із законом до його повноважень.

Пленум Вищого спеціалізованого суду *скликається* головою вищого спеціалізованого суду в разі потреби або на вимогу *не менш як п'ятої частини* від складу суддів Вищого спеціалізованого суду, але *не рідше 2 разів на рік*.

Про день і час скликання пленуму його учасники повідомляються *не пізніше ніж за 10 днів* до засідання. У цей же строк надсилаються матеріали щодо питань, які виносяться на розгляд пленуму. Засідання пленуму Вищого спеціалізованого суду є повноважним за умови присутності на ньому *не менше двох третин* від складу пленуму. На засідання пленуму можуть бути запрошені судді судів відповідної спеціалізації, представники органів державної влади, наукових установ, громадських організацій, засобів масової інформації та інші особи. Постанови пленуму приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів членів пленуму, підписуються головуючим на засіданні пленуму та секретарем пленуму і публікуються в офіційному друкованому органі Вищого спеціалізованого суду. **Секретар пленуму** Вищого спеціалізованого суду організовує роботу секретаріату пленуму, підготовку засідань пленуму, забезпечує ведення протоколу та контролює виконання постанов, прийнятих пленумом Вищого спеціалізованого суду.

При Вищому спеціалізованому суді утворюється **Науково-консультативна рада**, статус якої визначається законодавством. Науково-консультативна рада утворюється при вищому спеціалізованому суді з числа висококваліфікованих фахівців у галузі права для попереднього розгляду проектів постанов вищого спеціалізованого суду, підготовка яких потребує наукового забезпечення. Порядок організації та діяльності Науково-консультативної ради визначається положенням, що затверджується пленумом Вищого спеціалізованого суду.

Вищий спеціалізований суд має **офіційний друкований орган**, в якому публікуються матеріали судової практики Вищого спеціалізованого суду та інших судів відповідної судової юрисдикції, матеріали з питань організації діяльності судів відповідної судової юрисдикції та інші матеріали.

2.3.5. Верховний Суд

Місце Верховного Суду в системі судоустрою України закріплено на конституційному рівні: «Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України» (ч. 2 ст. 125 Конституції України). Зміст «найвищості» розкрито в ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», причому вона є характерною не лише для судових, але й для несудових повноважень Верховного Суду. «Найвищість» становища Верховного Суду означає, що він:

- очолює систему судів загальної юрисдикції України;
- забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;
- має такі повноваження, які не збігаються за змістом та обсягом із повноваженнями вищих спеціалізованих судів, що очолюють підсистеми спеціалізованої юрисдикції.

Верховний Суд забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Він:

- здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, як суд першої або апеляційної інстанції в порядку, встановленому процесуальним законом;

- здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики;
- надає висновки щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою;
- надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
- звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;
- забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;
- здійснює інші повноваження, визначені законодавством.

До складу Верховного Суду входять судді у кількості *не більше 200*. У складі **Верховного Суду** діють:

- Велика Палата Верховного Суду (до її складу входить *21 суддя* Верховного Суду);
- Касаційний адміністративний суд;
- Касаційний господарський суд;
- Касаційний кримінальний суд;
- Касаційний цивільний суд.

Велика Палата Верховного Суду:

- у визначених законом випадках здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права;
- діє як суд апеляційної інстанції у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції;
- аналізує судову статистику та вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики;
- здійснює інші повноваження, визначені законом.

Судді Верховного Суду обираються до Великої Палати зборами суддів відповідних касаційних судів із числа суддів таких касаційних судів. Кожен касаційний суд у складі Верховного Суду обирає *по 5 суддів* до Великої Палати Верховного Суду. До складу Великої Палати Верховного Суду також входить Голова Верховного Суду за посадою.

До складу кожного касаційного суду входять судді відповідної спеціалізації. ***У кожному касаційному суді утворюються судові палати*** щодо розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Наприклад, у *Касаційному адміністративному суді* обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо: податків, зборів та інших обов'язкових платежів; захисту соціальних прав; виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян. А в *Касаційному*

господарському суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо (про): банкрутства; захисту прав інтелектуальної власності, а також пов'язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством; корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів. Кількість і спеціалізація судових палат визначаються рішенням зборів суддів касаційного суду з урахуванням вимог частин п'ятої та шостої цієї статті та судового навантаження. Інші палати у касаційних судах створюються за рішенням зборів суддів касаційного суду. Судові палати касаційного суду:

- здійснюють правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;

- аналізують судову статистику та вивчають судову практику;

- здійснюють інші повноваження, визначені законом.

Судову палату очолює *секретар судової палати*, який:

- організовує роботу відповідної судової палати й головує на її засіданнях;

- організовує аналіз судової статистики, вивчення судової практики;

- інформує збори суддів касаційного суду про діяльність судової палати;

- здійснює інші повноваження, визначені законом.

Верховний Суд очолює **Голова Верховного Суду**, його обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Пленум Верховного Суду із числа суддів Верховного Суду. Повноваження Голови Верховного Суду України обумовлені тим, що він, по-перше, є суддею, а по-друге, керівником установи, яка є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Голова Верховного Суду наділений такими **повноваженнями**:

- представляє Верховний Суд як найвищий суд у системі судоустрою України у зносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, а також із судовими органами інших держав та міжнародними організаціями;

- визначає адміністративні повноваження заступника Голови Верховного Суду;

- скликає Пленум Верховного Суду; вносить на розгляд Пленуму подання щодо обрання на посаду секретаря Пленуму;

- виносить на розгляд Пленуму питання та головує на його засіданнях;

- контролює ефективність діяльності апарату Верховного Суду, погоджує призначення на посаду керівника апарату суду та його першого заступника, вносить подання про застосування до керівника апарату суду та його першого заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства;

- інформує Пленум Верховного Суду про діяльність Верховного Суду;

- здійснює інші повноваження, визначені законом.

У Верховному Суді діє **Пленум Верховного Суду** – колегіальний орган, до складу якого входять усі судді Верховного Суду. Він:

- обирає на посади та звільняє з посад Голову Верховного Суду та заступника Голови Верховного Суду в порядку, встановленому цим Законом;

– обирає із числа суддів Верховного Суду за поданням Голови Верховного Суду та увільняє від виконання обов'язків секретаря Пленуму Верховного Суду;

– заслуховує інформацію Голови Верховного Суду про його діяльність, Секретаря Великої Палати Верховного Суду про діяльність Палати;

– надає висновки щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою України;

– приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;

– надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

– затверджує Регламент Пленуму Верховного Суду;

– затверджує Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді та її склад;

– затверджує склад редакційної колегії офіційного друкованого органу Верховного Суду;

– затверджує бюджетний запит Верховного Суду;

– з метою забезпечення однакового застосування норм права у вирішенні окремих категорій справ узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує й забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані;

– за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства у вирішенні судових справ;

– розглядає та вирішує інші питання, що згідно із законом належать до його повноважень.

На засідання Пленуму можуть бути запрошені представники органів державної влади, наукових установ, громадських організацій, засобів масової інформації та інші особи.

При Верховному Суді діє **Науково-консультативна рада**, яка утворюється із числа висококваліфікованих фахівців у галузі права з метою підготовки наукових висновків з питань діяльності Верховного Суду, підготовка яких потребує наукового забезпечення. Порядок організації та діяльності Науково-консультативної ради Верховного Суду визначається положенням, що затверджується Пленумом Верховного Суду.

Верховний Суд має **офіційний друкований орган**, в якому публікуються матеріали судової практики Верховного Суду та інші матеріали.

Контрольні питання і завдання

1. Дайте визначення поняття «судова система України» та назвіть її складові елементи.
2. Назвіть і розкрийте принципи побудови системи судів загальної юрисдикції.
3. Розкрийте риси і властивості, притаманні судовій системі України.
4. Охарактеризуйте правовий статус, завдання і повноваження Конституційного Суду України.
5. Яку роль в організації діяльності Конституційного Суду України відіграє його Секретаріат?
6. Які елементи становлять систему судів загальної юрисдикції?
7. Чим забезпечується єдність системи судів загальної юрисдикції?
8. Розкрийте повноваження апеляційного суду.
9. Назвіть повноваження Голови вищого спеціалізованого суду.
10. Розкрийте роль Пленуму Верховного Суду в організації діяльності цього судового органу.

ГЛАВА 3

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ УКРАЇНИ ТА ПРИСЯЖНИХ

- 3.1. Поняття і загальна характеристика правового статусу суддів України.
- 3.2. Порядок добору кандидатів на посаду судді.
- 3.3. Порядок призначення на посаду судді та переведення судді до іншого суду.
- 3.4. Дисциплінарна відповідальність судді.
- 3.5. Звільнення судді з посади та припинення його повноважень.
- 3.6. Правовий статус судді у відставці.
- 3.7. Правовий статус присяжних.

3.1. Поняття і загальна характеристика правового статусу суддів України

Під **правовим статусом суддів** слід розуміти вимоги, які ставляться до суддів, правові гарантії, що дають змогу суддям здійснювати власні повноваження, а також порядок притягнення суддів до відповідальності та звільнення їх з посади. Правовий статус суддів України *визначається* Конституцією України, законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України», «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», а також процесуальними кодексами та іншими нормативно-правовими актами.

Правосуддя в Україні здійснюється професійними суддями та у визначених законом випадках народними засідателями і присяжними. У своїй діяльності судді незалежні та непідзвітні ніяким органам, а підкорюються лише Конституції та законам України. Рішення суддів, їхні вимоги і розпорядження є загальнообов'язковими для виконання всіма державними органами, громадськими об'єднаннями, посадовими особами та іншими юридичними і фізичними особами. Для реалізації судової влади судді наділені певним правовим статусом – сукупністю прав та обов'язків, закріплених законодавством.

Усі судді судової системи України становлять **суддівський корпус**, правовий статус якого визначається:

- процедурою формування суддівського корпусу (вона включає вимоги, які ставляться до кандидатів на посаду судді, правила добору кандидатів на посаду судді, правила добору кандидатів на посади суддів і наділення їх суддівськими повноваженнями);
- гарантіями незалежності та недоторканності суддів під час здійснення ними свої повноважень;
- правилами, що забезпечують можливість активної участі суддів в органах суддівської спільноти.

Особливе значення у характеристиці правового статусу суддів має **єдність статусу всіх суддів** в Україні незалежно від того, в якому суді вони працюють. Ця єдність *забезпечується*:

- єдиними в цілому вимогами до кандидатів на посаду судді;

- порядком наділення суддів повноваженнями (конкурсна основа, рекомендація кваліфікаційної комісії суддів);
- сукупністю прав і обов'язків суддів;
- незалежністю, самостійністю суддів та неприпустимістю втручання в їхню діяльність;
- незмінюваністю суддів;
- недоторканністю суддів;
- засобами правового та соціального захисту;
- засобами матеріального забезпечення;
- відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- неприпустимістю обіймати інші оплачувані посади (місця роботи) за винятком випадків, визначених законом;
- політичним нейтралітетом суддів.

Зокрема, **незалежність суддів** полягає в тому, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання і здійснює правосуддя на основі Конституції та законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом. Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, встановлених законом. Він має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради суддів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за участю судді та вжити необхідних заходів для усунення загрози. Незалежність судді *забезпечується*:

- особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення;
- недоторканністю та імунітетом судді;
- незмінюваністю судді;
- порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- заборороною втручання у здійснення правосуддя;
- відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- функціонуванням органів суддівського самоврядування;
- визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- правом судді на відставку.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні та юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді й не посягати на неї. Під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не

допускається звуження змісту й обсягу визначених Конституцією України гарантій незалежності судді.

Недоторканність судді полягає в тому, що він не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу або примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду, а кримінальна справа щодо судді може бути порушена лише Генеральним прокурором України або його заступником. Відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованої постанови Генерального прокурора України. Проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням. Підсудність справи щодо обвинувачення судді у вчиненні злочину визначається Головою Верховного Суду України. Причому справа не може розглядатися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді. За шкоду, завдану судом, відповідає держава на підставах та в порядку, встановлених законом.

Установлені також єдині **вимоги щодо несуміщення**, оскільки перебування на посаді судді не сумісне з обійманням посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Суддя не має права поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Він не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах або страйках. Суддя за його заявою може бути відряджений для роботи у Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України та Національній школі суддів України зі збереженням заробітку за основним місцем роботи.

Єдиними є і **права та обов'язки судді**. **Права** судді, пов'язані зі здійсненням правосуддя, визначаються Конституцією України, процесуальним та іншими законами. Так:

- суддя має право брати участь у суддівському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності суду;
- судді можуть утворювати об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня;
- суддя має право вдосконалювати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку.

Водночас суддя **зобов'язаний**:

- своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;
- дотримуватися правил суддівської етики;
- виявляти повагу до учасників процесу;
- додержуватися присяги судді;
- не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю дорадчої кімнати і закритого судового засідання;
- дотримуватися вимог щодо несуміщення;
- подавати щорічно *не пізніше 1-го квітня* до Державної судової адміністрації України для оприлюднення на офіційному веб-порталі судової влади, ведення якого забезпечує Державна судова адміністрація України, декларацію про власний майновий стан.

Однак єдність правового статусу суддів водночас передбачає наділення їх різним обсягом повноважень і компетенції залежно від судової ланки та конкретного суду в судовій системі України, тобто наявність певних відмінностей у правовому становищі суддів різних видів судів (наприклад, суддів Конституційного Суду України, вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду). Так, особливості правового статусу суддів Конституційного Суду України визначаються лише Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України».

Крім того, Конституція України визначає лише загальні вимоги до кандидатів на посаду судді. Відповідно до її ст. 127, на посаду судді **може бути призначений**:

- громадянин України;
- *не молодший 30 та не старший 65 років*;
- який має вищу юридичну освіту і
- стаж професійної діяльності у сфері права *не менше 5 років*;
- є компетентним, добросовісним;
- володіє державною мовою.

До кандидатів на посаду судді вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду встановлюються додаткові вимоги. Зокрема:

– **суддею Вищого суду з питань інтелектуальної власності може бути** особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Вищому суді з питань інтелектуальної власності, а також відповідає одній із таких вимог:

- має стаж роботи на посаді судді *не менше 3 років*;
- має досвід професійної діяльності представника у справах інтелектуальної власності (патентного повіреного) *щонайменше 5 років*;
- має досвід професійної діяльності адвоката щодо здійснення представництва в суді у справах про захист прав інтелектуальної власності *щонайменше 5 років*;

– має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) *щонайменше 5 років*;

– *суддею Вищого антикорупційного суду може бути особа*, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Вищому антикорупційному суді, а також відповідає іншим вимогам, установленим законом;

– *суддею Верховного Суду може бути особа*, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Верховному Суді, а також відповідає одній із таких вимог:

– має стаж роботи на посаді судді *не менше 10 років*;

– має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права *щонайменше 10 років*;

– має досвід професійної діяльності адвоката, в тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення *щонайменше 10 років*;

– має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) *щонайменше 10 років*.

Не може бути призначений на посаду судді громадянин:

– визнаний судом обмежено дієздатним або недієздатним;

– який має хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя;

– який має незняту чи непогашену судимість.

Не може претендувати на посаду судді й особа:

– до якої згідно із законом застосовується заборона обіймати відповідну посаду;

– яку було раніше звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність обійманій посаді, порушення вимог щодо несуміщення, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна або у зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком щодо такої особи, крім випадків визнання в судовому порядку протиправним рішення про звільнення з цих підстав або скасування обвинувального вироку суду;

– яку було раніше звільнено з посади судді за результатами кваліфікаційного оцінювання.

Таким чином, установлені законом вимоги до кандидатів на суддівські посади і порядок призначення суддів забезпечують формування в Україні компетентного та об'єктивного суддівського корпусу.

3.2. Порядок добору кандидатів на посаду судді

Добір кандидатів на посаду судді здійснюється з числа осіб, які відповідають вимогам, установленим законодавством, за результатами:

– проходження спеціальної підготовки та

– складання кваліфікаційного іспиту.

У доборі кандидатів на посаду судді забезпечується рівність їхніх прав незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Кожен, хто відповідає встановленим вимогам до кандидата на посаду судді, має право звернутися до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України із заявою про участь у доборі кандидатів на посаду судді.

Для участі у доборі кандидатів на посаду судді *особа подає*:

- письмову заяву про участь у доборі кандидатів на посаду судді;
- копію паспорта громадянина України;
- анкету кандидата на посаду судді, що містить інформацію про нього;
- мотиваційний лист, у якому викладаються мотиви бути суддею;
- декларацію родинних зв'язків та декларацію доброчесності кандидата на посаду судді;
- копію диплома про вищу юридичну освіту (з додатками), здобуту в Україні, копії документів про вищу юридичну освіту, здобуту за кордоном, разом із копіями документів, що підтверджують їх визнання в Україні, а також копії документів про науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- копію трудової книжки, послужного списку (за наявності) або інших документів щодо трудової діяльності кандидата на посаду судді;
- документи з медичних установ установленної форми про проходження психіатричних та наркологічних оглядів та перебування на обліку у психоневрологічних або наркологічних закладах охорони здоров'я;
- письмову згоду на збирання, зберігання, обробку та використання інформації про кандидата з метою оцінки його готовності до роботи на посаді судді;
- згоду на проведення щодо нього спеціальної перевірки відповідно до закону;
- копію декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка охоплює період року, що передує року подання документів, та посилання на відповідну сторінку Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- копію військового квитка (для військовослужбовців або військовозобов'язаних);
- документи, що підтверджують відповідність кандидата на посаду судді вимогам до кандидатів на посаду судді.

Форма і зміст заяви про участь у доборі кандидатів на посаду судді, анкети кандидата на посаду судді затверджуються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та розміщуються на її офіційному веб-порталі. Вимагати від кандидата надання документів, не передбачених законодавством, забороняється. Приймання документів завершується за 2 дні до проведення добору кандидатів, тому заяви, що надійшли після зазначеного строку, не розглядаються. До добору кандидатів на посаду судді до-

пускаються особи, які подали всі необхідні документи. У разі відмови в допуску Вища кваліфікаційна комісія суддів України приймає вмотивоване рішення.

Добір кандидатів на посаду судді здійснюється з числа осіб, які відповідають вимогам, установленим законодавством, та включає такі *стадії*:

- рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про оголошення добору кандидатів на посаду судді з урахуванням прогнозованої кількості вакантних посад суддів;

- розміщення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на своєму офіційному веб-сайті оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді. В оголошенні має бути зазначено кінцевий термін подання документів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що *не може бути меншим ніж 30 днів* із дати розміщення оголошення, а також прогнозована кількість вакантних посад суддів на наступний рік;

- подання особами, які виявили намір стати суддею, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідної заяви та документів;

- здійснення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України перевірки відповідності осіб, які звернулися із заявою для участі в доборі, встановленим вимогам до кандидата на посаду судді на основі поданих документів;

- допуск Вищою кваліфікаційною комісією суддів України осіб, які за результатами перевірки на час звернення відповідають вимогам до кандидата на посаду судді, до участі у доборі та складанні відбіркового іспиту;

- складання особою, допущеною до участі у доборі, відбіркового іспиту;

- встановлення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України результатів відбіркового іспиту та їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

- проведення стосовно осіб, які успішно склали відбіркового іспит, спеціальної перевірки в порядку, визначеному законодавством про запобігання корупції;

- проходження кандидатами, які успішно склали відбіркового іспит та пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки, отримання свідоцтва про проходження спеціальної підготовки;

- складання кандидатами, які пройшли спеціальну підготовку, кваліфікаційного іспиту та встановлення його результатів;

- зарахування Вищою кваліфікаційною комісією суддів України кандидатів на посаду судді за результатами кваліфікаційного іспиту до резерву на заміщення вакантних посад судді, визначення їх рейтингу, оприлюднення списку кандидатів на посаду судді, включених до резерву та рейтингового списку, на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

- оголошення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України відповідно до кількості вакантних посад судді у місцевих судах конкурсу на заміщення таких посад;

– проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі, та внесення рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді;

– розгляд Вищою радою правосуддя рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді;

– видання указу Президента України про призначення на посаду судді – у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду.

Добір кандидатів на посаду судді, які мають стаж роботи на посаді помічника судді *щонайменше 3 роки*, проводиться з особливостями, визначеними рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Таким чином, **добір кандидатів на посаду судді полягає у:**

– проходженні особами, допущеними до добору, відбіркового іспиту;

– організації проведення спеціальної перевірки;

– проходженні спеціальної підготовки та

– складанні кваліфікаційного іспиту.

Відбірковий іспит проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України у формі анонімного тестування з метою перевірки рівня загальних теоретичних знань кандидата на посаду судді у сфері права, володіння ним державною мовою, особистих морально-психологічних якостей кандидата. Вища кваліфікаційна комісія суддів України на своєму офіційному веб-сайті повідомляє кандидатів на посаду судді, допущених до відбіркового іспиту, про дату, час і місце його проведення не пізніше ніж за десять днів до визначеної дати іспиту. Невідкладно після закінчення відбіркового іспиту Вища кваліфікаційна комісія суддів України у присутності кандидатів на посаду судді забезпечує перевірку робіт і визначає з урахуванням прогнозованої кількості вакантних посад прохідний бал, що *не може бути нижчим 75 відсотків* максимально можливого балу відповідного відбіркового іспиту. Результати відбіркового іспиту оприлюднюються на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України не пізніше наступного дня після проведення іспиту. За результатами відбіркового іспиту Вища кваліфікаційна комісія суддів України ухвалює попереднє рішення про допуск осіб, які успішно склали відбірковий іспит, до наступного етапу добору і оприлюднює це рішення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Порядок складання відбіркового іспиту і методика оцінювання результатів визначаються положенням, що затверджується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Для **проведення спеціальної перевірки** Вища кваліфікаційна комісія суддів України після ухвалення попереднього рішення про допуск осіб, які успішно склали відбірковий іспит, до наступного етапу добору надсилає до уповноважених органів запити про перевірку відповідних відомостей щодо зазначених осіб. У разі проведення перевірки відомостей шляхом безпосе-

реднього доступу до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, запити до відповідних органів не надсилаються. За результатами спеціальної перевірки Вища кваліфікаційна комісія суддів України ухвалює рішення про направлення осіб, які відповідають установленим до кандидата на посаду судді вимогам, для проходження спеціальної підготовки в Національній школі суддів України.

Спеціальна підготовка кандидата на посаду судді включає теоретичну підготовку судді в Національній школі суддів України. Спеціальна підготовка проводиться *протягом 12 місяців* (якщо інший строк не визначено рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України) за рахунок коштів Державного бюджету України. На період проходження кандидатом підготовки за ним зберігається основне місце роботи, виплачується стипендія в розмірі посадового окладу помічника судді місцевого суду. Строк проходження спеціальної підготовки в Національній школі суддів України зраховується до стажу професійної діяльності у сфері права. За результатами спеціальної підготовки кандидати отримують свідоцтво встановленого Вищою кваліфікаційною комісією суддів України зразка. Проходженням кандидатом спеціальної підготовки вважається успішне виконання програми підготовки. Національна школа суддів України надсилає матеріали щодо кандидатів, які пройшли спеціальну підготовку, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України для складання кваліфікаційного іспиту. В разі порушення кандидатом на посаду судді порядку проходження спеціальної підготовки, що призвело до його відрахування, припинення кандидатом проходження такої підготовки за власною ініціативою, неуспішного виконання кандидатом на посаду судді програми спеціальної підготовки він повинен відшкодувати кошти, витрачені на його підготовку. Кандидат на посаду судді зобов'язаний відшкодувати кошти, витрачені на його спеціальну підготовку, також у разі, якщо він без поважних причин не з'явився для складання кваліфікаційного іспиту або протягом трьох років з дня зарахування до резерву не подав заяву про участь у конкурсі на обіймання вакантної посади судді чи за власним бажанням виключений із резерву.

Кваліфікаційний іспит є атестуванням особи, яка пройшла спеціальну підготовку і виявила намір бути рекомендованою для призначення на посаду судді. Кваліфікаційний іспит проводиться шляхом складання кандидатом на посаду судді письмового анонімного тестування та виконання анонімно письмового практичного завдання з метою виявлення рівня знань, практичних навичок та вмінь у застосуванні закону і веденні судового засідання. Кваліфікаційний іспит проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України у спеціально обладнаному для цього приміщенні. Перебіг кваліфікаційного іспиту фіксується за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. На кожному його етапі та під час оцінювання результатів можуть бути присутніми представники засобів масової інформації, професійних організацій правників, а також правозахисних ор-

ганізацій. Порядок складання кваліфікаційного іспиту, методика оцінювання кандидатів визначаються положенням, що затверджується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Результати кваліфікаційного іспиту дійсні *протягом 3 років* з дня складання іспиту. Якщо особа набрала *менше 75 відсотків* максимально можливого балу кваліфікаційного іспиту, вона вважається такою, що не склала кваліфікаційний іспит. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит, може бути допущена до складання такого іспиту повторно *не раніше ніж через 1 рік*. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит повторно, може бути допущена до наступного іспиту *не раніше ніж через 2 роки*.

Для проведення конкурсу на обіймання вакантної посади судді Вища кваліфікаційна комісія суддів України ухвалює рішення про його оголошення, розміщує відповідну інформацію на своєму офіційному веб-сайті й веб-порталі судової влади та публікує її у визначених нею друкованих засобах масової інформації *не пізніше ніж за 1 місяць* до дня проведення конкурсу. За результатами конкурсного добору Вища кваліфікаційна комісія суддів України надсилає до Вищої ради правосуддя відповідно до кількості вакантних посад суддів рекомендації про призначення кандидатів суддями. Відповідно до внесеної Вищою кваліфікаційною комісією суддів України рекомендації Вища рада правосуддя на своєму засіданні розглядає питання про призначення кандидата на посаду судді та в разі ухвалення позитивного рішення вносить подання Президентові України про призначення судді на посаду.

3.3. Порядок призначення на посаду судді та переведення судді до іншого суду

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя, без перевірки додержання встановлених вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів. Будь-які звернення щодо кандидата на посаду судді не перешкоджають його призначенню на посаду. Викладені в таких зверненнях факти можуть бути підставою для порушення Президентом України перед компетентними органами питання про проведення в установленому законом порядку перевірки цих фактів. Президент України видає указ про призначення судді *не пізніше 30 днів* з дня отримання відповідного подання Вищої ради правосуддя.

Призначення на посаду судді апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду або Верховного Суду відбувається за спеціальною процедурою. Зокрема, *на посаду судді Верховного Суду* за спеціальною процедурою може бути призначена особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Верховному Суді, а також відповідає одній із таких вимог:

- має стаж роботи на посаді судді *не менше 10 років*;

– має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права *щонайменше 10 років*;

– має досвід професійної діяльності адвоката, в тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення *щонайменше 10 років*;

– має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до вимог, визначених попередніми пунктами, *щонайменше 10 років*.

На посаду судді відповідного **апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду** за спеціальною процедурою може бути призначена особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у відповідному суді та з відповідною спеціалізацією, а також відповідає одній з установлених вимог. Так, суддею Вищого суду з питань інтелектуальної власності може бути особа, яка відповідає одній із таких вимог:

– має стаж роботи на посаді судді *не менше 3 років*;

– має досвід професійної діяльності представника у справах інтелектуальної власності (патентного повіреного) *щонайменше 5 років*;

– має досвід професійної діяльності адвоката щодо здійснення представництва в суді у справах щодо захисту прав інтелектуальної власності *щонайменше 5 років*;

– має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до визначених законом вимог, *щонайменше 5 років*.

З метою допуску до проходження кваліфікаційного оцінювання для участі у конкурсі на посаду судді апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду або Верховного Суду за спеціальною процедурою кандидат на посаду судді подає до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідні документи. Вища ж кваліфікаційна комісія суддів України:

– на підставі поданих документів установлює відповідність особи вимогам до кандидата на посаду судді апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду або Верховного Суду та формує його досьє;

– проводить кваліфікаційне оцінювання кандидата на посаду судді апеляційного, вищого спеціалізованого суду або Верховного Суду;

– проводить спеціальну перевірку щодо кандидатів на посаду судді, які допущені до етапу дослідження досьє та проведення співбесіди кваліфікаційного оцінювання.

Перелік уповноважених державних органів, вимоги до інформації, що повинна бути надана або отримана за результатами спеціальної перевірки, та строки надання інформації уповноваженими державними органами визначаються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України з урахуванням інформації, що міститься у досьє кандидатів на посаду судді, та строків проведення відповідного конкурсу. Результати спеціальної перевірки враховуються в ухваленні рішення Комісії за результатами кваліфікаційного оцінювання. За результатами кваліфікаційного оцінювання кандидата на посаду судді апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду або Верхов-

ного Суду ухвалюється рішення про підтвердження або непідтвердження здатності такого кандидата здійснювати правосуддя у відповідному суді та визначається його рейтинг для участі в конкурсі. Якщо за результатами проведення конкурсу на обіймання вакантної посади судді в апеляційному суді, вищому спеціалізованому суді або Верховному Суді Вища кваліфікаційна комісія суддів України ухвалює рішення про внесення рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді, така рекомендація разом із відповідними матеріалами направляється Вищій раді правосуддя для розгляду. Вища рада правосуддя розглядає питання про внесення Президентові України подання про призначення судді на посаду в апеляційний суд, вищий спеціалізований суд або Верховний Суд та ухвалює відповідне рішення.

Суддя може бути переведений, у тому числі тимчасово шляхом відрядження, на посаду судді до іншого суду Вищою радою правосуддя в порядку, передбаченому законом. **Переведення судді на посаду судді до іншого суду** здійснюється на підставі та в межах рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, внесеної за результатами конкурсу на заміщення вакантної посади судді. Переведення судді на посаду судді до іншого суду того самого або нижчого рівня може здійснюватися без конкурсу тільки у випадках реорганізації, ліквідації або припинення роботи суду, в якому такий суддя обіймає посаду судді. Переведення судді до іншого суду в порядку дисциплінарної відповідальності здійснюється на підставі подання органу, який ухвалив рішення про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності:

- умисне або внаслідок недбалості;
- незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду;
- незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору;
- порушення засад гласності й відкритості судового процесу;
- порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості;
- незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу;
- порушення правил щодо відводу (самовідводу);
- безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з винесенням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень;

– допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу;

– умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини й основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків;

– розголошення суддею таємниці, що охороняється законом, у тому числі таємниці нарадчої кімнати, або інформації, що стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні;

– неповідомлення суддею Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення здійснено в інший, ніж передбачено процесуальним законодавством, спосіб, упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про такий випадок;

– неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів урегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом);

– втручання у процес здійснення правосуддя іншими суддями;

– неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції;

– зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, заздалегідь неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, визначених законодавством;

– використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;

– допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; невідтвердження суддею законності джерела походження майна;

– ненадання інформації або надання заздалегідь недостовірної інформації на законну вимогу члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та/або члена Вищої ради правосуддя, в тому числі недодержання встановлених законом строків надання інформації;

– непроходження курсу підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України відповідно до направлення, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, або непроходження подальшого кваліфікаційного оцінювання для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, або непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді за результатами цього кваліфікаційного оцінювання;

– визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом;

– неподання або несвоєчасне подання декларації родинних зв'язків суддею;

– подання у декларації родинних зв'язків судді заздалегідь недостовірних (у тому числі неповних) відомостей;

– неподання або несвоєчасне подання декларації доброчесності суддею;

– декларування заздалегідь недостовірних (у тому числі неповних) тверджень у декларації доброчесності судді.

Суддя не може бути переведений на іншу посаду або до іншого суду без його згоди.

3.4. Дисциплінарна відповідальність судді

Законодавством України встановлені спеціальні гарантії не тільки особливого порядку призначення і обрання суддів, але й притягнення їх до **дисциплінарної відповідальності**. В теорії права дисциплінарна відповідальність розглядається як різновид відповідальності юридичної та здійснюється у формі накладення адміністрацією підприємств, установ чи організацій дисциплінарних стягнень унаслідок порушень правил внутрішнього розпорядку, в порядку підлеглості, відповідно до дисциплінарних статутів і положень. До її заходів належать зауваження, попередження, догана та переведення на іншу роботу. Але питання дисциплінарної відповідальності суддів не можна механічно розглядати в окреслених межах, оскільки вони стосуються не тільки неналежного виконання суддею посадових обов'язків, але й порушення ним вимог щодо його статусу і присяги судді. Особливість статусу суддів має суттєвий вплив на визнання:

– підстав виникнення дисциплінарної відповідальності суддів;

– кола суб'єктів, які можуть ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність суддів;

– органів, що правомочні вирішувати питання про дисциплінарну відповідальність суддів.

Суддю може бути **притягнуто до дисциплінарної відповідальності** в порядку дисциплінарного провадження *з таких підстав*, як:

– незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час

здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду; незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору; порушення засад гласності й відкритості судового процесу; порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу; порушення правил щодо відводу (самовідводу);

– безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень;

– допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу;

– допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини й основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків;

– неповідомлення суддею Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення здійснено в інший, ніж передбачено процесуальним законодавством спосіб, упродовж 5 днів після того, як йому стало відомо про такий випадок;

– неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів урегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом);

– втручання у процес здійснення правосуддя іншими судьями;

– неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції, а також зазначення в ній заздалегідь неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, визначених законодавством;

– використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;

– допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї, встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам, непідтвердження суддею законності джерела походження майна;

– ненадання інформації або надання заздалегідь недостовірної інформації на законну вимогу члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та/або члена Вищої ради правосуддя;

– непроходження курсу підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України відповідно до направлення, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, або непроходження подальшого кваліфікаційного оцінювання для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, або непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді за результатами цього кваліфікаційного оцінювання;

– визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією;

– розголошення таємниці, що охороняється законом, у тому числі таємниці нарадчої кімнати або інформації, яка стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні;

– неподання або несвоєчасне подання декларації родинних зв'язків суддею, а також подання у декларації родинних зв'язків судді заздалегідь недостовірних (у тому числі неповних) відомостей;

– неподання або несвоєчасне подання суддею декларації доброчесності, відображення в ній заздалегідь недостовірних (у тому числі неповних) тверджень.

Скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли порушення допущено внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків.

За наявності відповідних підстав стосовно судді може бути відкрито дисциплінарне провадження. **Дисциплінарне провадження щодо судді** – це процедура розгляду органом, визначеним законом, звернення, в якому містяться відомості про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді.

Право на звернення зі скаргою (заявою) щодо поведінки судді, яка може мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, має кожен, кому відомі такі факти. Вища кваліфікаційна комісія суддів України затверджує та розміщує на своєму офіційному веб-порталі зразок скарги (заяви) щодо неналежної поведінки судді, який може використовуватися для повідомлення Вищій кваліфікаційній комісії суддів України відомостей про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді. Не допускається зловживання правом звернення до органу, вповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, в тому числі

ініціювання питання відповідальності судді без достатніх підстав, використання такого права як засобу тиску на суддю у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя. Дисциплінарну справу щодо судді не може бути порушено за заявою чи повідомленням, що не містять відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку судді, а також за анонімними заявами та повідомленнями.

Дисциплінарне провадження щодо судді **здійснюють**:

– Вища кваліфікаційна комісія суддів України – щодо суддів місцевих та апеляційних судів;

– Вища рада правосуддя – щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду.

Дисциплінарне провадження щодо судді здійснюється у певній послідовності, а його процедура передбачає **чотири етапи**.

1. Здійснення перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Перевірка даних про наявність підстав для відкриття дисциплінарної справи та притягнення судді місцевого чи апеляційного суду до дисциплінарної відповідальності **здійснюється** членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у порядку, встановленому законом. Під час здійснення перевірки член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України має право ознайомлюватися з матеріалами судових справ, робити з них копії, опитувати суддів та інших осіб, яким відомі обставини вчинення діяння, що має ознаки дисциплінарного проступку, отримувати за письмовим запитом від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадян та їх об'єднань необхідну для проведення перевірки інформацію.

Орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, керівники підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, об'єднань громадян, громадяни, яким направлено запит члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, зобов'язані *протягом 10 днів* з дня його отримання надати відповідну інформацію. У разі необхідності зазначений строк може бути подовжений *до 30 днів*, про що член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України повідомляє безпосередньо у запиті.

Ненадання члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України інформації, а також надання заздалегідь недостовірної інформації тягне за собою притягнення винних осіб до відповідальності, встановленої законом. Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за результатами перевірки складає висновок з викладенням фактів та обставин, виявлених у ході перевірки, та пропозицією про відкриття чи відмову у відкритті дисциплінарної справи. Висновок члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та зібрані у процесі перевірки матеріали передаються на розгляд Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

2. Відкриття дисциплінарної справи. *Питання* про відкриття дисциплінарної справи чи відмову в її відкритті *вирішує* Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Копія рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про відкриття дисциплінарної справи *не пізніше ніж через 3 дні* з дня його прийняття надсилається судді, щодо якого відкрито дисциплінарну справу, та особі, за зверненням якої порушено справу. До рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яке надсилається судді, додається висновок члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, складений за результатами перевірки.

3. Розгляд дисциплінарної справи. Розгляд дисциплінарної справи *відбувається* на засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, на яке запрошуються особа, за зверненням якої відкрито справу, суддя, стосовно якого відкрито справу, а в разі необхідності й інші зацікавлені особи. У разі неможливості з поважних причин взяти участь у засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України суддя, справа стосовно якого розглядається, може надати по суті порушених питань письмові пояснення, які додаються до матеріалів справи. Письмові пояснення судді оголошуються на засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в обов'язковому порядку. Повторна неявка цього судді на засідання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України є підставою для розгляду дисциплінарної справи за його відсутності.

Розгляд дисциплінарної справи стосовно судді відбувається на засадах змагальності. На засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України заслуховуються повідомлення члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, який здійснював перевірку, про результати перевірки, пояснення судді, стосовно якого розглядається справа, та/або його представника, а також інших зацікавлених осіб. Суддя, стосовно якого розглядається питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності, та/або його представник мають право надавати пояснення, ставити питання учасникам провадження, висловлювати заперечення, заявляти клопотання і відводи. Перебіг розгляду дисциплінарної справи стосовно судді та оголошення результатів її розгляду фіксуються технічними засобами.

Вища рада юстиції здійснює дисциплінарне провадження стосовно суддів Верховного Суду та суддів вищих спеціалізованих судів у порядку, встановленому Законом України «Про Вищу раду правосуддя».

Вища кваліфікаційна комісія суддів України обговорює результати розгляду дисциплінарної справи за відсутності судді, стосовно якого розглядалася справа, і запрошених осіб.

4. Прийняття рішення органом, що здійснює дисциплінарне провадження. *Рішення у дисциплінарній справі приймається* Вищою кваліфікаційною комісією суддів України більшістю від загального складу Комісії. Під час обрання дисциплінарного стягнення стосовно судді враховуються характер проступку, його наслідки, особа судді, ступінь його вини, обставини, що впливають на можливість притягнення судді до дисциплі-

нарної відповідальності. Якщо Вищою кваліфікаційною комісією суддів України прийнято рішення про відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, Комісія припиняє дисциплінарне провадження та повідомляє про це зацікавлених осіб.

Дисциплінарне стягнення до судді застосовується *не пізніше 6 місяців* із дня відкриття Вищою кваліфікаційною комісією суддів України провадження в дисциплінарній справі, але *не пізніше року* з дня вчинення проступку, без урахування часу тимчасової непрацездатності або перебування судді у відпустці. За наслідками дисциплінарного провадження Вища кваліфікаційна комісія суддів України може прийняти рішення про направлення рекомендації до Вищої ради правосуддя для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади за наявності для цього підстав.

Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України викладається в письмовій формі, підписується головою і членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, які брали участь у розгляді дисциплінарної справи, й оголошується на засіданні. Рішення у дисциплінарній справі повинно містити:

- прізвище, ім'я, по батькові та посаду судді, який притягається до дисциплінарної відповідальності;
- встановлені обставини у справі з посиланням на докази;
- мотиви, з яких ухвалено рішення;
- суть рішення за результатами розгляду із зазначенням дисциплінарного стягнення в разі його застосування;
- порядок і строк оскарження рішення.

За наявності окремої думки вона викладається членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у письмовій формі й додається до справи, про що головуючий повідомляє на засіданні. Зміст окремої думки оголошенню на засіданні не підлягає. Копія рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України вручається судді, стосовно якого розглядалася дисциплінарна справа, а в разі його відсутності під час оголошення рішення надсилається у *7-денний строк* поштою.

До суддів може застосовуватися дисциплінарне стягнення у вигляді **догани**. Інформація про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності оприлюднюється на офіційному веб-порталі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Ця інформація повинна містити дані про суддю, якого притягнуто до дисциплінарної відповідальності, накладене дисциплінарне стягнення та копію рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про накладення такого стягнення. Якщо *протягом року* з дня накладення дисциплінарного стягнення суддю не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, він вважається таким, який не має дисциплінарного стягнення. Дисциплінарне стягнення, накладене на суддю, може бути достроково знято Вищою кваліфікаційною комісією суддів України за пропозицією відповідної ради суддів.

Суддя місцевого чи апеляційного суду може **оскаржити** рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про притягнення його до дисциплінарної відповідальності до Вищої ради правосуддя або Вищого адміністративного суду України *не пізніше 1 місяця* з дня вручення йому чи отримання поштою копії рішення. Скарга до Вищої ради правосуддя подається суддею через Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. Вища кваліфікаційна комісія суддів України *не пізніше ніж у 3-денний строк* після отримання скарги надсилає її разом із матеріалами дисциплінарної справи до Вищої ради правосуддя. Розгляд скарг Вищою радою правосуддя здійснюється в порядку, визначеному Законом України «Про Вищу раду правосуддя».

Розгляд адміністративного позову щодо оскарження рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності здійснюється у порядку, передбаченому процесуальним законом. Подання скарги до Вищої ради правосуддя чи адміністративного позову до суду на рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності зупиняє застосування дисциплінарного стягнення.

3.5. Звільнення судді з посади та припинення його повноважень

Однією з численних гарантій принципів незалежності та незмінюваності суддів є особливий порядок звільнення та припинення їх повноважень. Як задекларовано в Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р., судді можуть бути тимчасово відсторонені від посади або звільнені тільки з причин їх нездатності виконувати свої обов'язки чи поведінки, не відповідної посаді, яку вони обіймають. Лише в такому разі можна говорити про відсутність умов використання механізму звільнення судді як інструменту тиску і впливу на суддю. Отже, вичерпність і чіткість правової регламентації підстав та процедури звільнення суддів і припинення їхніх повноважень є індикатором стану забезпечення незалежності судді.

Звільнення судді з посади може відбуватися внаслідок:

– **неспроможності виконувати повноваження за станом здоров'я.** Нормативне визначення поняття «здоров'я» міститься в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», в якому в ст. 3 зазначено: «здоров'я – стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороби і фізичних вад». Суддя звільняється з посади у разі неспроможності здійснювати повноваження за станом здоров'я за наявності медичного висновку, що надається медичною комісією, утвореною спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я, за зверненням Вищої ради правосуддя. Визнавши, що стан здоров'я не дає змоги судді *протягом тривалого часу або постійно* здійснювати свої повноваження, Вища рада правосуддя ухвалює рішення про звільнення судді з посади;

– **порушення суддею вимог щодо несуміщення.** Перебування на посаді судді не сумісне з обійманням посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Перебування на посаді судді також не сумісне з наявністю заборони такій особі обіймати посади, щодо яких здійснюється очищення влади в порядку, визначеному Законом України «Про очищення влади». Суддя не може поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу (крім викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Відрядження на роботу до Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України, Ради суддів України не вважається сумісництвом. Суддя звільняється з посади у разі порушення ним вимог щодо несуміщення за рішенням, ухваленим Вищою радою правосуддя;

– **вчинення суддею істотного дисциплінарного проступку, грубого чи систематичного нехтування обов'язками, що є не сумісним зі статусом судді або виявленням його невідповідності обійманій посаді.** Факти, що свідчать про вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є не сумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність обійманій посаді, мають бути встановлені Вищою радою правосуддя (її відповідним органом). Установлення таких фактів здійснюється в порядку дисциплінарного провадження, тому звільнення судді є мірою покарання судді за вчинення дисциплінарного проступку, що унеможливує подальше перебування судді на посаді. Внесення подання про звільнення судді з посади має декілька негативних наслідків:

– суддя тимчасово відстороняється від здійснення правосуддя до ухвалення Вищою радою правосуддя рішення або про його звільнення з посади, або про скасування чи зміну рішення Дисциплінарної палати, яким застосовано до судді дисциплінарне стягнення у вигляді подання про звільнення з посади;

– суддя на час тимчасового відсторонення від здійснення правосуддя позбавляється права на отримання доплат до посадового окладу судді;

– це є підставою для ініціювання конституційної процедури звільнення судді;

– **подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.** Звільнення судді з посади в такому випадку вимагає від нього здійснення однієї з двох юридичних дій:

– подання заяви про відставку або

– подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням.

Право на подання заяви про відставку виникає у судді тільки після того, як його стаж роботи на посаді судді становить *не менше 20 років*. Заяву ж про звільнення з посади за власним бажанням суддя має право подати в будь-який час перебування на посаді судді, причому незалежно від мотивів

такого рішення. Заява про відставку або заява про звільнення з посади за власним бажанням подається суддею безпосередньо до Вищої ради правосуддя, яка *протягом одного місяця* з дня надходження відповідної заяви вносить до органу, який обрав або призначив суддю, подання про звільнення судді з посади. Для звільнення судді з посади за його заявою про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням потрібно таке:

- подання суддею заяви про відставку або заяви про звільнення з посади за власним бажанням до Вищої ради правосуддя;
- внесення Вищою радою правосуддя *протягом 1 місяця* з дня надходження відповідної заяви до органу, який обрав або призначив суддю, подання про звільнення судді з посади;
- прийняття органом, який обрав або призначив суддю, рішення про звільнення судді з посади.

У разі звільнення судді з посади в результаті внесення такого подання Вища рада юстиції повідомляє про це Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. Суддя продовжує здійснювати свої повноваження до прийняття рішення про його звільнення. За суддею, звільненим за його заявою про відставку, зберігається звання судді та гарантії недоторканності, встановлені для судді до його виходу у відставку;

– *незгоди на переведення до іншого суду в разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду*. Відмова від переведення до іншого суду (в тому числі ухилення від виконання рішення про переведення) у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду, є підставою для звільнення судді за рішенням, ухваленим Вищою радою правосуддя;

– *порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна*. Порушення суддею обов'язку підтвердити законність джерела походження майна може бути встановлено:

- у межах дисциплінарного провадження щодо суддів – *Вищою радою правосуддя (її органами)*;
- у межах кваліфікаційного оцінювання судді – *Вищою кваліфікаційною комісією суддів України*;
- *судом* під час розгляду відповідної справи.

Повноваження судді припиняються у разі:

– *досягнення ним 65 років*. Повноваження судді припиняються з наступного дня після досягнення ним *65 років*. Про наявність підстави для припинення повноважень судді голова суду, в якому суддя обіймав посаду, не пізніше ніж за місяць до дня, зазначеного в частині першій цієї статті, повідомляє Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Державну судову адміністрацію України. До повідомлення додаються документи на підтвердження факту досягнення суддею *65 років*. Суддя не може здійснювати правосуддя з наступного дня після досягнення ним *65 років*;

– *припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави*. Повноваження судді припиняються у разі припи-

нення його громадянства відповідно до Закону України «Про громадянство України» (вихід з громадянства України, втрата громадянства України або підстави, передбачені міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) або набуття суддею громадянства іншої держави – з дня припинення громадянства України або набуття громадянства іншої держави. Набуттям громадянства іншої держави для цілей цієї статті визнається: отримання суддею статусу громадянина іншої держави в результаті дій, вчинених таким суддею або від його імені за його дорученням або за його згодою для створення відповідних правових наслідків; у разі якщо суддею отриманий статус громадянина іншої держави за законом або іншим чином без його згоди, невчинення суддею дій для позбавлення статусу громадянина іншої держави протягом десяти днів з дня, коли судді стало відомо про отримання такого статусу;

– **набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним.** Суд, який ухвалив рішення про визнання особи, котра є суддею, безвісно відсутньою або оголошення її померлою, визнання недієздатною або обмежено дієздатною, негайно повідомляє про це Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Державну судову адміністрацію України. Усі ситуації, які є підставами для обмеження фізичної особи в дієздатності, визнання її недієздатною, визнання безвісно відсутньою чи оголошення померлою, так чи інакше пов'язані з фізичними, медичними та репутаційними аспектами здатності судді здійснювати правосуддя. Наприклад, у разі підтвердження хронічного, стійкого психічного розладу в судді, внаслідок якого він не спроможний усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суддя об'єктивно не здатний виконувати свої повноваження (йдеться про медичний критерій). Своєю чергою, зловживання суддею спиртними напоями чи наркотичними засобами, що спричиняє важке матеріальне становище його чи його сім'ї, шкодить авторитету судової влади та створює корупційні ризики. Повноваження судді припиняються з дня набрання відповідним судовим рішенням законної сили;

– **набрання законної сили рішенням суду про визнання активів судді необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави.** Суд, який ухвалив рішення про визнання активів судді або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави, негайно повідомляє про це Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Державну судову адміністрацію України. Повноваження судді припиняються з дня набрання таким рішенням законної сили;

– **смерті судді.** Повноваження судді припиняються у разі його смерті. Про наявність підстави для припинення повноважень судді голова суду, в якому суддя обіймав посаду, повідомляє Вищу раду правосуддя, Вищу

кваліфікаційну комісію суддів України та Державну судову адміністрацію України. Повідомлення голови суду має бути обґрунтованим та аргументованим, тобто до нього мають бути додані документи, які підтверджують факт смерті. Подібні документи видаються в порядку та на умовах, визначених Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану». Державна реєстрація смерті проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі документа встановленої форми про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою, чи рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою;

– **набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину.** Суд, який ухвалив обвинувальний вирок щодо судді, негайно повідомляє про це Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Державну судову адміністрацію України. Повноваження судді припиняються з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього. Набрання обвинувальним вироком законної сили не лише припиняє повноваження судді, але й позбавляє відповідну особу всіх передбачених законодавством гарантій незалежності та недоторканності судді, прав на матеріальне, соціально-побутове та інші види забезпечення. За певних конкретних обставин, наприклад закінчення строків давності кримінальної відповідальності, вирок зазнає (може зазнати) змін у частині міри покарання або звільнення від нього, що, проте, не зачіпає і не змінює юридичної природи (суті), сили і значення цього акта судової влади щодо винуватості судді у злочині, за скоєння якого його перебування на посаді судді є несумісним. Суд, який ухвалив обвинувальний вирок щодо особи, яка є суддею, або ухвалу про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи, яка є суддею, від кримінальної відповідальності, негайно повідомляє про це Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Державну судову адміністрацію України. Повноваження судді припиняються з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього або ухвали про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи, яка є суддею, від кримінальної відповідальності.

Припинення повноважень судді не потребує юридичної верифікації уповноваженого органу. Проте із припиненням повноважень судді **припиняються його трудові відносини із судом**, в якому суддя обіймав посаду, що відповідно до трудового законодавства потребує належного документального оформлення. Тому в разі припинення повноважень судді головою суду видається наказ. У наказі про припинення трудових відносин зазначається про відрахування судді зі штату з посиланням на відповідну підставу припинення повноважень судді. Проте задля виключення можливих зловживань на «остаточному» етапі процедури юридичного припинення трудових праводносин судді з відповідним судом має бути чітко передбачений строк на видання головою суду відповідного наказу.

3.6. Правовий статус судді у відставці

Суддя у відставці, може отримувати за його вибором:

- пенсію або
- щомісячне довічне грошове утримання.

Судді, який вийшов у відставку, після досягнення чоловіками віку 62 років, жінками – пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», виплачується **пенсія** на умовах, визначених законодавством, або за його вибором щомісячне довічне грошове утримання. До досягнення зазначеного віку право на пенсію за віком або щомісячне довічне грошове утримання мають чоловіки 1955 р. народження і старші після досягнення ними такого віку:

- *61 рік* – які народилися з 1 січня 1954 р. до 31 грудня 1954 р.;
- *61 рік 6 місяців* – які народилися з 1 січня 1955 р. до 31 грудня 1955 р.

Суддя у відставці, який не досяг відповідного віку, отримує щомісячне довічне грошове утримання. Після досягнення таким суддею відповідного віку за ним зберігається право на отримання щомісячного довічного грошового утримання або за його вибором призначається пенсія на умовах, визначених Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування».

Щомісячне довічне грошове утримання – це особлива форма соціального забезпечення суддів, яка виражається у гарантованій державою щомісячній звільненій від сплати податків грошовій виплаті, що забезпечує їх належне матеріальне утримання. Особливість щомісячного довічного грошового утримання полягає у правовому регулюванні, а також у джерелах його фінансування, які визначені Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з ч. 1 ст. 130 Конституції України, держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів. Це положення передбачає і фінансування щомісячного довічного грошового утримання суддів за рахунок коштів Державного бюджету України, а не Пенсійного фонду України. Щомісячне довічне грошове утримання *виплачується* судді у відставці в розмірі *50 відсотків* суддівської винагороди судді, який працює на відповідній посаді. За кожний повний рік роботи на посаді судді *понад 20 років* розмір щомісячного довічного грошового утримання збільшується на два відсотки грошового утримання судді. У разі зміни розміру складових суддівської винагороди судді, який працює на відповідній посаді, здійснюється перерахунок раніше призначеного щомісячного довічного грошового утримання.

Пенсія або щомісячне довічне грошове утримання судді виплачується незалежно від заробітку (прибутку), отримуваного суддею після виходу у відставку. Щомісячне довічне грошове утримання суддям виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України.

Судді, який вийшов у відставку, виплачується **вихідна допомога** в розмірі *3 місячних суддівських винагород* за останньою посадою. Якщо суддя, відставка якого була припинена у зв'язку з повторним призначенням на посаду, знову подасть заяву про відставку, виплата вихідної допомоги не здійснюється.

Судді та членам його сім'ї гарантується право на **безоплатне медичне обслуговування** у державних закладах охорони здоров'я. При цьому члени сім'ї судді мають право обслуговуватися в тих же медичних закладах, де обслуговується і суддя.

Законодавство встановлює підстави **припинення відставки судді**. Ними є:

- повторне призначення його на посаду;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення умисного злочину;
- припинення його громадянства;
- визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим.

Існування будь-якої з перелічених обставин є підставою для втрати особою статусу судді у відставці. При цьому припинення відставки судді з будь-якої з названих вище підстав є, своєю чергою, підставою для припинення виплати йому щомісячного довічного грошового утримання, що було нараховане у зв'язку з відставкою. А якщо підставою для припинення відставки судді стало набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення умисного злочину, пенсія судді нараховуватиметься на загальних підставах. *Процесуальною підставою* для припинення відставки судді є рішення про припинення відставки судді, що приймається Вищою радою правосуддя.

3.7. Правовий статус присяжних

Ст. 127 Конституції України передбачено, що правосуддя здійснюють професійні судді та у визначених законом випадках присяжні. Участь присяжних у розгляді судових справ спрямована на реалізацію принципу колегіальності у здійсненні правосуддя. Забезпечення їх участі у функціонуванні органів судової влади є ознакою демократичності, являє собою один із заходів соціального контролю за законністю і справедливістю діяльності судів. ***Присяжні під час судового засідання відповідають на питання:***

- чи доведено, що відповідне діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний, мало місце;
- чи доведено, що це діяння вчинив підсудний;
- чи винний він у скоєнні цього діяння.

Для вирішення питання про призначення покарання суттєве значення має думка присяжних про те, заслуговує чи не заслуговує підсудний полегкості, але у визначенні міри покарання засудженому і вирішенні інших складних питань, що виникають під час розгляду справи, присяжні не беруть участі. Таким чином, присяжні у ході здійснення правосуддя не наді-

лені статусом судді й не володіють усіма його правами. Присяжні залучаються до розгляду справ у випадках, передбачених процесуальним законом. Вони, як представники народу, залучені для здійснення правосуддя, є носіями судової влади в Україні та здійснюють правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Присяжні, як і професійні судді, під час здійснення правосуддя незалежні й підкорюються лише Конституції та законам України. Суд присяжних покликаний забезпечити реалізацію конституційних засад судочинства: незалежності суддів, змагальності, гласності тощо. Він позитивно впливає на якість досудового слідства (слідчі розумітимуть, що всі недоліки слідства викриватимуться в ході загального процесу і суд не візьме на себе роль слідчого, тому вони вживатимуть заходів до виявлення всіх обставин: як тих, що викривають, так і тих, які виправдовують особу, притягнуту до відповідальності), на покращання роботи прокурорів, які в судових засіданнях повинні вміти проводити допити потерпілих, свідків, аналізувати докази, виступати в дебатах. Тобто присяжний – це своєрідний контролер діяльності професійного судді у розгляді конкретної справи.

Категорії справ, до розгляду яких залучаються присяжні, процесуальним законодавством не визначені. Як правило, суди присяжних утворюються для розгляду кримінальних справ про особливо тяжкі злочини, за вчинення яких кримінальним законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, якщо обвинувачений заявив про розгляд справи судом присяжних.

Таким чином, **присяжними** визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законодавством, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи відповідно до Конституції України безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя. **Право бути присяжним** як публічне суб'єктивне право має такі **ознаки**:

- його об'єктом виступає право нематеріальної природи, яке не має майнової цінності;

- стороною правовідносин, в яких реалізується це суб'єктивне публічне право, є наділений адміністративною владою учасник, а саме місцеві та обласні ради, що за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України формують списки присяжних; громадянинові за умови відповідності його вимогам ст. 65 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» органи місцевого самоврядування не можуть відмовити у внесенні до списку присяжних.

Присяжним **може бути** громадянин України, який:

- досяг 30-річного віку;

- постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду.

Процедурою формування суду присяжних є нормативно визначена процесуальна діяльність суду та учасників судового процесу, спрямована на виявлення обставин, що виключають участь присяжного із затвердже-

ного відповідними місцевими радами списку, в розгляді конкретної справи та включення його до складу суду присяжних, зафіксованого у протоколі судового засідання. Вона *складається* з таких процедур:

- формування списку присяжних;
- затвердження списку присяжних;
- формування суду присяжних.

Процедура **формування списку присяжних** – це нормативно визначена послідовно здійснювана діяльність органів публічної адміністрації, що має безспірний, публічний, етапний, індивідуальний характер, спрямована на формування та затвердження списків присяжних для реалізації публічного інтересу щодо забезпечення участі народу в здійсненні правосуддя.

Етапи формування списку присяжних:

- визначення необхідної кількості присяжних територіальним управлінням Державної судової адміністрації України;
- передання даних до органів місцевого самоврядування;
- розміщення оголошення органами місцевого самоврядування про набір кандидатів у присяжні;
- отримання заяв із додатками від громадян, що бажають бути присяжними;
- перевірка радою їх відповідності визначеним у законодавстві критеріям;
- формування списку;
- затвердження списку;
- направлення роботодавцям вимоги про збереження за їх найманими працівниками, що обрані присяжними, робочого місця та заробітної плати на час виконання функцій присяжних;
- передання списку присяжних до територіального управління Державної судової адміністрації України.

Для **затвердження списку присяжних** територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують його у кількості, зазначеній у поданні. У разі неприйняття місцевою радою *протягом 2 місяців* з моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради. Список присяжних затверджується *на 3 роки* і передається до відповідного окружного суду, в тому числі в електронній формі.

Процедура **формування суду присяжних** для розгляду конкретної справи передбачає такі етапи:

- виклик присяжних до суду;
- перевірка представниками сторін та судом присяжних на відсутність конфлікту інтересів через зв'язки з учасниками судового засідання чи майнову зацікавленість;
- занесення відомостей про обраних присяжних до протоколу судового засідання;
- складання присяги присяжними.

Крім того, після відбору основних присяжних обирається 2 *запасних присяжних*, які під час судового засідання постійно перебувають на відведених їм місцях і до ухвалення вироку можуть бути включені до складу основних присяжних у разі неможливості кого-небудь з останніх продовжувати участь у судовому розгляді. Після закінчення відбору кожен із присяжних складає присягу. Відповідно, з цього моменту вони набувають статусу присяжних.

Ч. 1 ст. 386 Кримінального процесуального кодексу України «Права і обов'язки присяжного» визначає, що **присяжний має право:**

- брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні;

- робити нотатки під час судового засідання;

- з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, яких допитують;

- просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, в учиненні якого обвинувачується особа.

Обов'язки присяжного визначені у Законі України «Про судоустрій та статус суддів»:

- справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;

- дотримуватися правил суддівської етики, в тому числі виявляти й підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів;

- виявляти повагу до учасників процесу;

- не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання;

- виконувати вимоги та дотримуватись обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції.

Крім того, присяжний **зобов'язаний:**

- правдиво відповісти на запитання головуючого й учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених цим Кодексом або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе;

- додержуватися порядку в судовому засіданні й виконувати розпорядження головуючого;

- не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду;

- не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, щодо суті кримінального провадження та процесуальних дій, які здійснюються (здійснювалися) під час нього;

– не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням;

– не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Законодавством встановлено **правові гарантії діяльності присяжних** – система закріплених у законодавчих актах правових заходів, умов, засобів, здійснюваних органами публічної адміністрації, органами судової влади та правоохоронними органами, спрямованих на створення умов для мінімізації та усунення негативних впливів на присяжного під час його участі у здійсненні правосуддя та забезпеченні постановлення законного та обґрунтованого рішення у справі. Такими правовими гарантіями є:

- кадрові гарантії;
- гарантії інформаційного супроводження діяльності;
- безпекові гарантії;
- гарантії матеріального забезпечення.

Зокрема, важливим елементом безпеки присяжних є особиста охорона, охорона їхнього житла і майна. В разі встановлення даних, що свідчать про реальну небезпеку посягання на осіб, що підлягають захисту, вживаються заходи щодо особистої охорони працівників суду і правоохоронних органів та їхніх близьких родичів, їхнього житла і майна. За необхідності житло і майно осіб, взятих під захист, за рахунок коштів місцевого бюджету обладнуються засобами протипожежної та охоронної сигналізації, замінюються номери їхніх квартирних телефонів і державні номерні знаки належних їм транспортних засобів. Можуть також застосовуватись оперативно-технічні засоби відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». А ст. 7 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» передбачає можливість видачі присяжним зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку. Так, залежно від ступеня загрози для життя і здоров'я працівнику суду або правоохоронного органу та його близьким родичам з дотриманням вимог чинного законодавства можуть видаватися зброя, спеціальні засоби індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку. Ст. ж 8–10 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» визначають такі заходи. В разі загрози вчинення насильства або інших протиправних дій щодо осіб, взятих під захист, за письмовими заявами або згодою цих осіб може проводитися прослуховування телефонних та інших переговорів. У ході прослуховування переговорів осіб, взятих під захист, може застосовуватися звукозапис. За необхідності працівник суду або правоохоронного органу, його неповнолітні діти та інші близькі родичі можуть бути за їхньою згодою тимчасово розміщені у місцях, що гарантують

їхню безпеку, в тому числі в дошкільних виховних закладах або установах органів соціального захисту населення України. Забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту здійснюється за рішенням органів, що забезпечують безпеку, прийнятим відповідно до їхньої компетенції, може бути накладено тимчасову або постійну заборону на видачу відомостей про місце проживання осіб, взятих під захист, та інших відомостей про них адресними бюро, паспортними службами, підрозділами Державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими офіційними інформаційно-довідковими службами. В окремих випадках вищезазначені відомості можуть вилучатися в порядку, встановленому законодавством.

Контрольні питання і завдання

1. Що таке правовий статус судді та якими нормативно-правовими актами він визначається?
2. Хто може бути рекомендованим на посаду судді?
3. Назвіть етапи процедури призначення на посаду судді.
4. У чому полягає сутність добору кандидатів на посаду судді?
5. Назвіть вимоги до кандидата на посаду судді Верховного Суду.
6. На яких підставах здійснюється переведення судді на посаду судді до іншого суду?
7. Дайте характеристику етапів процедури дисциплінарного провадження щодо судді.
8. За яких підстав відбувається звільнення судді з посади?
9. Дайте характеристику правового статусу судді у відставці.
10. У чому полягають особливості правового статусу присяжних?

ГЛАВА 4

СУДДІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

4.1. Суддівське самоврядування в Україні: засади, ознаки, завдання та організаційні форми.

4.2. Збори суддів.

4.3. З'їзд суддів України.

4.4. Рада суддів України.

4.1. Суддівське самоврядування в Україні: засади, ознаки, завдання та організаційні форми

Відповідно до Основних принципів Організації Об'єднаних Націй щодо незалежності суддівства, затверджених Загальною Асамблеєю ООН у листопаді 1985 р., судді, як і всі громадяни, користуються свободою слова, віросповідання, асоціацій і зборів. Але користуючись цими правами, вони зобов'язані поводитись таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади та зберегти безсторонність і незалежність судових органів. Судді є вільними, вони мають право об'єднуватись в асоціації, які самостійно або разом з іншими організаціями охороняють їхню незалежність та захищають їхні інтереси. Цей принцип незалежності судочинства у подальшому знайшов своє відображення в рекомендаціях «Про незалежність, ефективність і роль суддів», прийнятих у жовтні 1994 р. Комітетом Міністрів Ради Європи.

В Україні принцип свободи асоціацій суддів знайшов власне втілення у феномені суддівського самоврядування, яке вперше було передбачено Концепцією судово-правової реформи, затвердженої Постановою Верховної Ради України у квітні 1994 р., що передбачала створення обласних конференцій суддів та з'їзду суддів України. Подальше ж визначення організаційних форм суддівського самоврядування, їх завдання та порядок формування закріплені в Законі України «Про органи суддівського самоврядування» у лютому 1994 р. Цей нормативний акт втратив чинність у лютому 2002 р. з прийняттям Закону України «Про судоустрій». Він закріпив сформульоване у ст. 130 Конституції України положення, яким до компетенції суддівського самоврядування зараховані питання внутрішньої діяльності судів. Закон же України «Про судоустрій і статус суддів», прийнятий у червні 2016 р., як внутрішню діяльність судів визначив питання захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів в Україні, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя. Ці питання стосуються створення незалежних умов для нормальної роботи судів загальної юрисдикції, своєчасного незалежного фінансового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення, організації роботи з підвищення професійного рівня суддів і працівників судів, організації ефективного діловодства, впровадження комп'ютерної техніки, здійснення контролю за виконанням суддями на адміністративних посадах, дотримання суддями норм професійної етики, забезпечення виконання гарантій, установлених Конституцією, законами

та іншими нормативними актами України щодо забезпечення працюючих суддів, суддів у відставці, страхування їхнього життя і майна, забезпечення їхньої недоторканності. Також органи суддівського самоврядування вживають заходів щодо впровадження у вітчизняне законодавство і практику правозастосування міжнародних стандартів матеріального і соціального забезпечення суддів, гарантій їхньої недоторканності та захисту.

З огляду на це **суддівське самоврядування** слід визначити як діяльність із самостійного колективного вирішення професійними суддями, безпосередньо їх колективами або через виборні органи питань суддівського корпусу і внутрішньої діяльності судів, що відбувається у межах законодавства. Суддівське самоврядування, таким чином, є однією з гарантій забезпечення самостійності судів і незалежності суддів. Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в їхню діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів.

До питань внутрішньої діяльності судів належать питання організаційного забезпечення судів та діяльності суддів, соціальний захист суддів та їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя.

Ефективність реалізації суддівського самоврядування значною мірою залежить від належного правового регулювання в цій сфері, що означає повноту, всебічність і доцільність, а саме відповідність правового регулювання **таким критеріям**:

- визначення механізму формування органів суддівського самоврядування або інших форм його реалізації;
- регламентація достатніх та доцільних повноважень суддівського самоврядування залежно від рівня, на якому воно реалізується;
- недопущення перетинання повноважень між органами суддівського самоврядування різного рівня;
- визначення реального механізму виконання рішень, прийнятих під час здійснення суддівського самоврядування.

Ознаки суддівського самоврядування:

- являє собою одночасно організаційну гарантію, принцип функціонування судової системи та вид державного управління;
- реалізується як формально організованими органами суддівського самоврядування (ради суддів), так і в неорганізованих формах (збори суддів);
- ієрархічність органів суддівського самоврядування та неорганізованих форм та їх взаємодія;
- законодавчо закріплений розподіл адміністративних повноважень між різними органами суддівського самоврядування та іншими його формами;
- поєднання загальнодержавної (централізованої) та локальної форм регулювання порядку утворення та функціонування органів суддівського самоврядування;

– поєднання внутрішньоуправлінських та зовнішньоуправлінських функцій у реалізації суддівського самоврядування;

– може здійснюватися виключно дійсними (робочими) суддями або відповідного суду, якщо йдеться про суддівське самоврядування цього суду, або делегованими суддями на міжсудовому чи вищому рівнях.

До **завдань** суддівського самоврядування належить вирішення питань щодо:

– забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади;

– зміцнення незалежності судів, суддів, захист професійних інтересів суддів, у тому числі захист від втручання в їхню діяльність;

– участі у визначенні потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів та контроль за дотриманням установлених нормативів такого забезпечення;

– обрання суддів на адміністративні посади в судах у порядку, встановленому законодавством;

– призначення суддів Конституційного Суду України;

– призначення суддів до складу Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законодавством.

Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти, з одного боку, створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в судову діяльність. З іншого боку, діяльність органів суддівського самоврядування має на меті підвищення рівня роботи з кадрами у системі судів, їхня професійність і сприяння дотриманню присяги суддями і державними службовцями апарату суду. Разом із судами, Державною судовою адміністрацією України, правоохоронними органами органи суддівського самоврядування мають сприяти створенню належних організаційних та інших умов з метою забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати їх незалежність і безпеку, забезпечувати захист суддів від будь-якого втручання у судову діяльність і підвищувати рівень роботи з кадрами.

Суддівське самоврядування здійснюється у визначених законодавством **організаційних формах**, якими є:

– **збори суддів**, які проводяться суддями:

– місцевих судів;

– апеляційних судів;

– вищих спеціалізованих судів (а в передбачених законодавством випадках – через апеляційну палату вищого спеціалізованого суду) та

– через Пленум Верховного Суду;

– **Рада суддів України**;

– **з'їзд суддів України**.

Порядок здійснення суддівського самоврядування визначається відповідно Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», іншими законами, а також регламентами і положеннями, що приймаються органами суддівського самоврядування згідно із законодавством.

Обов'язок щодо забезпечення належних умов діяльності органів суддівського самоврядування *покладається* на Державну судову адміністрацію України, яка, виконуючи функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України, здійснює також фінансове забезпечення діяльності цих органів за рахунок коштів Державного бюджету. Забезпечення діяльності органів суддівського самоврядування *полягає* у:

- створенні необхідних умов діяльності структурних підрозділів Державної судової адміністрації;
- організації цими підрозділами ведення діловодства органів суддівського самоврядування;
- організаційному, фінансовому та матеріально-технічному забезпеченні їх роботи і проведенні засідань;
- забезпеченні необхідних видатків з Держбюджету України та виконання функцій головного розпорядника цих коштів щодо цього тощо.

4.2. Збори суддів

Збори суддів – це зібрання суддів відповідного суду, на якому вони обговорюють питання внутрішньої діяльності цього суду та приймають колективні рішення з обговорюваних питань. В Україні *діють*:

- збори суддів місцевих судів;
- збори суддів апеляційних судів;
- збори суддів вищих спеціалізованих судів;
- збори суддів Верховного Суду.

Збори суддів:

- скликаються головою відповідного суду:
- за власною ініціативою або
- на вимогу *не менше третини* від загальної кількості суддів конкретного суду;
- скликаються за необхідності, але *не рідше 1 разу на 3 місяці*;
- є повноважними, якщо на них присутні *більше половини* від загальної кількості суддів даного суду.

На збори суддів *можуть запрошуватися* працівники апарату суду, судді у відставці, представники громадських об'єднань, журналісти, інші особи. Збори суддів:

- обговорюють питання щодо внутрішньої діяльності суду чи роботи конкретних суддів або працівників апарату суду та приймають із цих питань рішення, що є обов'язковими для суддів та працівників цього суду;
- визначають спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ;
- визначають рівень навантаження на суддів відповідного суду з урахуванням виконання ними адміністративних або інших обов'язків;
- заслуховують звіти суддів, які обіймають адміністративні посади в цьому суді, та керівника апарату суду;

– звертаються з поданням про притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката, прокурора, посадової особи органу державної влади чи органу місцевого самоврядування за вчинення дій або бездіяльності, що порушують гарантії незалежності суду та судді;

– здійснюють інші повноваження, визначені законодавством.

Збори суддів кожного суду (крім місцевих загальних судів) обирають таємним голосуванням делегатів на з'їзд суддів України.

Збори суддів кожного місцевого загального суду обирають таємним голосуванням делегатів на *спільні збори суддів місцевих загальних судів* в Автономній Республіці Крим, кожній області, містах Києві та Севастополі за принципом: один делегат від *10 суддів*. Якщо в суді *менше 10* суддів, від суду делегується *1 делегат*. Спільні збори суддів місцевих загальних судів в Автономній Республіці Крим, кожній області, містах Києві та Севастополі проводяться для обрання таємним голосуванням делегатів на з'їзд суддів України. *Порядок скликання і проведення* спільних зборів суддів місцевих загальних судів визначає Рада суддів України. Делегатом на спільні збори суддів місцевих загальних судів не може бути обраний суддя, який обіймає адміністративну посаду в суді.

Збори суддів *можуть звертатися* з пропозиціями щодо питань діяльності суду до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які зобов'язані розглянути ці пропозиції *протягом 15 днів* і дати відповідь по суті. Вони *можуть обговорювати* питання щодо практики застосування законодавства, розробляти відповідні пропозиції щодо вдосконалення такої практики та законодавства. Збори суддів місцевого, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду *можуть вносити* відповідні *пропозиції* на розгляд до Верховного Суду. Збори суддів місцевих загальних судів у встановленому законодавством порядку *обирають слідчих суддів*.

Рішення з обговорюваних питань приймаються *більшістю голосів суддів*, присутніх на зборах, відкритим голосуванням, якщо не буде прийнято рішення про проведення таємного голосування. Рішення про обрання делегатів на спільні збори суддів місцевих загальних судів приймаються таємним голосуванням. Виконання рішень зборів суддів за дорученням зборів покладається на голову відповідного суду або його заступника.

4.3. З'їзд суддів України

Найвищим органом суддівського самоврядування є **з'їзд суддів України**, який через делегації, обрані з'їздами суддів, представляє весь суддівський корпус України. Він:

– заслуховує звіти Ради суддів України про виконання завдань органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судів і суддів, стан організаційного та фінансового забезпечення діяльності судів;

– заслуховує інформацію Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про її діяльність;

- заслуховує інформацію Голови Державної судової адміністрації України про її діяльність, зокрема щодо організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності органів судової влади;
- призначає суддів Конституційного Суду України відповідно до Конституції та законів України;
- звертається з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності судів до органів державної влади та їх посадових осіб;
- обирає Раду суддів України;
- розглядає інші питання суддівського самоврядування відповідно до закону.

З'їзд суддів України приймає рішення, що є обов'язковими для всіх суддів та органів суддівського самоврядування. Саме з'їздом суддів України можуть бути всі рішення останніх.

Черговий з'їзд суддів України *скликається* Радою суддів України *1 раз на 2 роки*. **Позачерговий з'їзд** суддів України може бути скликаний за рішенням Ради суддів України. У разі необхідності збори суддів можуть звертатися до Ради суддів України з пропозицією щодо скликання позачергового з'їзду суддів України, а Рада суддів України зобов'язана скликати позачерговий з'їзд суддів України на вимогу зборів суддів *не менше 1/5 всіх судів*. Рада суддів України, яка скликає з'їзд суддів України в порядку, визначеному законодавством, схвалює попередній перелік питань, що виносяться на обговорення з'їзду, та визначає дату і місце проведення з'їзду. У разі скликання з'їзду суддів України на вимогу зборів суддів до попереднього переліку питань мають бути включені всі питання, що є предметом зазначеної вимоги.

На з'їзд суддів України *можуть бути запрошені* інші особи, крім делегатів. На з'їзді суддів України можуть бути присутні Президент України, Голова Верховної Ради України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, члени Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Міністр юстиції України. На з'їзд суддів можуть також запрошуватись також інші особи, наприклад судді у відставці, члени науково-консультативних рад судів, представники міжнародних установ і організацій. Запрошені особи не беруть участі в голосуванні під час прийняття рішень з'їзду суддів України.

Якщо Рада суддів України не скликає з'їзд суддів України у строки, визначені законодавством, такий з'їзд може бути скликаний на вимогу зборів суддів *не менше 1/5 всіх судів* без участі Ради суддів України. У такому разі ініціатори скликання з'їзду суддів України утворюють організаційний комітет зі скликання з'їзду суддів України, що має повноваження Ради суддів України щодо скликання з'їзду. Організаційний комітет невідкладно публікує інформацію про його утворення в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» і призначає дату проведення з'їзду суддів *не раніше ніж через 2 місяці* з дня утворення організаційного комітету. Оголошення про скликання з'їзду суддів України та питання, що виносяться на

його розгляд, мають бути опубліковані в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» *не пізніше ніж за 30 днів* до початку роботи з'їзду, а в разі скликання позачергового з'їзду на вимогу зборів суддів – *за 15 днів* до початку роботи з'їзду. Якщо з'їзд суддів скликається для обрання членів Вищої ради правосуддя, оголошення має бути опубліковане *не пізніше ніж за 45 днів* до початку роботи з'їзду.

Збори суддів кожного суду (крім місцевого загального суду, вищого спеціалізованого суду та Верховного Суду) обирають на з'їзд суддів України *по 1 делегату від 20 суддів*, які працюють у цьому суді. Якщо в суді працює *менше 20 суддів*, від суду делегується один делегат.

Делегатів на з'їзд суддів України від суддів **місцевих загальних судів** обирають спільні збори суддів у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі за принципом: *1 делегат від 20 суддів* у загальній кількості суддів місцевих загальних судів у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі. Збори суддів **вищих спеціалізованих судів** обирають на з'їзд суддів України *по 3 делегати* з числа суддів цих судів. **Пленум Верховного Суду** обирає на з'їзд суддів України *12 делегатів* з числа суддів Верховного Суду. Делегати на з'їзд суддів України обираються таємним голосуванням на альтернативній основі, з вільним висуненням кандидатур для обрання з числа суддів відповідних судів або суддів у відставці, незалежно від їхнього місця роботи до виходу у відставку.

Делегатами на з'їзд суддів України **не можуть бути обрані** судді, які обіймають адміністративні посади в судах, судді, які є членами Вищої ради правосуддя або Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

З'їзд суддів України є повноважним за умови присутності на ньому *не менше 2/3* загальної кількості обраних делегатів. З'їзд суддів України відкриває голова Ради суддів України, а в разі його відсутності – найстарший за віком член Ради суддів України. З'їзд суддів України обирає шляхом відкритого голосування президію з'їзду в кількісному складі, що визначається рішенням з'їзду. Президія організовує роботу з'їзду суддів України. З'їзд суддів України обговорює і затверджує порядок денний та регламент роботи з'їзду, обирає лічильну комісію, секретаріат та інші робочі органи з'їзду. Хід роботи з'їзду суддів України протоколюється. Рішення з'їзду суддів України приймаються більшістю голосів від числа обраних делегатів відкритим або таємним голосуванням.

Інші питання порядку проведення з'їзду суддів України регулюються регламентом з'їзду суддів України, прийнятим з'їздом.

4.4. Рада суддів України

Рада суддів України є вищим органом суддівського самоврядування та діє як **виконавчий орган з'їзду суддів України**. Раду суддів України обирає з'їзд суддів України. До складу Ради суддів України **входять**:

– *11 суддів* від місцевих загальних судів;

- 4 судді від місцевих адміністративних судів;
- 4 судді від місцевих господарських судів;
- 4 судді від апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення;
- 2 судді від апеляційних адміністративних судів;
- 2 судді від апеляційних господарських судів;
- по 1 судді від вищих спеціалізованих судів;
- 4 судді Верховного Суду.

Пропозиції щодо кандидатур до складу Ради суддів України можуть вносити судді, які беруть участь у з'їзді суддів України. **Не можуть бути обраними** до Ради суддів України судді, які обіймають адміністративні посади в судах або є членами Вищої ради правосуддя чи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. У разі обрання члена Ради суддів України на адміністративну посаду в суді його повноваження у Раді суддів України припиняються. Члени Ради суддів України на засіданні Ради обирають зі свого складу таємним голосуванням голову Ради суддів України, його заступника та секретаря.

Рада суддів України організовує виконання рішень з'їзду суддів України та контроль за їх виконанням, а також вирішує питання про скликання з'їзду суддів України. Повноваження та порядок роботи Ради суддів України визначаються законом та положенням про Раду суддів України, затвердженим з'їздом суддів України.

Рада суддів України:

- розробляє та організовує виконання заходів щодо забезпечення незалежності судів і суддів, поліпшення стану організаційного забезпечення діяльності судів;
- розглядає питання правового захисту суддів, соціального захисту суддів та їхніх сімей, приймає відповідні рішення з цих питань;
- здійснює контроль за організацією діяльності судів, заслуховує з цих питань Голову Державної судової адміністрації України, його заступників, керівників структурних підрозділів і територіальних управлінь Державної судової адміністрації України;
- звертається з пропозиціями щодо питань діяльності судів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- затверджує зразки посвідчень судді, судді у відставці;
- здійснює контроль за додержанням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів, Голови чи членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови Державної судової адміністрації України чи його заступників; приймає рішення про врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів у діяльності зазначених осіб (у разі якщо такий конфлікт не може бути врегульований у порядку, визначеному процесуальним законом);
- здійснює інші повноваження, визначені законом.

Рішення Ради суддів України, прийняті на наступний день після їх прийняття оприлюднюються на офіційному веб-порталі судової влади. Рішення Ради суддів України, прийняті в межах визначених законодавством повноважень, є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування, крім з'їзду суддів України. Рішення Ради суддів України може бути скасовано з'їздом суддів України або в судовому порядку. В разі виникнення у судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів урегулюється в порядку, визначеному процесуальним законом), Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови Державної судової адміністрації України, його заступника реального чи потенційного конфлікту інтересів вони зобов'язані не пізніше наступного робочого дня з моменту виникнення такого конфлікту інтересів у письмовій формі повідомити про це Раду суддів України.

Орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, керівники підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, яким направлено звернення Ради суддів України з питань забезпечення безпеки суддів, зобов'язані розглянути таке звернення протягом десяти днів з дня його отримання і вжити заходів щодо усунення загроз безпеці суддів.

Контрольні питання і завдання

1. Дайте визначення поняття «суддівське самоврядування».
2. У чому полягають завдання суддівського самоврядування?
3. В яких організаційних формах реалізується суддівське самоврядування в Україні?
4. Які повноваження мають збори суддів?
5. Які повноваження має з'їзд суддів України?
6. Хто може бути запрошеним на з'їзд суддів України?
7. Розкрийте порядок обрання делегатів на з'їзд суддів України.
8. Які питання вирішує Рада суддів України?
9. Хто входить до складу Ради суддів України?

ГЛАВА 5

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВИХ ОРГАНІВ

5.1. Загальна характеристика організації забезпечення функціонування судових органів.

5.2. Вища рада правосуддя.

5.3. Державна судова адміністрація та її територіальні управління.

5.4. Апарат суду.

5.5. Служба судових розпорядників.

5.6. Помічники суддів судів загальної юрисдикції. Бібліотека суду. Служба судової охорони. Національна школа суддів України.

5.1. Загальна характеристика організації забезпечення функціонування судових органів

В Україні існує єдина система забезпечення функціонування як судів загальної юрисдикції, так і єдиного органу конституційної юрисдикції, яким визначено **Конституційний Суд України**. Створення належних умов для повного і незалежного здійснення правосуддя, функціонування судів і діяльності суддів зобов'язує державу запровадити комплекс відповідних економічних заходів, таких як:

- розв'язання проблеми будівництва, реконструкції приміщень для розміщення діючих і новостворених судів;

- забезпечення охорони приміщень судів з урахуванням специфіки діяльності суду;

- належне обладнання приміщень для конвойної служби, підсудних, які утримуються під вартою, зали судових засідань для розгляду кримінальних справ тощо.

Усе це обов'язкові умови належного здійснення правосуддя. Крім Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, в організаційному забезпеченні судів активну участь беруть інші органи державної влади, а також органи суддівського самоврядування і безпосередньо уповноважені управління та відділи, що функціонують в апаратах відповідних судів. Їхні повноваження та функції в частині організаційного забезпечення функціонування судів та діяльності суддів визначаються законами. Наприклад, Закон України «Про Державний захист працівників суду і правоохоронних органів» установлює систему особливих заходів державного захисту працівників суду від перешкоджання реалізації покладених на них законом повноважень і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, життя і майно зазначених осіб та їхніх близьких родичів у зв'язку зі службовою діяльністю цих працівників. Виконання таких заходів покладено на керівників органів внутрішніх справ, служби безпеки, прокуратури тощо.

Організаційне забезпечення діяльності судів покладено законодавством на Державну судову адміністрацію та її структури в центральному апараті й на місцях. Під **організаційним забезпеченням діяльності судових органів** слід розуміти комплекс заходів фінансового, матеріально-технічного,

кадрового, інформаційно-методичного, організаційно-технічного характеру, спрямованих на створення умов для повного і незалежного здійснення правосуддя.

Найістотнішою гарантією самостійності судів і незалежності суддів як носіїв судової влади є їх **фінансування з державного бюджету**, що має забезпечувати можливість всеосяжного і незалежного здійснення правосуддя. Але особливий порядок фінансування судів не може розглядатися як самоціль, оскільки він ґрунтується на очевидній потребі в тому, щоб судова система була самостійною і, таким чином, мала можливість виконувати покладені на неї Основним Законом держави функції. Відповідно до Конституції України **фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів держава забезпечує шляхом:**

– визначення в Державному бюджеті України видатків на фінансування судів не нижче за рівень, який забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя відповідно до закону;

– законодавчих гарантій повного і своєчасного фінансування судів;

– гарантій достатнього рівня соціального забезпечення суддів.

Фінансова незалежність є однією з головних засад самостійності судової влади і має як міжнародно-правовий, так і національний, зокрема конституційно-правовий, аспект. Так, ст. 130 Конституції України містить припис, за яким держава забезпечує функціонування судів і діяльності суддів. У державному бюджеті окремо визначаються видатки на утримання судів. Під **фінансовою незалежністю** розуміється насамперед фінансове та інше матеріальне забезпечення діяльності судової системи в такому обсязі, який дозволив би їй незалежно, ефективно і повною мірою здійснювати правосуддя. При цьому судова влада функціонально пов'язана з іншими гілками державної влади. Зокрема, фінансування судової влади залежить від Верховної Ради України, яка затверджує обсяги її фінансування. Водночас забезпечення приміщеннями та іншими основними фондами – прерогатива виконавчої влади, оскільки тільки Кабінет Міністрів України має право розпоряджатися і здійснювати управління об'єктами державної власності. Ст. 130 Конституції України зобов'язує законодавця під час прийняття закону про Державний бюджет України окремо визначити видатки на утримання судів. На практиці вони визначаються в одній статті закону з витратами на утримання органів законодавчої та виконавчої влади: або загальною, або окремими сумами.

Перед цим Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди, Конституційний Суд України та Державна судова адміністрація України як розпорядники бюджетних коштів розробляють бюджетні запити – розрахунки видатків на забезпечення діяльності судової установи. Міністерство фінансів України проводить аналіз бюджетних запитів і приймає рішення про включення їх до пропозицій проекту Державного бюджету України для подання в подальшому на розгляд Кабінету Міністрів України. Проект Державного бюджету України, схвалений Кабінетом Міністрів України, подається на розгляд і затвердження до Верховної Ради України.

Положення Основного Закону України свідчать про те, що видатки Державного бюджету України на утримання судової влади захищені безпосередньо Конституцією України і не можуть бути скорочені органами законодавчої або виконавчої влади нижче того рівня, який забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя, що і є конституційною гарантією повного і своєчасного фінансування функціонування судів і діяльності суддів. Таким чином, суд як бюджетна установа повністю утримується за рахунок державного бюджету, держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів, а в Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів.

Функції *головного розпорядника* коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності судів здійснюють:

– *Конституційний Суд України, Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди* – щодо фінансового забезпечення діяльності цих органів;

– *Державна судова адміністрація України* – щодо фінансового забезпечення діяльності всіх інших судів загальної юрисдикції, діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів суддівського самоврядування, Національної школи суддів України та Державної судової адміністрації.

Видатки на утримання судів у Державному бюджеті України визначаються окремим рядком щодо Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів, а також у цілому за кожним видом і спеціалізацією щодо місцевих та апеляційних судів. Видатки кожного місцевого та апеляційного суду всіх видів та спеціалізації визначаються у Державному бюджеті України в окремому додатку. Видатки на утримання судів у Державному бюджеті України не можуть бути скорочені в поточному фінансовому році.

Фінансове забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів суддівського самоврядування, Національної школи суддів України покладено на Державну судову адміністрацію України, яка є головним розпорядником цих коштів. Вона доводить до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів цих коштів) відомості про обсяги асигнувань, затверджує їх кошториси, забезпечує управління бюджетними асигнуваннями, здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, і використанням ними бюджетних коштів, одержує від них звіти про використання коштів і аналізує ефективність їх використання. Вона розробляє і затверджує за погодженням з Радою суддів України єдині нормативи, що мають забезпечувати належні економічні умови для повного і незалежного здійснення правосуддя, фінансування потреб судів, обмеження будь-якого впливу на суд і спрямовані на гарантування судової діяльності на основі засад і приписів Конституції України.

Кошторис суду є основним плановим документом, який надає суду повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання судами своїх функцій та досяг-

нення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень. Сюди включаються видатки на заробітну плату, трансфертні виплати, кошти, необхідні для забезпечення розгляду справ відповідно до навантаження судів, утримання приміщень, придбання оргтехніки і матеріалів, роботи бібліотек, охорони, заходів безпеки, утримання архіву, покриття поштових витрат тощо. Ці нормативи доводяться до кожного суду і переглядаються *не рідше одного разу на 3 роки*, на їх підставі затверджується кошторис витрат на утримання кожного суду.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється **фінансовий контроль**. Рада суддів України є вищим органом суддівського самоврядування у період між з'їздами суддів України і, зокрема, здійснює контроль за організацією діяльності судів та діяльністю Державної судової адміністрації. Крім того, контроль за дотриманням бюджетного законодавства здійснюють, зокрема, Верховна Рада України, Рахункова палата, Міністерство фінансів України, Державне казначейство, Державна аудиторська служба України тощо.

Конституція України визначила механізм захищеності фінансування судової влади, який є обов'язковим як для Верховної Ради України, до повноважень якої належить затвердження Державного бюджету України, внесення до нього змін та контроль за його виконанням, так і для Кабінету Міністрів України, який забезпечує виконання бюджету. Фінансування всіх судів в Україні, а також забезпечення діяльності органів суддівського самоврядування здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, який щорічно має затверджуватися парламентом виключно у формі закону. Аналіз положень Конституції України та Бюджетного кодексу України, які регламентують бюджетний процес, свідчить, що повноваженнями щодо розроблення проєкту закону про Державний бюджет України, затвердження Державного бюджету України, а також виконання і контролю за його виконанням, подання та розгляду звіту про його виконання наділені в межах своєї компетенції Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України. Від імені держави обов'язок забезпечувати фінансування органів судової влади за рахунок коштів Державного бюджету України в межах компетенції покладений на Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України.

Однією з конституційних гарантій незалежності суддів є особливий порядок фінансування судів. Важливим механізмом забезпечення такої гарантії є встановлений ч. 1 ст. 130 Конституції України обов'язок держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів шляхом окремого визначення у Державному бюджеті України видатків на утримання судів. Централізований порядок фінансування судових органів з Державного бюджету України в обсягах, які мають забезпечувати належні економічні умови для повного і незалежного здійснення правосуддя, фінансування потреб судів (витрати на розгляд судових справ, комунальні послуги, ремонт і охорону судових приміщень, прид-

бання оргтехніки, поштові витрати тощо) має обмежити будь-який вплив на суд і спрямований на гарантування судової діяльності на основі принципів і приписів Конституції України.

Фінансування судів загальної юрисдикції здійснюється на підставі кошторисів і щомісячних розписів видатків, які затверджуються у встановленому порядку, в межах річної суми видатків, передбачених Державним бюджетом України на поточний фінансовий рік. Кошторис суду є основним плановим документом, який надає йому повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання судом своїх функцій та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень. План асигнувань – це щомісячний розподіл асигнувань, затверджених у кошторисі, за скороченою формою економічної класифікації, який регламентує взяття судом зобов'язань протягом року.

Державне казначейство України відкриває головному розпоряднику коштів зведені особові рахунки та/або особові рахунки для зарахування виділених коштів. Виписка з особового рахунка або зведеного особового рахунка надається головному розпоряднику коштів, на підставі якої головний розпорядник *протягом 1 робочого дня* готує розподіл коштів та/або платіжне доручення на перерахування коштів. Органами Державного казначейства України видатки на утримання судів перераховуються *не пізніше 10-го числа кожного місяця* на рахунки Конституційного Суду України і на рахунки Державної судової адміністрації та її територіальних управлінь для фінансування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів суддівського самоврядування та Національної школи суддів України. Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет України, Кабінет Міністрів України має право здійснювати витрати Державного бюджету відповідно до ст. 46 Бюджетного кодексу України, зокрема: витрати Державного бюджету можуть здійснюватися лише на цілі, які визначені у законі про Державний бюджет України на попередній бюджетний період; щомісячні видатки Державного бюджету *не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків*, визначених на попередній бюджетний період, крім окремих випадків, тощо. Забороняється лише проводити капітальні видатки до прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період. Таким чином, навіть у разі не своєчасного прийняття Державного бюджету суди продовжують фінансуватися і виконувати свої конституційні функції.

Оплата праці працівників апаратів судів повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для незалежного виконання службових обов'язків, сприяти укомплектуванню апарату судів компетентними і досвідченими кадрами, стимулювати їх сумлінну та ініціативну працю. **Заробітна плата** працівників апарату судів складається з:

- посадових окладів;
- премій;

- доплати за ранги;
- надбавки за вислугу років на державній службі;
- інших надбавок.

Скорочення бюджетних асигнувань не може бути підставою для зменшення посадових окладів, надбавок до них та фінансування інших гарантій, пільг і компенсацій. Аналогічне положення поширюється і на працівників Державної судової адміністрації України, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Національної школи суддів України, чиє побутове забезпечення і рівень соціального захисту не можуть бути меншими, ніж у відповідних категорій державних службовців органів законодавчої та виконавчої влади.

Суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України визначають у своїх кошторисах кошти на представницькі витрати, а також на забезпечення своїх поточних потреб самостійно. Однак вони мають право брати зобов'язання на витрачання бюджетних коштів тільки в межах асигнувань, наданих їм на бюджетний рік відповідно до бюджетного призначення. Зобов'язання – це відповідальність розпорядника коштів бюджету як споживача товарів, робіт, послуг. Зобов'язання виникають із договорів, згідно з якими він повинен сплатити належну суму виконавцю за умов реалізації цих договорів.

На Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, а також Державну судову адміністрацію України покладено обов'язок у разі смерті судді або судді у відставці щодо організації його поховання та увічнення його пам'яті (опублікування некролога, впорядкування могили, виготовлення таблички тощо), на що в їх кошторисах мають бути передбачені видатки на відповідні цілі.

5.2. Вища рада правосуддя

Важливе місце в системі забезпечення функціонування судової влади належить **Вищій раді правосуддя** – колегіальному незалежному конституційному органу державної влади та суддівського самоврядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції та законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів.

Вища рада правосуддя в Україні є конституційним органом, який належить до судової гілки влади, але не здійснює правосуддя, а забезпечує його здійснення. Це узгоджується зі світовою практикою. У більшості держав ради є конституційними органами, але в деяких країнах у конституціях закріплені тільки їх наявність та завдання, а порядок формування і повноваження передбачені в окремих законах. Щоправда, більшість держав прагнуть повніше закріпити правовий статус таких органів саме в кон-

ституціях з метою запобігання можливості звуження компетенції таких рад шляхом зміни відповідних законів. **Вища рада правосуддя:**

- вносить подання про призначення судді на посаду;
- ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несуміщення;
- забезпечує здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді;
- утворює органи для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів;
- розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора;
- ухвалює рішення про звільнення судді з посади;
- надає згоду на затримання судді або утримання його під вартою чи арештом;
- ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
- вживає заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя та незалежності суддів;
- ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого, рішення про відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації;
- ухвалює рішення про припинення відставки судді;
- погоджує кількість суддів у суді;
- затверджує Положення про Єдину судову інформаційну (автоматизовану) систему, Положення про Державну судову адміністрацію України та типові положення про її територіальні управління, Положення про Службу судової охорони, Положення про проведення конкурсів для призначення на посади державних службовців у судах, органах та установах системи правосуддя, Положення про Комісію з питань вищого корпусу державної служби в системі правосуддя, Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень;
- затверджує порядок складання відбіркового іспиту і методику оцінювання його результатів, порядок складання кваліфікаційного іспиту й методику оцінювання кандидатів, положення про проведення конкурсу на обіймання вакантної посади судді, порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, порядок формування і ведення суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді);
- погоджує Типове положення про апарат суду, Положення про порядок створення та діяльності служби судових розпорядників;
- надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнює пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів;

- здійснює функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення своєї діяльності;
- бере участь у визначенні видатків Державного бюджету України на утримання судів, органів та установ системи правосуддя відповідно до Бюджетного кодексу України;
- затверджує за поданням Державної судової адміністрації України нормативи кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів;
- погоджує в установленому порядку перерозподіл бюджетних видатків між судами, крім Верховного Суду;
- призначає на посаду та звільняє з посади Голову Державної судової адміністрації України, його заступників;
- визначає за поданням Голови Державної судової адміністрації України граничну чисельність працівників Державної судової адміністрації України, у тому числі її територіальних управлінь;
- призначає та звільняє з посад членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- приймає рішення про звільнення членів Вищої ради правосуддя;
- здійснює інші повноваження, визначені законодавством.

Вища рада правосуддя **складається з 21 члена**, з яких:

- 10 – обирає з'їзд суддів України з числа суддів або суддів у відставці;
- 2 – призначає Президент України;
- 2 – обирає Верховна Рада України;
- 2 – обирає з'їзд адвокатів України;
- 2 – обирає всеукраїнська конференція прокурорів;
- 2 – обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Голова Верховного Суду входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою.

Члени Вищої ради правосуддя **обираються (призначаються) строком на 4 роки**. Одна й та сама особа не може обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя **2 строки поспіль**. На посаду члена Вищої ради правосуддя **може бути обраний (призначений)**:

- громадянин України;
- не молодший 35 років, який:
- володіє державною мовою;
- має вищу юридичну освіту і
- стаж професійної діяльності у сфері права не менше 15 років;
- належить до правничої професії;
- відповідає критерію політичної нейтральності.

Не можуть бути членами ради особи:

- визнані судом недієздатними або обмежено дієздатними;
- які мають судимість, не погашену або не зняту в установленому законом порядку;

- на яких протягом останнього року накладалось адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією;
- які були членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України або Вищої ради юстиції до набрання чинності Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні»;
- особи, які перебувають на адміністративних посадах у судах (крім посади Голови Верховного Суду);
- які не відповідають вимогам цього Закону щодо несуміщення з іншими видами діяльності та не усунули таку невідповідність протягом розумного строку, але не більш ніж протягом тридцяти календарних днів із дня виникнення обставин, що призводять до порушення вимог щодо несуміщення, чи іншого строку, встановленого Вищою радою правосуддя.

Член Вищої ради правосуддя складає **присягу невідкладно після обрання (призначення)** на посаду перед органом, який його обрав (призначив). Голова Верховного Суду складає присягу члена Вищої ради правосуддя на засіданні Пленуму Верховного Суду, на якому його обрано Головою Верховного Суду. Члени Вищої ради правосуддя, крім Голови Верховного Суду, здійснюють свої повноваження *на постійній основі*.

Повноваження члена Вищої ради правосуддя **припиняються** у разі:

- закінчення строку, на який його обрано (призначено);
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- припинення громадянства України або набуття громадянства іншої держави;
- визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним;
- припинення повноважень судді або звільнення з посади судді (крім виходу судді у відставку) з підстав, визначених Конституцією України;
- його смерті;
- набрання законної сили рішенням суду про визнання його активів або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави.

Структуру Вищої ради правосуддя становлять:

- **дисциплінарні палати** (їх кількість і кількісний склад кожної палати визначаються рішенням Вищої ради правосуддя з урахуванням вимог законодавства);
- **секретаріат** (він здійснює організаційне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності Вищої ради правосуддя та її органів);
- **служба інспекторів** (яка формується з числа осіб, котрі мають вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права *не менше 5 років*. Інспектори Вищої ради правосуддя діють за дорученням члена Вищої ради правосуддя відповідно до актів, що регулюють діяльність Вищої ради правосуддя);
- **комісія з питань доброчесності та етики**;

– *комісія з питань вищого корпусу державної служби в системі правосуддя* (до її складу входять:

– 2 члени Вищої ради правосуддя, які не є суддями чи суддями у відставці;

– 2 члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, які не є суддями чи суддями у відставці;

– 2 члени Ради суддів України;

– 3 судді Верховного Суду).

Координує роботу Вищої ради правосуддя її Голова, а в разі його відсутності – заступник голови. **Голова** Вищої ради правосуддя обирається з її членів *на 2 роки* таємним голосуванням з будь-якої кількості кандидатур, запропонованих її членами. До **повноважень** Голови Вищої ради правосуддя належать:

– організація роботи Вищої ради правосуддя та головування на її засіданнях;

– координація роботи органів Вищої ради правосуддя;

– направлення Президентів України подання Вищої ради правосуддя про призначення судді на посаду;

– підписання ухвалених Вищою радою правосуддя актів, протоколів засідань;

– загальне керівництво секретаріатом Вищої ради правосуддя;

– погодження призначення на посади та звільнення з посад працівників секретаріату, застосування до них заходів заохочення, дисциплінарного впливу, вирішення або порушення в установленому порядку питання про присвоєння рангів державним службовцям секретаріату Вищої ради правосуддя;

– розпорядження бюджетними асигнуваннями на утримання і забезпечення діяльності Вищої ради правосуддя;

– представництво Вищої ради правосуддя у відносинах з іншими органами та установами у системі правосуддя, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, органами влади іноземних держав та міжнародними організаціями.

Організаційною формою роботи Вищої ради юстиції є її **засідання**, які вважаються повноважними, якщо на них присутня *більшість* від її складу або дисциплінарної палати відповідно. Засідання Вищої ради правосуддя у пленарному складі, на якому розглядається питання щодо внесення подання про призначення судді на посаду, є повноважним, якщо в ньому бере участь *не менше 14 членів* Вищої ради правосуддя.

Засідання Вищої ради правосуддя та дисциплінарних палат можуть проводитися в закритому режимі, якщо здійснення розгляду у відкритому режимі може призвести до розголошення таємниці, яка охороняється законом, або для запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у розгляді дисциплінарної справи.

Якщо засідання проводиться закрито, то в ньому беруть участь лише учасники справи. Інші особи допускаються до участі, якщо вона необхідна у розгляді відповідного питання чи справи. Ці особи попереджаються про обов'язок не розголошувати відомості, які стали їм відомі під час проведення закритого засідання. Крім того, засідання можуть проводитися в режимі відеоконференції за наявності технічної можливості, крім закритих засідань. Рішення про проведення засідання Ради в режимі відеоконференції приймається Головою Ради (особою, що виконує його обов'язки) із власної ініціативи, за ініціативою члена (членів) Ради, за клопотанням учасника, яке подається ним *не пізніше ніж за 5 днів* до засідання.

На засіданнях Вищої ради правосуддя та її органів розглядаються питання діяльності, що зараховані до їх компетенції, а також вирішуються питання організаційної діяльності Вищої ради правосуддя. Результати розгляду цих питань оформлюються у вигляді спеціальних актів: рішень, ухвал, протокольних ухвал. Рішення ухвалюється за результатом розгляду питання або справи, що зараховані до компетенції Вищої ради правосуддя та її органів. Шляхом постановлення ухвал завершується розгляд питань, які пов'язані:

- з відкриттям справи;
- із зупиненням провадження у справі;
- із залишенням заяви без розгляду та її поверненням;
- з поверненням дисциплінарної скарги;
- в інших випадках, які визначені Регламентом Вищої ради правосуддя.

Рішення Вищої ради правосуддя ухвалюється на засіданні більшістю її членів, які беруть у ньому участь, якщо інше не визначено законом. Що стосується прийняття рішення органом Вищої ради правосуддя, то воно приймається за такою ж процедурою більшістю членів Вищої ради правосуддя, які беруть участь у засіданні цього органу, якщо інше не визначено законом. За певних обставин рішення Вищої ради правосуддя та її органів можуть ухвалюватися у спеціальному приміщенні – нарадчій кімнаті, де можуть перебувати лише члени Вищої ради правосуддя, які мають право голосу в ухваленні рішення. Ухвалення рішення у нарадчій кімнаті відбувається у разі, якщо здійснення розгляду у відкритому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом, а також для запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у розгляді дисциплінарної справи, тобто за тих самих підстав, що й проведення засідання у закритому режимі.

5.3. Державна судова адміністрація та її територіальні управління

Важливу роль в організації забезпечення функціонування судових органів відіграє **Державна судова адміністрація України** – державний орган у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади в межах повноважень, установлених законодавством, діяльність якого підзвітна Вищій раді правосуддя.

Державна судова адміністрація України у своїй діяльності *керується* Конституцією і законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, рішеннями Вищої ради правосуддя. Державна судова адміністрація України:

- представляє суди у відносинах із Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України під час підготовки проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік у межах власних повноважень;
- забезпечує належні умови діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування в межах власних повноважень;
- вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення;
- вивчає кадрові питання апарату судів, прогнозує потребу в спеціалістах, здійснює замовлення на підготовку відповідних спеціалістів;
- забезпечує необхідні умови для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації;
- організовує роботу з ведення судової статистики, діловодства та архіву; контролює стан діловодства в судах;
- готує бюджетний запит;
- організовує комп'ютеризацію судів для здійснення судочинства, діловодства, інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи; забезпечує суди необхідними технічними засобами фіксування судового процесу в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на фінансування відповідних судів;
- забезпечує впровадження електронного суду; здійснює заходи щодо організації обміну електронними документами між судами та іншими державними органами й установами;
- забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень та Реєстру електронних адрес органів державної влади, їх посадових та службових осіб, забезпечує функціонування системи відеоконференцз'язку для участі осіб у засіданні суду в режимі відеоконференції;
- взаємодіє з відповідними органами та установами, в тому числі інших держав, з метою вдосконалення організаційного забезпечення діяльності судів;
- розробляє та затверджує за погодженням із Вищою радою правосуддя Типове положення про апарат суду;
- організовує діяльність служби судових розпорядників;
- контролює діяльність Служби судової охорони;
- затверджує положення про бібліотеку суду;
- здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Державної судової адміністрації України;
- здійснює інші повноваження, визначені законодавством.

Тобто основні *завдання* Державної судової адміністрації України:

- організаційне забезпечення діяльності органів судової влади в межах повноважень, визначених Законом України «Про судоустрій і статус суддів»;
- забезпечення належних умов діяльності судів загальної юрисдикції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування;
- участь у формуванні судів загальної юрисдикції в межах повноважень визначених законодавством.

При цьому Державна судова адміністрація України *має право*:

- одержувати від судів загальної юрисдикції, органів суддівського самоврядування, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, а також громадян та їх об'єднань інформацію, документи, матеріали, необхідні для виконання покладених на неї завдань;
- залучати вчених, спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій усіх форм власності за погодженням з їх керівниками до розгляду питань, що належать до її компетенції;
- скасовувати в межах своїх повноважень акти територіальних управлінь у разі їх невідповідності актам законодавства та рішенням Державної судової адміністрації України;
- утворювати в разі потреби за погодженням із керівниками центральних та місцевих органів виконавчої влади комісії, робочі та експертні групи, залучати в межах своїх повноважень спеціалістів і скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до її компетенції.

Державну судову адміністрацію України очолює її **Голова**, який призначається на посаду і звільняється з посади Вищою радою правосуддя. Його призначення здійснюється на конкурсній основі. Голова Державної судової адміністрації України не має права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої діяльності у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради господарської організації, що має на меті одержання прибутку. Голова Державної судової адміністрації України:

- керує діяльністю Державної судової адміністрації України, несе персональну відповідальність за виконання покладених на неї завдань;
- організовує роботу Державної судової адміністрації України;
- вносить на розгляд Вищої ради правосуддя подання щодо визначення граничної чисельності працівників Державної судової адміністрації України, в тому числі її територіальних управлінь;
- утворює відповідні конкурсні комісії з проведення конкурсу на обіймання вакантних посад категорії «Б» і «В» державної служби в судах, органах та установах системи правосуддя;

– призначає на посади та звільняє з посад працівників Державної судової адміністрації України; призначає за погодженням голів відповідних судів керівників апаратів апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів, Верховного Суду, їх заступників та звільняє їх з посад; призначає за погодженням Голови Верховного Суду першого заступника керівника апарату Верховного Суду та звільняє його з посади;

– за поданням голови відповідного суду застосовує до керівників апаратів апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Верховного Суду, їх заступників заохочення або накладає дисциплінарні стягнення; за поданням Голови Верховного Суду застосовує до першого заступника керівника апарату Верховного Суду заохочення або накладає дисциплінарні стягнення;

– за поданням голови відповідного суду присвоює керівникам апаратів апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Верховного Суду, їх заступникам ранги державного службовця згідно із законодавством про державну службу; за поданням Голови Верховного Суду присвоює першому заступнику керівника апарату Верховного Суду ранги державного службовця згідно із законодавством про державну службу;

– затверджує положення про територіальне управління Державної судової адміністрації України та положення про структурні підрозділи Державної судової адміністрації України;

– встановлює посадові оклади працівників Державної судової адміністрації України, присвоює їм ранги державного службовця, застосовує заохочення та накладає дисциплінарні стягнення відповідно до закону;

– звітує про діяльність Державної судової адміністрації України перед Вищою радою правосуддя, інформує про діяльність Державної судової адміністрації України з'їзд суддів України та Раду суддів України щодо питань організаційно-матеріального забезпечення діяльності судів відповідної судової спеціалізації;

– бере участь у підготовці пропозицій до проекту Державного бюджету України щодо фінансування судової влади;

– затверджує структуру, штатний розпис Державної судової адміністрації України та її територіальних управлінь;

– здійснює інші визначені законодавством повноваження.

Голова Державної судової адміністрації України з питань, що належать до його повноважень, видає *накази*. Він має заступників, які призначаються на посаду та звільняються з посади Вищою радою правосуддя відповідно до законодавства про державну службу. Заступники Голови Державної судової адміністрації України виконують функції, визначені Головою Державної судової адміністрації України. Голова Державної судової адміністрації України вносить на розгляд Вищої ради правосуддя подання щодо визначення граничної чисельності працівників Державної судової адміністрації України, у тому числі її територіальних управлінь.

Територіальними органами Державної судової адміністрації України є *територіальні управління* Державної судової адміністрації України, які очолює **начальник**, що призначається на посаду і звільняється з посади Головою Державної судової адміністрації України. Начальник територіального управління має заступника, який призначається на посаду і звільняється з посади Головою Державної судової адміністрації України. Начальник територіального управління Державної судової адміністрації України призначає за погодженням голови місцевого суду на посаду керівника апарату місцевого суду, заступника керівника апарату місцевого суду та звільняє їх з посади, застосовує за поданням голови місцевого суду до них заохочення або накладає дисциплінарні стягнення відповідно до закону; присвоює керівнику апарату місцевого суду, його заступнику ранги державного службовця відповідно до законодавства про державну службу.

Структура і штатний розпис територіального управління Державної судової адміністрації України затверджуються Головою Державної судової адміністрації України за поданням начальника територіального управління Державної судової адміністрації України. Територіальне управління Державної судової адміністрації України є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, самостійний баланс і рахунки в органах Державної казначейської служби України. Територіальні управління здійснюють свою діяльність відповідно до положення про них, що затверджується Головою Державної судової адміністрації України на підставі типового положення про територіальне управління Державної судової адміністрації України.

Територіальні управління безпосередньо виконують завдання організаційного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, здійснення матеріального і соціального забезпечення суддів та працівників апаратів судів у визначеній адміністративно-територіальній одиниці. Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Державної судової адміністрації, та обговорення основних напрямів її діяльності в Державній судовій адміністрації утворюється **колегія**. До складу колегії входять Голова Державної судової адміністрації (голова колегії), його заступники, а також керівники структурних підрозділів Державної судової адміністрації та територіальних управлінь, яких визначає Голова. До складу колегії можуть також входити інші особи. Членів колегії затверджує та звільняє Голова Державної судової адміністрації. Рішення колегії вводяться в дію наказами Голови Державної судової адміністрації.

5.4. Апарат суду

Завданням апарату суду є організаційне забезпечення роботи суду з реалізації функцій, покладених на конкретну судову установу. Апарат суду здійснює важливу **функцію** організаційного забезпечення роботи суду, спрямовану як на діяльність зі здійснення правосуддя, створення необхідних умов для реалізації прав і виконання обов'язків учасників судового процесу, так і на забезпечення функціонування суду як державної установи

і юридичної особи та підтримання належних умов для перебування і роботи в суді його працівників та громадян.

Положення про апарат суду розробляється керівником апарату суду на підставі Типового положення про апарат суду та **затверджується** зборами суддів відповідного суду. В новоутворених судах до перших зборів суддів діє тимчасове положення про апарат суду. Тимчасове положення про апарат новоутвореного суду затверджується тимчасово виконуючим обов'язки керівника апарату цього суду.

Структура і штатна чисельність апаратів місцевих судів за погодженням із головою суду затверджуються відповідним територіальним управлінням Державної судової адміністрації України, **апаратів апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів** – Державною судовою адміністрацією України за погодженням з головою суду в межах видатків на утримання відповідного суду. Тимчасова структура та тимчасова штатна чисельність **апарату новоутвореного суду** затверджується тимчасово виконуючим обов'язки керівника апарату цього суду за погодженням із Головою Державної судової адміністрації України. Структура ж і штатний розпис **апарату Верховного Суду** затверджуються Пленумом за поданням Голови Верховного Суду в межах видатків на утримання Верховного Суду, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік. Крім того, до складу апарату Верховного Суду входять його **структурні підрозділи**: департаменти, управління, відділи, відділи у складі управлінь, канцелярії, сектори, служби, інші структурні підрозділи, передбачені законодавством. А окремі структурні підрозділи апарату Верховного Суду утворюються для вирішення питань організаційного забезпечення діяльності відповідних касаційних судів та Великої палати Верховного Суду (секретаріати).

Обсяг повноважень апарату суду залежить від місця суду в судовій системі України. Так, апарат місцевого, апеляційного та вищого спеціалізованого суду:

– здійснює:

- організаційне, інформаційно-довідкове та документальне забезпечення підготовки справ і матеріалів для розгляду суддями;
- інформаційно-технічне забезпечення судових засідань, зборів суддів;
- організацію доступу суддів і працівників апарату суду до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, а також контроль за дотриманням вимог щодо захисту інформації;
- добір персоналу апарату суду;
- облік печаток і штампів та контроль за їх зберіганням, використанням і знищенням;
- інформаційне наповнення веб-сайту суду;

– забезпечує:

- ведення журналів (протоколів) судового засідання, фіксування судового процесу технічними засобами, проведення відеоконференцій;

- надсилання адресатам в установленому порядку копій судових рішень, а також судових повідомлень, повісток і викликів;
 - належну організацію експедиційної обробки документів;
 - ведення, облік, формування, опрацювання, надсилання, друкування, тиражування, використання, зберігання та знищення матеріалів, документів та інших матеріальних носіїв інформації, пов'язаних з діяльністю суду;
 - дотримання вимог до ведення обліку, зберігання, використання, знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять інформацію з обмеженим доступом тощо;
 - **вживає заходів:**
 - із забезпечення контролю за дотриманням вимог Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, в тому числі в частині застосування автоматизованого розподілу судових справ між суддями;
 - щодо забезпечення суддів і працівників апарату суду ключами електронного цифрового підпису;
 - **бере участь:**
 - в аналізі судової статистики, вивченні та узагальненні судової практики, забезпечує підготовку аналітичних довідок, таблиць, інформації з питань судової статистики;
 - у взаємодії зі службою судової охорони у заходах щодо додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил і підтримання громадського порядку в залі судового засідання та в приміщенні суду;
 - у взаємодії зі службою судової охорони у заходах щодо забезпечення безпеки суддів, працівників апарату суду, учасників судового процесу;
 - у здійсненні заходів з мобілізаційної підготовки й мобілізації, контролює здійснення цих заходів;
 - **веде:**
 - кадрове діловодство суду, в тому числі особові справи суддів у порядку, визначеному Державною судовою адміністрацією України за погодженням з Радою суддів України;
 - автоматизовану систему обліку кадрів суду (до початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи);
 - **організовує:**
 - комплектування архіву, підготовку документів та архівних справ для передачі їх у встановленому порядку на постійне зберігання чи знищення;
 - в суді належні умови для діяльності працівників служби судової охорони;
 - бібліотечно-інформаційну роботу в суді;
 - прийом громадян, забезпечує розгляд пропозицій, заяв і скарг, запитів.
- Крім того, апарат місцевого, апеляційного та вищого спеціалізованого суду виконує інші функції, пов'язані із забезпеченням діяльності суду.
- У суді ж, який є розпорядником бюджетних коштів,** апарат суду також:
- забезпечує ведення бухгалтерського обліку відповідно до встановлених норм законодавства;

- організовує планування фінансово-господарської діяльності;
- здійснює контроль за збереженням товарно-матеріальних цінностей, правильним використанням грошових коштів і матеріальних ресурсів;
- складає та подає в установленому порядку статистичну, бюджетну, податкову та бухгалтерську звітність.

Апарат Верховного Суду відповідно до власних завдань:

– у сфері методичного, аналітичного та правового забезпечення:

- організовує виконання наказів і розпоряджень Голови Верховного Суду, його заступника, голів відповідних касаційних судів та їх заступників; наказів і розпоряджень керівника апарату, його першого заступника та заступників керівника апарату – керівників секретаріатів касаційних судів, службових доручень Секретаря Великої палати Верховного Суду, секретарів судових палат касаційних судів, секретаря Пленуму, рішень Пленуму та зборів суддів касаційних судів;

- бере участь у підготовці проєктів звернень до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;

- здійснює нормативно-правову експертизу документів, готує висновки (проєкти) щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, статусу суддів, судочинства, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою, і передає їх на розгляд відповідних посадових осіб Верховного Суду;

- здійснює ведення претензійно-позовної роботи, представництво Верховного Суду в судах та в інших органах державної влади у межах компетенції тощо;

- обліковує та узагальнює пропозиції і зауваження, висловлені на засіданнях Пленуму, зборів суддів касаційних судів, а також у судових засіданнях Великої палати Верховного Суду та касаційних судів;

- відповідно до компетенції Голови Верховного Суду, його заступника, голів касаційних судів, їх заступників, Секретаря Великої палати Верховного Суду, секретарів судових палат касаційних судів, секретаря Пленуму, керівника апарату, його першого заступника, заступників керівника апарату – керівників секретаріатів касаційних судів за їхнім дорученням забезпечує організацію та проведення зборів суддів касаційних судів, робочих нарад, міжнародних зустрічей та інших заходів;

- бере участь у підготовці проєктів планів роботи Верховного Суду, забезпеченні виконання таких планів, готує аналітичні матеріали щодо їх реалізації;

- організовує прийом громадян, розглядає їхні пропозиції, заяви і скарги, що надходять до Верховного Суду, вивчає та узагальнює питання, які порушуються у зверненнях громадян, вносить пропозиції щодо їх вирішення та вдосконалення відповідної роботи;

- здійснює облік і систематизацію законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також підтримує їх тексти у контрольному стані;

– забезпечує розроблення проєктів локальних нормативно-правових актів організаційного характеру;

– **у сфері документального забезпечення:**

– веде протоколи, фіксує технічними засобами судові засідання та засідання Пленуму, зборів суддів касаційних судів, нарад, прес-конференцій та інших заходів;

– належно організовує роботу з документами, правильність їх оформлення та своєчасність проходження, приймання і експедиційну обробку;

– аналізує, опрацьовує та доставляє кореспонденцію адресатам – суддям та працівникам апарату;

– впроваджує сучасні технології організації роботи з документами, в тому числі з обмеженим доступом;

– здійснює тиражування матеріалів і документів, пов'язаних із діяльністю Верховного Суду;

– здійснює розсилку в установленому порядку рішень Верховного Суду, а також судових повідомлень та викликів;

– здійснює ведення, забезпечення функціонування та вдосконалення системи документообігу;

– розробляє Інструкцію з діловодства Верховного Суду;

– організовує користування, облік та зберігання документів Верховного Суду, комплектування архіву, підготовку документів та архівних справ для передання їх в установленому порядку на постійне зберігання до Державного архіву України;

– **у сфері інформаційно-технічного забезпечення:**

– готує посадовим особам Верховного Суду відповідну інформацію з правових та інших питань на основі сучасних методів і засобів обробки даних комп'ютерних мереж і телекомунікацій;

– супроводжує відповідні бази даних інформаційних комп'ютеризованих систем індивідуального та колективного користування;

– здійснює інформаційно-технічні заходи для належної організації і проведення судових засідань Великої палати Верховного Суду та касаційних судів, Пленуму, зборів суддів касаційних судів та інших заходів;

– організовує проведення науково-дослідних і конструкторських робіт зі створення проблемно-орієнтованих комплексів (за необхідності із залученням ліцензованих фахівців), автоматизованих робочих місць у Верховному Суді, вживає заходів для вдосконалення систем судового і загального діловодства, у тому числі електронного, та правової інформації;

– забезпечує функціонування у Верховному Суді Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи;

– забезпечує автоматизоване визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної судової справи;

– формує бібліотечно-інформаційні ресурси Верховного Суду;

– у сфері фінансового, кадрового, матеріально-технічного та соціально-побутового забезпечення:

– здійснює фінансування діяльності Верховного Суду та його апарату відповідно до видатків Державного бюджету України, передбачених кошторисом витрат на забезпечення здійснення повноважень Верховного Суду;

– готує пропозиції щодо обсягів фінансування Верховного Суду для подання на розгляд Кабінету Міністрів України (за потреби Вищої ради правосуддя), прогнозує наслідки внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів із цих питань;

– розробляє пропозиції до проєкту структури, штатного розпису апарату і кошторису витрат на утримання Верховного Суду, а також щодо внесення змін до них;

– організовує та веде особові справи суддів у порядку, визначеному Державною судовою адміністрацією України за погодженням із Радою суддів України;

– організовує та здійснює роботу щодо кадрового забезпечення суддів, працівників апарату тощо;

– у сфері інформаційно-комунікаційної діяльності:

– встановлює та підтримує постійні зв'язки із засобами масової інформації, організовує висвітлення діяльності Верховного Суду;

– організовує проведення брифінгів, прес-конференцій, днів відкритих дверей та інших заходів для представників засобів масової інформації і громадськості з метою підвищення довіри до Верховного Суду та формування позитивного іміджу судової влади;

– розробляє пропозиції щодо розвитку інформаційної відкритості й доступності Верховного Суду для представників засобів масової інформації та громадськості;

– здійснює моніторинг ефективності інформаційної діяльності Верховного Суду та інформаційних потреб суспільства у сфері функціонування системи судоустрою;

– здійснює підготовку та організацію видання офіційного друкованого органу, засновником якого є Верховний Суд;

– забезпечує ефективне функціонування офіційного веб-сайту Верховного Суду та офіційної сторінки Верховного Суду на веб-порталі «Судова влада України», в соціальних мережах, використання інших сучасних засобів комунікації для інформування суспільства про діяльність Верховного Суду;

– у сфері міжнародно-правового співробітництва:

– здійснює організаційні заходи, пов'язані з представленням Верховного Суду Головою Верховного Суду у зносинах із судовими органами інших держав та міжнародними організаціями;

– здійснює розроблення пропозицій щодо розвитку зв'язків із судовими органами інших держав і міжнародними організаціями, забезпечує встановлення та підтримку міжнародних зв'язків Верховного Суду з ор-

ганами судової влади, урядовими та неурядовими організаціями інших держав, забезпечує посадових осіб Верховного Суду відповідними матеріалами та документами;

- забезпечує розроблення, укладання та виконання програм міжнародно-правового співробітництва Верховного Суду;

- забезпечує ділові зв'язки з дипломатичними місіями в Україні та представництвами України за кордоном, організовує участь перекладача під час зустрічей, а також переклад судових рішень та документів, що надходять до Верховного Суду іноземною мовою;

- готує пропозиції щодо залучення міжнародної технічної допомоги для розвитку системи судоустрою України тощо;

- **в інших сферах діяльності Верховного Суду:**

- організовує роботу з охорони державної таємниці, забезпечує дотримання режимів секретності та службової таємниці, контролює виготовлення, використання та зберігання печаток і штампів Верховного Суду;

- забезпечує планування та проведення мобілізаційної роботи у Верховному Суді, організовує роботу із забезпечення безпеки суддів і працівників апарату, в тому числі в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану.

Апарат суду очолює **керівник** апарату суду. Керівника *апарату місцевого суду та його заступників* за погодженням з головою відповідного суду призначає на посаду і звільняє з посади начальник відповідного територіального управління Державної судової адміністрації України. Керівника *апарату апеляційного, вищого спеціалізованого суду та його заступників* за погодженням з головою відповідного суду призначає на посаду та звільняє з посади Голова Державної судової адміністрації України. Керівник *апарату Верховного Суду* та його перший заступник призначаються на посаду та звільняються з посади за погодженням Голови Верховного Суду Головою Державної судової адміністрації України. Заступники керівника апарату Верховного Суду – керівники секретаріатів касаційних судів призначаються на посади та звільняються з посад за погодженням голови відповідного касаційного суду Головою Державної судової адміністрації України. Розподіл обов'язків між керівником апарату Верховного Суду, його першим заступником та заступниками – керівниками секретаріатів касаційних судів здійснюється керівником апарату Верховного Суду за погодженням із Головою Верховного Суду, головами касаційних судів.

5.5. Служба судових розпорядників

У всіх судах загальної юрисдикції передбачено створення **служби судових розпорядників**, організаційне забезпечення діяльності якої здійснює Державна судова адміністрація України та її територіальні управління. У своїй діяльності служба керується Конституцією України, Цивільним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України, Господарським процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінально-проце-

суальним кодексом України, наказами Державної судової адміністрації України, іншими нормативно-правовими актами, а також Положенням про службу судових розпорядників та організацію її діяльності.

Служба судових розпорядників **утворюється** та діє в судах загальної юрисдикції для забезпечення додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил, виконання ними розпоряджень головуючого в судовому засіданні. Вона **підпорядковуються** голові та керівнику апарату суду і є структурним підрозділом (сектором, відділом) апарату суду. **Основними завданнями** служби судових розпорядників є забезпечення:

- додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил;
- виконання учасниками судового процесу та іншими особами, які перебувають в залі судового засідання, розпоряджень головуючого в судовому засіданні.

До **складу** служби судових розпорядників входять:

- старші судові розпорядники та
- судові розпорядники.

Судові розпорядники є державними службовцями категорії «В» і призначаються на посаду та звільняються з посади керівником апарату відповідного суду. На посаду судового розпорядника призначається особа, яка має вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки не нижче молодшого спеціаліста. В судовому засіданні головує суддя-головуючий, він керує судовим засіданням, спрямовуючи його на забезпечення здійснення сторонами своїх прав, усуває із судового розгляду все те, що не стосується розгляду справи, вживає необхідних заходів із забезпечення в судовому засіданні належного порядку. У зв'язку з цим судовий розпорядник: виконує розпорядження головуючого в судовому засіданні щодо забезпечення належного порядку, відповідає за забезпечення умов для дотримання процедури допиту свідків, експертів, інших учасників процесу, уникнення незаконного впливу на них та вживає заходів до забезпечення процесуальних правил дослідження судом документів, речових доказів тощо.

На посаду *старшого судового розпорядника* призначається особа, яка має вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче бакалавра. В апаратах місцевих судів, де штатна чисельність служби не перевищує двох осіб, обов'язки керівника служби покладаються на старшого судового розпорядника.

На посаду *завідувача сектора, начальника відділу* служби судових розпорядників призначається особа, яка має вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки спеціаліста або магістра та стаж роботи на державній службі не менше 3 років.

У своїй діяльності судові розпорядники керуються Законом України «Про судоустрій і статус суддів», вимогами процесуального закону, відповідними правилами та інструкціями, розпорядженнями голови суду та головуючого в судовому засіданні. Правовий статус судових розпорядників визначається Законом України «Про державну службу». Умови оплати

праці, матеріально-побутового, медичного, санаторно-курортного і транспортного забезпечення судових розпорядників визначаються на засадах, що встановлені для відповідної категорії працівників апаратів центральних та місцевих органів виконавчої влади. Посадові обов'язки та повноваження судових розпорядників визначаються Положенням про службу судових розпорядників та організацію її діяльності, положенням про відповідний структурний підрозділ апарату суду, а також посадовими інструкціями, які затверджуються керівником апарату суду. Судові розпорядники забезпечуються форменим одягом та необхідним спорядженням. Зразки форменого одягу судового розпорядника затверджуються Головою Державної судової адміністрації України за погодженням із Радою суддів України.

Відповідно до своїх повноважень судовий розпорядник:

- здійснює перевірку та забезпечує готовність залу судового засідання чи приміщення, в якому планується проведення виїзного засідання, до слухання справи і доповідає про їх готовність головуєчому;

- забезпечує безпечні умови роботи суддям та працівникам апарату суду в залі судового засідання, іншому приміщенні, в разі проведення судом виїзного засідання;

- з'ясовує своєчасність направлення заявки-наряду на доставку до суду органами внутрішніх справ та конвойною службою міліції затриманих осіб і таких, які перебувають під вартою. Повідомляє голову суду, головуєчого про можливу затримку їх доставки;

- з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, що можуть бути присутніми в залі судового засідання, та визначає конкретні місця їх розміщення;

- оголошує про вхід і вихід суду та пропонує всім присутнім встати;

- забезпечує виконання учасниками судового процесу та особами, які є в залі судового засідання, розпоряджень головуєчого;

- запрошує за розпорядженням головуєчого до залу судового засідання свідків, експертів, перекладачів та інших учасників судового процесу;

- виконує розпорядження головуєчого про приведення до присяги перекладача, експерта відповідно до законодавства;

- запрошує до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головуєчого щодо приведення їх до присяги;

- за вказівкою головуєчого під час судового засідання приймає від учасників процесу документи та інші матеріали і передає до суду;

- вживає заходів щодо видалення за розпорядженням головуєчого із залу судового засідання осіб, які виявляють неповагу до суду або порушують громадський порядок;

- звертається до працівників правоохоронних органів з приводу сприяння у підтриманні громадського порядку, затримання та притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які виявляють неповагу до суду та порушують громадський порядок;

- забезпечує дотримання вимог процесуального законодавства щодо виключення можливості спілкування допитаних судом свідків з тими, яких суд ще не допитав;

– забезпечує виконання вимог процесуального законодавства щодо проведення закритого судового засідання та вживає заходів щодо обмеження входу до залу судового засідання сторонніх осіб;

– здійснює в разі необхідності взаємодію зі спеціальними підрозділами судової міліції та органами внутрішніх справ з питань спільних дій щодо підтримання громадського порядку в приміщенні суду та в залі судового засідання;

– вживає заходів безпеки щодо недопущення виведення з ладу засобів фіксування судового процесу особами, присутніми в залі судового засідання;

– для забезпечення невідкладного розгляду справи з питань, що виникли в процесі її слухання, за розпорядженням головуючого здійснює термінову доставку в установи та організації, а також фізичним особам листів, викликів, інших документів;

– у разі виникнення надзвичайних обставин (пожежа, виявлення вибухонебезпечних предметів, затоплення тощо) повідомляє керівників суду та організовує виклик спеціальних служб;

– виконує інші розпорядження головуючого, доручення голови суду, старшого судового розпорядника, за наказом голови суду – доручення керівника апарату суду щодо забезпечення належних умов для проведення судового засідання та роботи служби судових розпорядників.

Судові розпорядники мають право:

– за дорученням головуючого робити зауваження учасникам судового процесу та іншим особам, присутнім у залі судового засідання, в разі порушення ними встановлених правил або невиконання розпоряджень головуючого в судовому засіданні, вимагати від таких осіб додержання порядку та вживати відповідних заходів щодо усунення порушень;

– звертатися до працівників правоохоронних органів у випадках порушень громадського порядку в приміщенні суду та з метою затримання осіб, які чинять протиправні дії;

– видаляти з приміщення суду та зали судового засідання за розпорядженням голови суду або головуючого судді осіб, які відмовляються виконувати їхні законні вимоги, виявляють неповагу до суду, порушують громадський порядок у приміщенні суду та процесуальний порядок здійснення судочинства тощо;

– складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Водночас судові розпорядники зобов'язані:

– забезпечувати додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил; забезпечувати виконання учасниками судового процесу та особами, які присутні в залі судового засідання, розпоряджень судді або головуючого судді, а в разі необхідності – взаємодію зі спеціальними підрозділами органів Міністерства внутрішніх справ України, іншими правоохоронними органами;

- забезпечувати належний стан залу судового засідання чи приміщення, в якому планується проведення виїзного засідання, підготовку його до слухання справи і доповідати про готовність головуєчому;
- визначати з урахуванням кількості місць конкретні місця розміщення та можливу кількість осіб, які можуть бути присутніми в залі судового засідання;
- оголошувати про вхід суду до залу судового засідання і вихід з нього та пропонувати всім присутнім встати;
- запрошувати за розпорядженням головуєчого до залу судового засідання свідків, експертів, перекладачів та інших учасників судового процесу, приводити їх до присяги;
- за розпорядженням головуєчого приймати від учасників судового процесу документи, докази та інші матеріали, що стосуються розгляду справи, і передавати їх;
- забезпечувати дотримання вимог процесуального законодавства з метою обмеження спілкування свідків, які вже були допитані судом, із тими свідками, яких суд ще не допитав;
- забезпечувати виконання вимог процесуального законодавства щодо проведення закритого судового засідання та вживати заходів щодо обмеження входу до залу судового засідання сторонніх осіб;
- забезпечувати координацію діяльності щодо доставки в судові засідання підсудних, які тримаються під вартою;
- виконувати інші розпорядження головуєчого щодо забезпечення належних умов для проведення судового засідання.

Судові розпорядники не повинні допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби чи заподіяти шкоду підприємствам, установам, організаціям і громадянам, принизити їхню честь і гідність, а також вчинення інших неправомірних дій. А у випадку невиконання чи неналежного виконання своїх посадових обов'язків несуть відповідальність згідно із законодавством України.

Загальне керівництво та організаційне забезпечення діяльності служби здійснює Державна судова адміністрація України. Організаційне забезпечення діяльності служби у Верховному Суді, вищих спеціалізованих та апеляційних судах здійснює Державна судова адміністрація України (через відділ організації служби судових розпорядників Державної судової адміністрації України та сектори організації діяльності служби судових розпорядників територіальних управлінь державної судової адміністрації, а також через голів судів), а в місцевих судах – територіальні управління (через відділи та сектори організації служби судових розпорядників територіальних управлінь Державної судової адміністрації, а також через голів судів).

З метою належної організації роботи служби *Державна судова адміністрація України* в межах повноважень:

- надає практичну та методичну допомогу щодо застосування відповідних нормативно-правових актів з питань діяльності служби;

– контролює виконання службою вимог законодавства України, а також аналізує практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства у відповідних сферах;

- видає нормативно-правові акти, що стосуються діяльності служби;
- здійснює заходи організаційного характеру, спрямовані на підвищення ефективності роботи служби;
- забезпечує належні умови для підвищення кваліфікації судових розпорядників;
- вживає заходів щодо забезпечення служби форменим одягом, а також необхідною методичною і нормативно-правовою літературою;
- впроваджує сучасні форми та методи роботи в діяльність служби;
- вживає інші заходи організаційного характеру, передбачені законодавством України.

Очолює службу судових розпорядників її **керівник**. Він організовує роботу служби, вносить пропозиції голові суду, керівнику апарату суду щодо поліпшення умов, удосконалення форм і методів роботи судових розпорядників, забезпечення належної взаємодії з правоохоронними органами та працівниками апарату суду.

5.6. Помічники суддів судів загальної юрисдикції. Бібліотека суду. Служба судової охорони. Національна школа суддів України

Відповідно до частини першої ст. 157 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у кожного судді суду загальної юрисдикції є помічник. Помічник судді – це посадова особа апарату суду, яка забезпечує виконання суддею відповідних повноважень та сприяє здійсненню правосуддя. Посада помічника судді належить до посад патронатної служби, на які не поширюється дія Закону України «Про державну службу», крім ст. 92 Закону України «Про державну службу». Йому надається постійне робоче місце в суді, до апарату якого він прикріплений, і з питань підготовки справ до розгляду він підзвітний лише відповідному судді.

Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою. Судді самостійно здійснюють добір помічників. Помічники суддів Верховного Суду повинні також мати стаж професійної діяльності у сфері права не менше 3 років. Помічник судді призначається на посаду та звільняється з посади керівником апарату відповідного суду за поданням судді на час виконання ним повноважень судді відповідного суду. Період перебування на посаді помічника судді зараховується до його трудового стажу в галузі права. Призначення на посаду помічника судді здійснюється без конкурсного відбору на підставі письмового подання судді керівником апарату відповідного суду. У поданні на призначення помічника судді зазначаються: прізвище, ім'я та по батькові, дата народження претендента, громадянство, обіймана на час подання посада, посада на яку рекомендується претендент, володіння державною мовою. До подання додаються особиста заява претендента та інші документи.

Помічник судді:

- здійснює добір актів законодавства та матеріалів судової практики, які необхідні для розгляду конкретної судової справи;
- бере участь у попередній підготовці судових справ до розгляду, в оформленні судових справ, за дорученням судді готує проекти судових рішень, запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи;
- здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи, які беруть участь у справі відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилання копій судових рішень;
- здійснює контроль за своєчасним проведенням експертними установами призначених у справах експертних досліджень, за своєчасним виконанням органами внутрішніх справ ухвал судді про примусовий привід, а в разі невиконання таких ухвал готує проекти відповідних нагадувань тощо;
- готує проекти доручень суду про виконання судами інших держав окремих процесуальних дій, про вручення судових документів із цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справ, про екстрадицію правопорушників на територію України;
- сприяє оформленню, виконанню доручень судів іноземних держав відповідно до Конвенції про правову допомогу та правові відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справах, інших міжнародно-правових договорів України про правову допомогу, ратифікованих Верховною Радою України;
- виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ.

Крім того, за дорученням судді помічник судді:

- може здійснювати повноваження секретаря судового засідання під час його відсутності у разі неможливості замінити його іншим секретарем;
- координує роботу секретаря судового засідання та надає йому методичну та практичну допомогу, в тому числі із забезпечення фіксування судового процесу технічними засобами;
- контролює надходження та приєднання до судової справи відповідних матеріалів;
- здійснює перевірку своєчасності оформлення протоколів судових засідань у справах, що перебувають у провадженні судді;
- здійснює контроль за своєчасною здачею до канцелярії суду та/або архіву суду секретарем судового засідання судових справ, розглянутих під головуванням судді;
- здійснює підготовку та оформлення статистичних даних;
- здійснює узагальнення судової практики, узагальнення про кількість і стан розгляду суддею судових справ усіх категорій;
- здійснює аналіз скасованих і змінених рішень судді після перегляду справ судами апеляційної та касаційної інстанцій;

- підписує непроцесуальні документи інформаційного та організаційного характеру;
- виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ.

При цьому помічнику судді **забороняється:**

- вчиняти дії процесуального характеру, а також дії, що можуть потягнути за собою виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків учасників судового процесу (за винятком здійснення за дорученням судді або головуючого у судовій колегії повноважень секретаря судового засідання у разі відсутності останнього);

- розголошувати відомості, які становлять державну або іншу охоронювану законом таємницю, а також відомості, які стали йому відомими у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, зокрема ті, які стосуються приватного життя і здоров'я громадян або зачіпають їхню честь і гідність;

- прилюдно висловлювати свою думку щодо справи, яка розглядається, або надавати довідки, консультації тощо з обставин, які можуть бути предметом розгляду в судовому засіданні;

- розміщувати в соціальних мережах, інтернет-форумах інформацію та/або коментувати інформацію, яка може завдати шкоди авторитету судді та судової влади у разі реєстрації їх у соціальних мережах із зазначенням місця роботи і посади.

Помічник судді **зобов'язаний:**

- своєчасно та якісно виконувати надані йому доручення;
- дотримуватися строків підготовки документів і виконання доручень;
- постійно підвищувати свій професійний рівень та кваліфікацію;
- дбайливо ставитись до майна суду;
- у виконанні своїх службових обов'язків не допускати порушень прав і свобод людини та громадянина.

Помічник судді **має право:**

- користуватись правами і свободами, які гарантуються громадянам України Конституцією і законами України;

- отримувати від працівників апарату суду, до якого він прикріплений, документи та інформацію, необхідні для виконання своїх обов'язків;

- користуватись інформаційними базами даних, телекомунікаційними мережами відповідного суду в установленому порядку;

- вносити пропозиції судді щодо організації своєї роботи;

- за погодженням із суддею брати участь у конференціях, семінарах, круглих столах, форумах, інших науково-практичних заходах, а за поданням судді – проходити стажування у відповідних підрозділах державних органів;

- брати участь у нарадах, зборах трудового колективу та інших подібних заходах відповідного суду;

- підвищувати свій професійний рівень у системі підготовки та підвищення кваліфікації працівників апарату суду;

- на повагу особистої гідності, справедливе і шанобливе ставлення до себе з боку керівників, співробітників і громадян;
- на оплату праці відповідно до чинного законодавства;
- на соціальний і правовий захист відповідно до свого статусу.

Залежно від виду і характеру порушення помічник судді несе **дисциплінарну, цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність** згідно із чинним законодавством:

- за невиконання, невчасне або неналежне виконання покладених на нього обов'язків;
- за перевищення своїх повноважень, визначених законодавством;
- за бездіяльність або недобросовісне використання наданих йому прав;
- за недотримання вимог законодавства про інформацію, державну таємницю та захист персональних даних;
- за недотримання вимог антикорупційного законодавства України;
- за недодержання вимог нормативно-правових актів з охорони праці та правил пожежної безпеки;
- за недотримання встановлених цим Положенням обмежень, пов'язаних із прийняттям на патронатну службу та проходженням патронатної служби;
- за порушення правил внутрішнього трудового розпорядку суду та трудової дисципліни;
- за порушення правил поведінки працівника суду.

Про зміну істотних умов праці помічники суддів мають бути повідомлені не пізніше ніж за два місяці відповідно до чинного законодавства про працю. Якщо помічник судді не згоден із продовженням перебування на державній службі на час виконання суддею повноважень судді відповідного суду або суддя не вносить подання про його призначення, то він підлягає звільненню з посади на підставі п. 6 ст. 36 Кодексу законів про працю України або за наявності вакантних посад в апараті суду йому може бути запропоновано іншу посаду в суді.

Законодавством передбачено створення в кожному суді **бібліотеки суду** для його забезпечення нормативно-правовими актами, спеціальною науковою літературою, матеріалами судової практики. Фонди бібліотек формують друковані видання та комп'ютерні бази даних. Особливу цінність і значущість для судової практики становлять матеріали узагальнень різних категорій справ та збірки судових прецедентів. З урахуванням можливостей комп'ютерного обліку судової практики одним з перспективних напрямів є розробка відповідних регіональних баз даних, які після створення локальної комп'ютерної мережі могли б використовуватися кожним суддею. Враховуючи норми Закону України «Про Єдиний державний реєстр судових рішень», найбільш відповідальним напрямом бібліотечної справи у кожному суді є впровадження як електронного варіанта всіх судових рішень, так і ведення тематичних збірок цих рішень на паперових носіях.

Організовує роботу бібліотек судів та забезпечує формування їх фондів Державна судова адміністрація України. Бібліотека суду має бути відкрита для користування не тільки суддів та працівників апарату суду, але й для професійних юристів, що беруть участь у судочинстві, наукових працівників, народних засідателів, присяжних, громадян. Робота бібліотеки суду проводиться на підставі відповідного Положення про бібліотеку суду. Положення про бібліотеку суду затверджується Державною судовою адміністрацією України.

Роботу бібліотеки суду організовує **бібліотекар суду**. Згідно з Типовою посадовою інструкцією бібліотекаря суду, бібліотекар є службовцем апарату суду. Він призначається на посаду та звільняється з посади наказом голови відповідного суду з дотриманням вимог трудового законодавства України. На посаду бібліотекаря призначаються особи, які мають повну загальну середню освіту, без вимог до стажу роботи.

Бібліотекар безпосередньо підпорядкований керівникові апарату суду та координує свою роботу з відповідним консультантом суду. Безпосередньо підпорядкованих працівників бібліотекар не має. **Бібліотекар суду:**

- здійснює формування бібліотечного фонду суду, до якого входять нормативно-правові акти, наукова спеціальна література, матеріали судової практики;

- веде облік документів, які надходять до бібліотечного фонду або вибувають з нього;

- забезпечує довготривале зберігання бібліотечного фонду відповідно до санітарно-гігієнічних вимог та нормативів розміщення документів;

- здійснює опрацювання надходжень до бібліотечного фонду;

- створює систему бібліотечних каталогів і картотек (абетковий і систематичний каталоги та абетково-предметний покажчик до нього, систематичну картотеку статей, тематичні та інші картотеки) як у традиційній, так і в електронній формах;

- здійснює довідково-інформаційне та бібліотечно-бібліографічне обслуговування працівників суду;

- систематично аналізує використання бібліотечного фонду;

- вивчає інформаційні потреби працівників суду – користувачів бібліотеки;

- виконує доручення голови суду та керівника апарату суду, пов'язані з організацією роботи бібліотеки та підвищення кваліфікації працівників апарату суду.

Здійснення правосуддя як неупереджене і безстороннє вирішення правового спору неможливе в умовах конфліктної ситуації, проявів тиску, впливу на суд, загрози небезпеки для суддів. Конституція України у ст. 126 гарантує незалежність і недоторканність суддів, забороняє вплив на суддів у будь-який спосіб та покладає на державу обов'язок забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей. Підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону примі-

шень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу здійснює **Служба судової охорони**. Служба судової охорони є державним органом у системі правосуддя, підзвітна Вищій раді правосуддя та підконтрольна Державній судовій адміністрації України. Вона:

- забезпечує пропуск осіб до будинків (приміщень) судів, органів та установ системи правосуддя та на їх територію транспортних засобів;

- забезпечує підтримання та реагує на порушення громадського порядку під час розгляду справ судом, вживає заходів із припинення проявів неповаги до суду;

- здійснює заходи з охорони, забезпечення недоторканності та цілісності приміщень судів, органів і установ системи правосуддя, недоторканності та цілісності розташованого у таких приміщеннях майна, запобігання, недопущення чи припинення протиправних дій щодо нього;

- здійснює заходи із запобігання загрозам особистій безпеці суддів, членів їхніх сімей, працівників суду, а також у суді – учасників судового процесу, виявлення та нейтралізації таких загроз; вживає у разі надходження від судді відповідної заяви необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї;

- реагує в межах наданих законом повноважень на протиправні дії, пов'язані із посяганням на суддів, членів їхніх сімей, працівників суду, учасників судового процесу.

З метою вирішення питань забезпечення судів кваліфікованими кадрами суддів та працівників апарату судів, а також здійснення науково-дослідної діяльності в галузі судової системи при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України створена **Національна школа суддів України**. Національна школа суддів України не є вищим навчальним закладом відповідно до законодавства України про вищу освіту. Вона є *спеціалізованою державною установою*, яка забезпечує підготовку суддів, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників апарату суду, здійснює свою діяльність відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів України» та статуту, який затверджується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. **Керівником** Національної школи суддів України є її ректор. Вища кваліфікаційна комісія суддів призначає ректора та за його поданням проректорів школи. **Працівники** Національної школи суддів України за умовами оплати праці прирівнюються до державних службовців. Фінансування школи суддів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, а головним розпорядником бюджетних коштів виступає Державна судова адміністрація України.

Національна школа суддів України є *юридичною особою*, має печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, самостійний баланс і рахунки в органах Державного казначейства України та може мати регіональні відділення.

Основні напрями діяльності школи суддів полягають:

- в участі у проєктах, що сприяють інноваційним змінам у викладанні актуальних дисциплін, підвищенню якості підготовки викладачів, навчальних планів, програм і навчальних матеріалів;
- у здійсненні зовнішніх зв'язків з організаціями, навчальними і науковими центрами з питань підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, проведенні наукових досліджень у цій сфері;
- в організації фінансування та проведенні різного роду конференцій, семінарів, просвітницької діяльності тощо.

Національна школа суддів для здійснення поставлених перед нею завдань **має право**:

- визначати план приймання слухачів з урахуванням пропозиції Вищої кваліфікаційної комісії суддів;
- розробляти, затверджувати й видавати навчально-тематичні, практичні плани і програми, методичні поради, рекомендації, іншу навчально-методичну документацію, конспекти лекцій та навчально-методичні посібники, пов'язані з профілем діяльності Національної школи;
- розробляти професійні програми підвищення кваліфікації працівників судової системи, тематичних постійно діючих та короткострокових семінарів за узгодженням з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України;
- здійснювати співробітництво з іншими установами та науководослідними організаціями в Україні та за її межами, обмінюватись навчальною та науковою літературою;
- брати участь у діяльності міжнародних організацій, конференціях, симпозіумах, освітніх та наукових програмах тощо;
- відряджати за кордон науково-педагогічні кадри для викладацької та наукової роботи відповідно до міжнародних договорів України, прямих договорів з іноземними партнерами, а також здійснювати інші повноваження відповідно до Статуту Національної школи суддів.

Основні завдання Національної школи суддів України:

- спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді;
- підготовка суддів, у тому числі обраних на адміністративні посади в судах;
- періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації;
- проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя;
- підготовка працівників апаратів судів та підвищення рівня їхньої кваліфікації;
- проведення наукових досліджень з питань удосконалення судового устрою, статусу суддів і судочинства;
- вивчення міжнародного досвіду організації та діяльності судів;
- науково-методичне забезпечення діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя.

Контрольні питання і завдання

1. Яким шляхом держава забезпечує фінансування та належні умови функціонування судових органів?
2. Яку роль в організаційному забезпеченні судів відіграє Вища рада правосуддя?
3. У чому полягають функції та завдання Державної судової адміністрації та її територіальних управлінь?
4. Які повноваження має Голова Державної судової адміністрації?
5. Назвіть повноваження апарату суду.
6. Розкрийте повноваження судових розпорядників і старших судових розпорядників.
7. Охарактеризуйте правовий статус помічника судді суду загальної юрисдикції.
8. Яку роль в організації діяльності судів відіграє бібліотека суду?
9. У чому полягають функції Служби судової охорони?
10. Назвіть завдання Національної школи суддів України.

Джерела для поглибленого вивчення розділу 1

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Основний закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>
2. Про відновлення довіри до судової влади в Україні [Електронний ресурс] : Закон України 8 квітня 2014 р. № 1188-VII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Про Вищий антикорупційний суд [Електронний ресурс] : Закон України від 7 липня 2018 р. . № 2447-VIII. – Режим доступу : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>
4. Про Вищу раду правосуддя [Електронний ресурс] : Закон України від 26 грудня 2016 р. № 1798-VIII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua.show>
5. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів [Електронний ресурс] : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781–XII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/160/98-вр>
6. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 4 березня 1998 р. № 160/98-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/160/98-вр>
7. Про державну службу [Електронний ресурс] : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. – Режим доступу : <https://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show>
8. Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс] : Закон України 13 січня 2011 р. № 2939-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
9. Про доступ до судових рішень [Електронний ресурс] : Закон України 22 квітня 2005 р. № 3264-IV. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

10. Про забезпечення права на справедливий суд [Електронний ресурс] : Закон України 12 лютого 2015 р. № 1402-VIII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
11. Про забезпечення функціонування української мови як державної [Електронний ресурс] : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
12. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/1700-18>
13. Про захист персональних даних [Електронний ресурс] : Закон України 1 червня 2010 р. № 2297-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
14. Про звернення громадян [Електронний ресурс] : Закон України 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
15. Про Конституційний Суд України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-68>
16. Про очищення влади [Електронний ресурс] : Закон України від 16 вересня 2014 р. № 182-VII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-7>
17. Про судовий збір [Електронний ресурс] : Закон України 8 липня 2011 р. № 3674-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
18. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/1402-19>

РОЗДІЛ 2 ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

ГЛАВА 1 МІСЦЕ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ УКРАЇНИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Серед важливих напрямів державної діяльності держави є правоохоронна діяльність, спрямована на забезпечення принципу верховенства права в суспільстві. **Правоохоронна діяльність** – це владна державна діяльність, яка здійснюється спеціально уповноваженими державою органами на підставі закону й у встановленому нею порядку з метою охорони і захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в цілому шляхом застосування правових заходів впливу. Правоохоронна діяльність держави *полягає в тому*, що держава:

- створює з цією метою спеціальні правоохоронні органи;
- покладає на них завдання у сфері контролю за дотриманням правових норм;
- наділяє їх відповідними повноваженнями для виконання покладених на них завдань.

Сучасна модель демократичної держави потребує нових концептуальних підходів до розв'язання проблем реалізації правоохоронної функції. Адже існування демократії без ефективної системи захисту й охорони прав людини та громадянина неможливе. Реальність їх забезпечення є одним із найбільш важливих показників рівня цивілізованості суспільства.

Таким чином, *ознаками* правоохоронної діяльності є те, що вона:

- має *владний характер*, який полягає в реалізації від імені держави та на підставі наданих нею повноважень відповідними органами та посадовими особами їх приписів є обов'язковими для адресатів;
- реалізується не в будь-якому порядку, не будь-яким способом, а лише *із застосуванням законних заходів впливу до правопорушників у встановленій формі*. До них належать заходи державного примусу: попередження та припинення правопорушень, а також притягнення до відповідальності за їх учинення. Зокрема, до особи, що вчинила злочин, може бути застосовано покарання, встановлене Кримінальним кодексом України, або інший захід впливу відповідно до чинного законодавства. Якщо майну завдається шкода, то на винного може бути покладено обов'язок відшкодувати її. Якщо ж не виконується зобов'язання за вже укладеним договором, то можуть бути застосовані майнові санкції. А якщо особа керувала автомобілем у нетверезому стані, то вона може бути позбавлена водійських прав;
- має *правозастосовний характер*, не приймаються нові юридичні норми, а застосовуються вже чинні. Дії та результати дій суб'єктів правоохоронної діяльності спрямовані на інших суб'єктів права, створюючи, змінюючи або припиняючи їхні права та обов'язки;

– її реалізація покладається на *спеціально уповноважені органи*, які для виконання правоохоронних функцій держава наділяє коштами та матеріальними ресурсами.

Правоохоронна діяльність характеризується і низкою *специфічних ознак*:

– вона може здійснюватися лише *із застосуванням юридичних заходів впливу*, до яких належать заходи державного примусу і державного стягнення. Так, до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, може бути застосоване кримінальне покарання, встановлене Кримінальним кодексом України, або інший передбачений законодавством захід впливу. В усіх випадках ухвалення рішень про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу законом передбачено конкретні правила, які підлягають неухильному дотриманню;

– юридичні заходи впливу, що застосовуються під час здійснення такої діяльності, повинні *чітко відповідати вимогам законів*, що регламентують їх застосування;

– вона реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням певної процедури. Рішення про застосування або незастосування юридичних заходів впливу приймаються за встановленими законом правилами, дотримання яких є обов'язковим. Наслідком порушення цих правил може бути визнання прийнятого рішення незаконним і недійсним;

– здійснення цього виду діяльності *покладено на органи, які зазвичай спеціально створюються державою з цією метою*. Ці органи комплектуються відповідним чином підготовленими фахівцями в різних галузях. В їхнє розпорядження надаються необхідні матеріально-технічні засоби, а їх організація і діяльність детально й усебічно регламентуються в законодавчому порядку. Все це в сукупності спрямовано на забезпечення оперативності, обґрунтованості, законності й справедливості вжитих такими органами заходів для охорони права.

Завдання правоохоронної діяльності полягають у захисті встановлених Конституцією України:

- суспільного ладу держави;
- економічної та політичної систем;
- прав і свобод людини і громадянина;
- законних інтересів юридичних осіб – суб'єктів усіх форм власності;
- економічної та інформаційної безпеки держави;
- суверенітету і територіальної цілісності України.

Головні завдання правоохоронної діяльності полягають в охороні закріпленого Конституцією України суспільного ладу, економічної та політичної системи держави, прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій і громадських об'єднань, а отже, у зміцненні законності та правопорядку в державі. Особливе місце серед головних завдань правоохоронної діяльності належить захисту прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності та майна. Крім того, за своїм змістом правоохоронна

діяльність не є «односкладною». Вона охоплює низку функцій чи конкретних напрямів, кожен з яких має свої специфічні завдання і реалізується своїми, властивими лише йому, методами.

Правоохоронна діяльність здійснюється спеціально уповноваженими правоохоронними органами і детально регламентована законодавством України. Сучасний етап розбудови української державності свідчить про необхідність кардинального реформування системи цих органів, діяльність яких є запорукою побудови демократичного суспільства. Однак даний процес значно ускладнюється через відсутність нормативного визначення поняття «правоохоронний орган» та наявність численних суперечностей у теоретичних джерелах, в яких робиться спроба визначити необхідні та достатні ознаки даного феномена. Саме тому встановлення ролі та значення правоохоронних органів у системі органів державної влади має першочергове значення в аспекті визначення шляхів підвищення ефективності їхньої діяльності, а отже, і забезпечення належного функціонування держави в цілому.

Правоохоронні завдання здебільшого залежать від участі того чи іншого органу в підтриманні правопорядку – об'єктивної потреби розвитку держави і суспільства, забезпечення якої має відбуватися в межах законності. Правопорядок підтримується щоденним додержанням, виконанням, використанням і застосуванням норм права учасниками правовідносин. Участь у таких відносинах уповноваженого органу покладає на нього особливу відповідальність. Для правоохоронного органу правопорядок уже сам собою становить вищий рівень необхідності. Притягнення ним до відповідальності правопорушника лише з міркувань доцільності становить значну небезпеку. Для правоохоронного органу неприпустиме обґрунтування правопорушення політичними або будь-якими іншими інтересами. Так, дії відповідальних посадових осіб під час прокладання транспортних магістралей без додержання норм екологічної безпеки або організація публічних заходів без дотримання порядку їх проведення можуть зумовити негативні суспільні наслідки, в тому числі вчинення злочинів.

Мотивація правопорушень (незнання правових норм тощо) може бути врахована в характері реагування, але її не можна визнавати підставою для невжиття відповідних заходів щодо припинення правопорушень. У процесі діяльності з припинення правопорушень здійснюють правомірний вплив (реагування на умови та причини правопорушень, роз'яснення процесуальних прав та обов'язків, інформування правопорушника та його мікросередовища про наслідки правопорушення тощо). Водночас неприпустимими є протиправні дії щодо правопорушників з боку працівників правоохоронних органів у вигляді погроз, залякувань, побоїв тощо. Відновлення порушеного права є пріоритетним завданням у діях правоохоронних органів. Ідеться про систему правомірних дій, до яких примушують фізичну або юридичну особу, що своїми діями спричинила збитки чи будь-які інші негативні наслідки щодо їх відшкодування. З цією метою передбачені процедури скасування незаконного рішення, ухваленого державним (у тому чис-

лі правоохоронним) органом, встановлено порядок відновлення порушених правовідносин і відшкодування моральної або матеріальної шкоди, закріплено можливість компенсаційних виплат за неправомірні дії правоохоронних органів тощо.

Усі правоохоронні дії тісно пов'язані між собою. Вони здійснюють правоохоронну діяльність, яка є публічною та багатоплановою. Кожен з правоохоронних органів відповідає в межах наданих йому повноважень за власний внесок у вдосконалення його діяльності, щоденні контакти з громадянами, допомогу їм у виконанні конституційних обов'язків та реалізації наданих прав.

Правоохоронна діяльність традиційно розуміється як використання державними суб'єктами повноважень щодо виявлення і санкціонування (покарання) порушень юридичних правил. Правоохоронні органи символізують присутність держави в нашому повсякденному житті, її здатність втрутитися і захистити, якщо такий захист потрібен. Для багатьох правоохоронні органи можуть виступати також символом цілісності суспільства і його відданості цінностям честі, обов'язку. Правоохоронні органи уособлюють монополію держави на застосування примусу, що, зі свого боку, є необхідною умовою забезпечення ефективної дії права. Правоохоронні органи покликані стримувати суспільство від учинення злочинів, аморальних дій, злих намірів, змов на вчинення протиправних дій.

Правоохоронні органи сприймаються суспільством як інституція, що наділена повноваженням діяти (у тому числі застосовувати силу) тут і зараз. Це дає змогу розв'язувати найрізноманітніші (практично всі) види людських проблем і є спільною ознакою для таких різних дій, як затримання правопорушника, видворення особи в стані алкогольного сп'яніння з бару, спрямування дорожнього руху, контроль за правопорядком на мітингу, втручання у випадках домашнього насильства тощо. Відповідно, важливо, щоб правоохоронні органи «відповідали очікуванням не тільки закону, але й суспільства». Тому до правоохоронних органів та їхнього професіоналізму висуваються особливі вимоги, які передбачають відокремленість правоохоронної системи від політики, ієрархічну організованість, квазівійськовий характер із зобов'язанням щодо проведення ефективних операцій, централізоване командування, технологічну досвідченість, добре тренований персонал і високі стандарти етичності. Лише за умови високопрофесійної роботи правоохоронної системи вона стає сумісною із демократією, а вимоги професійності великою мірою пов'язані із концепцією «good government».

Відомо, що всі без винятку державні органи покликані забезпечувати в країні охорону правопорядку та законності, але це і є головним завданням саме правоохоронних органів. Тому **правоохоронними** називають державні та громадські органи, спеціальним завданням яких є забезпечення законності та правопорядку, ведення боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями, охорона законних інтересів фізичних та юридич-

них осіб, держави та суспільства в цілому. Міжнародним стандартом діяльності правоохоронних органів є *Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку*, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р.

До *загальних ознак* правоохоронних органів належать:

- здійснення ними правоохоронної діяльності;
- наявність у них для виконання своїх функцій відповідних державно-владних повноважень;
- точна регламентація їхньої діяльності та правозастосовний характер прийнятих ними рішень;
- можливість безпосереднього застосування примусу в процесі виконання ними своїх функцій.

Крім того, правоохоронні органи мають і низку *специфічних*, властивих лише цим державним органам *ознак*, а саме:

- органи, які виконують правоохоронні функції, для забезпечення виконання покладених на них завдань забезпечено правом застосування примусових заходів і засобів;
- для виконання покладених на них обов'язків працівників таких органів наділено відповідними атрибутами (форма, посвідчення);
- з метою забезпечення належної дисципліни працівникам правоохоронних органів присвоюють спеціальні звання, а питання їхньої відповідальності регламентується спеціальними статутами про дисципліну.

Правоохоронні органи здійснюють такі *функції*:

- виявляють правопорушення і злочини та припиняють їх;
- затримують правопорушників, інформують про них компетентні правоохоронні органи;
- здійснюють державний контроль за дотриманням норм і правил у своїй сфері;
- застосовують примусові заходи впливу щодо порушників (складають протоколи і розглядають справи про адміністративні правопорушення);
- подають позови про відшкодування збитків і витрат, заподіяних через порушення законодавства.

Особливостями правоохоронних органів є те, що вони виконують одну або декілька з таких функцій:

- запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням, їх припинення, розшук осіб, які їх учинили;
- охорона особливо важливих державних об'єктів та окремих, передбачених законодавством, посадових осіб;
- оперативно-розшукова та розвідувальна діяльність;
- забезпечення публічної безпеки та громадського порядку;
- виконання кримінальних покарань;
- контроль за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митні кордони України;
- протипожежний та цивільний захист населення;
- нагляд за виконанням законів.

На відміну від інших систем державних органів, система правоохоронних органів не має традиційної організаційної побудови, як, наприклад, система органів виконавчої влади, а являє собою цілісну сукупність, системотвірним чинником якої є не структурний (організаційний), а функціональний критерій – безпосередньо правоохоронна діяльність, що визначено їх спільним функціональним призначенням, яке полягає переважно в охороні й захисті права. Саме тому системотвірним чинником правоохоронних органів є правоохоронна діяльність, для здійснення якої держава і створює правоохоронні органи.

Таким чином, охорона правопорядку для правоохоронних органів є головною діяльністю, яка здійснюється лише у встановленому законом порядку. При цьому правовий статус кожного правоохоронного органу чітко визначений у спеціальному законі, який регламентує права, обов'язки й особливості діяльності конкретного правоохоронного органу. Правопорядок забезпечується правоохоронними органами шляхом повсякденного додержання, виконання, використання, а в необхідних випадках застосування правових норм з метою повної реалізації їхніх принципів. Таким чином, правоохоронні органи є важливою ланкою системи державних органів України, мета, завдання і функції якої полягають у забезпеченні законності та правопорядку в усіх сферах життєдіяльності держави. **До правоохоронних органів України належать:**

– ***державні органи забезпечення охорони національної безпеки України:***

- Рада національної безпеки і оборони України;
- Служба безпеки України;
- розвідувальні органи України;
- органи Державної охорони України;
- Державна спеціальна служба транспорту;
- Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- ***органи внутрішніх справ України:***
- Міністерство внутрішніх справ України;
- Національна поліція України;
- Державна прикордонна служба України;
- Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
- Державна міграційна служба України;
- Національна гвардія України;
- ***органи юстиції України:***
- Міністерство юстиції України та його територіальні органи;
- органи та особи, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів;
- органи державної реєстрації актів цивільного стану;
- органи нотаріату України;
- ***інші правоохоронні органи України:***
- Прокуратура України;

- Державне бюро розслідувань;
- Національне антикорупційне бюро України;
- Державна податкова служба України;
- Державна митна служба України;
- Державна кримінально-виконавча служба України;
- Адвокатура України.

Контрольні питання і завдання

1. Дайте визначення поняття «правоохоронна діяльність».
2. Назвіть загальні ознаки правоохоронної діяльності.
3. Наведіть перелік специфічних ознак правоохоронної діяльності.
4. Які завдання правоохоронної діяльності Вам відомі?
5. Які державні та громадські органи називають правоохоронними?
6. Назвіть загальні ознаки правоохоронних органів.
7. Назвіть специфічні ознаки правоохоронних органів.
8. Перерахуйте функції правоохоронних органів.
9. Розкрийте особливості правоохоронних органів.
10. Які правоохоронні органи входять до системи органів внутрішніх справ України?

ГЛАВА 2

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Місце державних органів забезпечення охорони національної безпеки України в системі правоохоронних органів.

2.2. Рада національної безпеки і оборони України.

2.3. Служба безпеки України.

2.4. Розвідувальні органи України.

2.5. Органи Державної охорони України.

2.6. Державна спеціальна служба транспорту.

2.7. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України.

2.1. Місце державних органів забезпечення охорони національної безпеки України в системі правоохоронних органів

Під **національною безпекою** розуміють захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Правову основу державної політики у сферах національної безпеки й оборони становлять Конституція України, Закон України «**Про національну безпеку України**» та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти.

Національна безпека України **забезпечується шляхом** проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам.

При цьому **фундаментальними національними інтересами України** є:

– державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

– сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

– інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Основними ж **принципами**, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

– верховенство права, підзвітність, законність, прозорість і дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектора безпеки й оборони та застосуванням сили;

– дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

– розвиток *сектора безпеки й оборони* як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки й оборони, який складається з чотирьох взаємопов'язаних елементів:

- сили безпеки;
- сили оборони;
- оборонно-промисловий комплекс;
- громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.

Основним документом довгострокового планування, яким визначаються основні напрями державної політики у сфері національної безпеки, є ***Стратегія національної безпеки*** України – документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України, відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки. Вона визначає:

– пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;

– поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов;

– основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;

– напрями та завдання реформування і розвитку сектора безпеки й оборони;

– ресурси, необхідні для її реалізації.

Стратегія національної безпеки України є основою для підготовки всіх ***інших документів щодо планування у сферах національної безпеки й оборони***:

– *Стратегії воєнної безпеки України* (документ, в якому викладається система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів);

– *Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України* (документ довгострокового планування, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки та цивільного захисту і визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз);

– *Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України* (документ, що розробляється за результатами огляду оборонно-промислового комплексу України та визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів);

– *Стратегії кібербезпеки України* (документ довгострокового планування, що визначає загрози кібербезпеці України, пріоритети і напрями забезпечення кібербезпеки України з метою створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства й держави);

– *Національної розвідувальної програми* (документ довгострокового планування, в якому визначаються основні напрями розвідувальної діяльності, пріоритети реформування та розвитку зовнішньої розвідки, комплекс завдань і заходів, спрямованих на підвищення ефективності розвідувальних органів та інших суб'єктів, що можуть залучатися до виконання окремих розвідувальних завдань, посилення розвідувальних спроможностей держави, а також потреби бюджетного фінансування, достатні для досягнення визначених цілей і виконання передбачених завдань, та основні напрями використання фінансових ресурсів);

– *державних програм у сферах національної безпеки й оборони.*

Комплексний огляд сектора безпеки й оборони включає проведення:

– *оборонного огляду*, завданнями якого є:

– оцінка стану та перспектив розвитку безпекового середовища (глобальні, регіональні та національні аспекти) у контексті воєнної безпеки;

– огляд спроможностей за їх функціональними групами спроможностей (військово-політичне, адміністративне керівництво, управління ресурсами, співробітництво у сфері оборони, комплектування військ (сил), підготовка органів військового управління та військ (сил), командування та управління, розвідка, застосування, захист і живучість, забезпечення, інфраструктура, комунікації, зв'язок та інформаційні системи тощо) та планування сил;

– планування ресурсів;

– формування перспективної моделі Збройних Сил та інших складових сил оборони;

– *огляду громадської безпеки та цивільного захисту*, що забезпечується шляхом здійснення таких заходів:

– визначення методики проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту;

– створення ефективної системи управління, інформаційного, матеріального, технічного, кадрового та правового забезпечення процесу огляду громадської безпеки та цивільного захисту;

– організація злагодженої роботи утворених робочих органів з питань огляду громадської безпеки та цивільного захисту;

- аналіз стану кадрового, фінансового, матеріально-технічного та інших видів забезпечення (виробничих можливостей держави для задоволення потреб громадської безпеки та цивільного захисту);
- огляду оборонно-промислового комплексу, завданнями якого є:
- оцінка рівня інституційної сформованості системи управління оборонно-промисловим комплексом;
- оцінка стану ресурсного забезпечення оборонно-промислового комплексу;
- комплексний огляд спроможностей та готовності оборонно-промислового комплексу;
- огляду розвідувальних органів України;
- огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, завданнями якого є:
- оцінка стану та перспектив розвитку загальнодержавної системи боротьби з тероризмом;
- оцінка спроможностей суб'єктів боротьби з тероризмом;
- формування перспективної моделі загальнодержавної системи боротьби з тероризмом;
- огляду стану кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури.

До складу сектора безпеки і оборони входять:

- Міністерство оборони України;
- Збройні Сили України;
- Державна спеціальна служба транспорту;
- Міністерство внутрішніх справ України;
- Національна гвардія України;
- Національна поліція України;
- Державна прикордонна служба України;
- Державна міграційна служба України;
- Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
- Служба безпеки України;
- Управління державної охорони України;
- Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- Апарат Ради національної безпеки і оборони України;
- розвідувальні органи України;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику.

У межах повноважень, наданих відповідно до Конституції України, сектор безпеки і оборони підлягає ***демократичному цивільному контролю***, система якого складається з контролю:

- що здійснюється Президентом України;
- що здійснюється Верховною Радою України;
- що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України;
- що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

- судового контролю;
- громадського нагляду.

Предметом демократичного цивільного контролю є:

- дотримання вимог Конституції та законів України в діяльності органів сектора безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина;
- зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони;
- стан правопорядку в органах сектора безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період;
- ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектора безпеки і оборони.

2.2. Рада національної безпеки і оборони України

Раду національної безпеки України було створено у липні 1992 р. Указом Президента України як консультативно-дорадчий орган у системі органів державної виконавчої влади при Президентові України. В такій якості вона проіснувала до 1994 р., коли знову ж таки президентським указом за нею були закріплені функції організаційно-координаційної діяльності. Надання координаційних повноважень паралельно зі здійсненням заходів з інформаційного забезпечення дали можливість Раді та її апарату діяти значно результативніше, вирішувати складні та масштабні питання державного життя. Водночас відчувалися і певні обмеження, оскільки статус Ради визначався на рівні президентських указів, хоча фактично її діяльність впливала на діяльність як Президента України, так і уряду, силових структур тощо й об'єктивно потребувала закріплення на конституційному і законодавчому рівнях. Першою спробою визначити фактичний статус Ради національної безпеки та її місце в системі державних органів України стало підписання у 1995 р. Конституційного договору між Верховною Радою України і Президентом України, в якому на Президента поклалися функції гаранта національної безпеки і Голови Ради національної безпеки України. Конституцією ж України 1996 р. це питання було вирішено значно глибше. По-перше, в ній, по суті, сталося конституційовання нового державного органу – Ради національної безпеки і оборони України, що успадкував функції колишніх Ради оборони та Ради національної безпеки. По-друге, Конституція визначила основні завдання цього органу – координація і контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. По-третє, безпосередньо в тексті Основного Закону визначено принципів засади формування Ради національної безпеки і оборони України і, зрештою, Конституція містить пряму вказівку щодо розробки спеціального закону, який визначив би функції та повноваження Ради.

Отже, сьогодні Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Правовою основою діяльності Ради національної безпеки і оборони України є Конституція України та закони України, міжнародні закони України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, акти Президента України. Конституційна функція Ради національної безпеки і оборони України полягає в тому, що вона координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

Рада національної безпеки і оборони України виконує такі *функції*:

– внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої та зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

– координації та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;

– координації та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та в разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Відповідно до власних функцій Рада національної безпеки і оборони України:

– розробляє і розглядає на своїх засіданнях питання, які згідно з Конституцією і законами України, Концепцією основ державної політики національної безпеки України, Воєнною доктриною України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України відповідно до своїх досліджень;

– здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президенту України відповідні висновки і пропозиції;

– залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності;

– ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;

– координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

– координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану;

– координує та контролює діяльність органів виконавчої влади з відбиття збройної агресії, організації захисту населення та забезпечення його життєдіяльності, охорони життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтримання громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та в разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України, а в разі дострокового припинення його повноважень виконання обов'язків Голови на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України. Голова Ради:

- спрямовує діяльність і здійснює загальне керівництво Радою національної безпеки і оборони України;
- затверджує перспективні та поточні плани роботи Ради, час і порядок проведення її засідань;
- особисто головує на засіданнях Ради;
- дає доручення членам Ради, пов'язані з виконанням покладених на неї функцій;
- заслуховує поточну інформацію Секретаря Ради національної безпеки і оборони України про хід виконання її рішень, у разі необхідності вносить питання про стан виконання рішень Ради на її засіданнях;
- затверджує Положення про апарат Ради, його структуру і штат, а також здійснює інші повноваження.

Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. До її складу за посадою входять:

- Прем'єр-міністр України;
- Міністр оборони України;
- Голова Служби безпеки України;
- Міністр внутрішніх справ України;
- Міністр закордонних справ України.

Членами Ради національної безпеки і оборони України можуть бути і керівники інших центральних органів виконавчої влади. **Члени Ради:**

- вносять до неї пропозиції щодо розгляду будь-яких питань, що входять до компетенції Ради;
- здійснюють попередню підготовку питань та беруть участь в їх розгляді;
- вносять зауваження і пропозиції, голосують з питань, що розглядаються;
- висловлюють у разі потреби свою окрему думку щодо проектів рішень Ради;
- беруть участь у плануванні роботи Ради;
- координують і контролюють у межах своїх посадових повноважень виконання рішень Ради.

Для забезпечення організації роботи і виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України до її складу входить **Секретар**, який у межах своїх повноважень видає розпорядження, організовує і контролює їх виконання. Він призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України і безпосередньо йому підпорядковується. Секретар Ради має трьох перших заступників (при цьому один з них є за посадою Надзвичайним і Повноважним Послом України в Російській Федерації) та шістьох заступників, яких за його поданням призначає на посаду та звільняє з по-

сади Президент України. На посади Секретаря Ради національної безпеки і оборони України та його заступників можуть призначатися як цивільні особи, так і військовослужбовці. Секретар Ради національної безпеки і оборони України є також виконавчим секретарем Національного антикорупційного комітету при Президентові України. **Секретар Ради:**

- організовує підготовку пропозицій щодо перспективного і поточного планування діяльності Ради;

- подає на розгляд Президентові України проекти актів Президента України про введення в дію рішень Ради та щодо реалізації засад внутрішньої та зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

- організовує роботу, пов'язану з підготовкою та проведенням засідань Ради та контролем за виконанням прийнятих нею рішень;

- порушує в установленому порядку за результатами здійснення контролю за виконанням рішень Ради питання щодо відповідальності посадових осіб;

- інформує Президента України та членів Ради про хід виконання рішень Ради, а також за дорученням Президента України про стан реформування і розвитку Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, їх боєздатність, здійснення правоохоронними органами заходів щодо профілактики і боротьби зі злочинністю;

- координує діяльність тимчасових міжвідомчих комісій, робочих та консультативних органів Ради;

- представляє за дорученням Голови Ради позицію Ради у Верховній Раді України, у відносинах з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, з політичними партіями і громадськими організаціями та засобами масової інформації, з міжнародними організаціями;

- погоджує проекти актів Президента України з питань національної безпеки і оборони, в тому числі щодо призначення на посади в органах виконавчої влади, діяльність яких пов'язана з питаннями національної безпеки і оборони України;

- затверджує в установленому порядку штатний розпис, кошторис видатків апарату Ради;

- реалізовує в межах повноважень, визначених законодавством, державну політику у сфері охорони державної таємниці в апараті Ради;

- здійснює в установленому порядку розпорядження бюджетними коштами;

- призначає на посади та звільняє з посад працівників апарату Ради, вирішує відповідно до законодавства інші питання проходження державної служби в апараті Ради;

- вирішує питання щодо заохочення працівників апарату Ради, притягнення їх до дисциплінарної відповідальності;

- порушує в установленому порядку питання про присвоєння працівникам апарату Ради військових і спеціальних звань, відзначення їх державними нагородами України;

– виконує інші функції відповідно до законів України, актів Президента України.

Поточне інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення діяльності Ради національної безпеки і оборони України здійснює її **апарат**, який підпорядковується Секретареві Ради. **Апарат Ради** національної безпеки і оборони України, зокрема:

– готує матеріали для розгляду на засіданнях Ради, проекти рішень Ради та указів Президента України про введення в дію відповідних рішень Ради;

– забезпечує здійснення контролю за станом виконання рішень Ради;

– готує до розгляду Радою питання щодо організації роботи з виявлення загроз національним інтересам і національній безпеці, визначення шляхів та засобів їх відвернення та нейтралізації щодо пріоритетів державної політики у сфері національної безпеки і оборони;

– бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, міжнародних договорів та інших документів з питань національної безпеки і оборони;

– готує в установленому порядку висновки щодо проектів нормативно-правових актів з питань національної безпеки і оборони;

– аналізує стан забезпечення національної безпеки, зокрема щодо матеріальних, фінансових, кадрових, організаційних аспектів, готує відповідні пропозиції;

– аналізує стан виконання законодавства з питань національної безпеки і оборони, готує пропозиції щодо його вдосконалення;

– готує пропозиції щодо утворення тимчасових міжвідомчих комісій, робочих та консультативних органів Ради;

– організовує підготовку та узагальнення пропозицій щодо проектів перспективних та поточних планів роботи Ради;

– здійснює документальне забезпечення діяльності Ради.

Для опрацювання і комплексного розв'язання проблем міжгалузевого характеру, забезпечення науково-аналітичного та прогнозного супроводження діяльності Ради національної безпеки і оборони України за її рішенням можуть створюватися **тимчасові міжвідомчі комісії, робочі та консультативні органи**.

Функції, структура і штатна чисельність апарату Ради національної безпеки і оборони України визначається Президентом України. Всі посадові особи апарату є державними службовцями, а апарат Ради є юридичною особою.

Основною організаційною формою діяльності Ради національної безпеки і оборони України є її **засідання**. Голова Верховної Ради України не є членом Ради, але може брати участь в її засіданнях. На засіданнях члени Ради голосують особисто. Делегування ними обов'язку бути присутніми на засіданнях іншим особам не допускається. На запрошення Голови Ради в її засіданнях можуть брати участь голови комітетів Верховної Ради України, інші народні депутати України, керівники центральних органів виконавчої влади та інші особи, які не є членами Ради національної безпеки і оборони України.

Рішення Ради національної безпеки та оборони України приймаються не менш ніж двома третинами голосів її членів і вводяться в дію *указами Президента України*. Голова Верховної Ради України може висловити думку щодо прийнятих рішень, яка протоколюється.

Насамкінець слід зазначити, що конституційний інститут Ради національної безпеки і оборони України неоднозначно оцінюється вітчизняними науковцями. Інколи навіть трапляється думка про «абсолютну невідповідність» існування Ради. Водночас визнається, що створення такого органу було б доцільно передбачити в умовах воєнного або надзвичайного стану. В мирний же час він функціонально може дублювати інші державні органи, зокрема Службу безпеки України, Міністерство оборони України та Апарат Президента України. Невиправдано впливовою може бути і роль у політичному житті Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, посада якого не передбачена Конституцією України, але котрий може виявити схильність відігравати самостійну політичну роль і вирішувати питання поза межами Ради. Хоча конституції деяких країн (наприклад, Ірландії, Іспанії та Португалії) передбачають створення аналогічних Раді національної безпеки і оборони органів – державних рад, однак наділяються вони суто консультативними функціями.

2.3. Служба безпеки України

Служба безпеки України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України і підпорядкований Президенту України.

До **правової бази** діяльності Служби безпеки України належать Конституція України, закони України «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», а також інші акти законодавства України та визнані Україною відповідні міжнародні правові акти.

Завдання Служби безпеки України визначені у ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України», відповідно до вимог якої на Службу безпеки України покладається в межах визначеної законодавством компетенції **захист**:

- державного суверенітету;
- конституційного ладу;
- територіальної цілісності;
- економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України;
- законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також
- забезпечення охорони державної таємниці.

До завдань Служби безпеки України також належать запобігання, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управ-

ління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

До **основних принципів діяльності** Служби безпеки України належать:

- законність;
- повага до прав та гідності особи;
- позапартійність і
- відповідальність перед народом України.

Під час здійснення **оперативно-службової діяльності** Служба безпеки України дотримується також **принципів**:

- поєднання єдиноначальності та колегіальності;
- гласності та
- конспірації.

Діяльність Служби безпеки України провадиться на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. Водночас у виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права і свободи особи можуть бути тимчасово обмежені, але тільки в порядку і межах, визначених Конституцією та законами України. При цьому неправомірне обмеження законних прав та свобод людини неприпустиме і передбачає відповідальність згідно із законодавством. Орган Служби безпеки України в разі порушення його співробітниками під час виконання службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної та матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності. Протягом *місячного строку* на вимогу громадян України Служба безпеки України зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їхніх прав чи свобод. Крім того, громадяни України мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби безпеки України.

Про діяльність Служби безпеки України громадськість України інформується через засоби масової інформації та в інших формах у визначеному законодавством порядку. **Забороняється** встановлювати обмеження щодо інформації про загальний бюджет Служби безпеки України, її компетенції та основні напрями діяльності, а також щодо випадків протиправних дій органів і співробітників Служби безпеки України. Одночасно не підлягають розголошенню відомості, що становлять державну, військову, службову та комерційну таємницю, а також інформація конфіденційного характеру, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України, честі й гідності особи або порушити її законні права, крім випадків, передбачених законодавством в інтересах правосуддя.

З метою виконання покладених на Службу безпеки України завдань вона взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами. Громадяни України, їх об'єднання та

інші особи сприяють законній діяльності Служби безпеки України на добровільних засадах.

До системи Служби безпеки України входять:

– Центральне управління Служби безпеки України та підпорядковані йому:

– регіональні органи Служби безпеки України;

– органи військової контррозвідки;

– військові формування та

– навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України.

З метою організації проведення антитерористичних операцій та координації діяльності суб'єктів, що ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до антитерористичних операцій, при Службі безпеки України функціонує *Антитерористичний центр*, Положення про який затверджує Президент України за поданням Кабінету Міністрів України.

Організаційна структура Служби безпеки України визначається Президентом України. Центральне управління Служби безпеки України та інші органи й установи, що входять до системи Служби безпеки України, є юридичними особами. Вони мають печатку із зображенням державного герба України та своїм найменуванням, інші печатки і штампи, рахунки в банках, у тому числі валютні.

Центральне управління Служби безпеки України відповідає за стан державної безпеки та координує і контролює діяльність інших органів Служби безпеки України. До складу Центрального управління входять:

– апарат Голови Служби безпеки України та

– функціональні підрозділи:

– контррозвідки;

– військової контррозвідки (цей підрозділ створюється для контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, дислокованих на території України);

– захисту національної державності;

– боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю;

– інформаційно-аналітичний;

– оперативно-технічний;

– оперативного документування;

– слідчий;

– зв'язку;

– роботи з особовим складом;

– адміністративно-господарський;

– фінансовий;

– військово-медичний та

– інші підрозділи згідно з організаційною структурою Служби безпеки України.

Центральне управління Служби безпеки України видає *положення, накази, розпорядження, інструкції*, дає *вказівки*, обов'язкові для виконання в системі Служби безпеки України. Зазначені акти не підлягають виконанню, якщо в них установлюються не передбачені законодавством додаткові повноваження органів і співробітників Служби безпеки України або антиконституційні обмеження прав та свобод громадян. У межах своєї компетенції Центральне управління Служби безпеки України вносить Президенту України пропозиції про видання актів з питань збереження державної таємниці, обов'язкових для виконання органами державного управління, підприємствами, установами, організаціями і громадянами.

До **регіональних органів** Служби безпеки України належать:

- обласні управління Служби безпеки України, їх
- міжрайонні;
- районні та
- міські підрозділи, розміщення і територіальна компетенція яких можуть не збігатися з адміністративно-територіальним поділом України.

В інтересах державної безпеки органи і підрозділи Служби безпеки України можуть створюватися також на окремих державних стратегічних об'єктах і територіях, у військових формуваннях.

У своїй оперативно-службовій діяльності регіональні органи Служби безпеки України не залежать від органів місцевої державної адміністрації, місцевого самоврядування, посадових осіб, партій і рухів.

Керівництво діяльністю Служби безпеки України, її Центральним управлінням здійснює **Голова Служби безпеки України**, який несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на Службу безпеки України, і *призначається* на посаду Президентом України. Голова Служби безпеки України має заступників, які за його поданням призначаються і звільнюються Президентом України.

У Службі безпеки України створюється колегіальний дорадчий орган – **колегія**, яка визначає шляхи виконання покладених на Службу безпеки України завдань, приймає рішення з основних напрямів і проблем оперативно-службової діяльності та роботи з кадрами. Рішення колегії приймаються більшістю голосів і оголошуються наказами Голови Служби безпеки України. До складу колегії входять Голова Служби безпеки України, його заступники та інші особи, крім народних депутатів України, призначені Президентом України. При цьому перебування членів колегії в партіях, рухах, інших громадських об'єднаннях, що мають політичні цілі, зупиняється.

Начальники підрозділів Центрального управління Служби безпеки України, контррозвідки, військової контррозвідки, захисту національної державності, боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю, інформаційно-аналітичного, оперативно-технічного, оперативного документування, слідчого, зв'язку, роботи з особовим складом, а також **начальники регіональних органів** – обласних управлінь Служби безпеки України призначаються Президентом України за поданням Голови Служби безпеки

України. Порядок призначення інших посадових осіб Служби безпеки України визначається Головою Служби безпеки України. **Начальники регіональних органів** Служби безпеки України призначаються з відома глави місцевої державної адміністрації.

Служба безпеки України для виконання покладених на неї завдань може встановлювати контакти з органами безпеки іноземних держав і взаємодіяти з ними на підставі норм міжнародного права, відповідних договорів та угод. Служба безпеки України взаємодіє з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та митними органами України в порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Служби безпеки України і відповідного відомства.

Військовослужбовці Служби безпеки України мають право зберігати, носити, використовувати і застосовувати зброю та спеціальні засоби на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про міліцію», військовими статутами Збройних Сил України та іншими актами законодавства.

Відповідно до ст. 36 Закону «Про Службу безпеки України», законні вимоги співробітників Служби безпеки України під час виконання ними службових обов'язків є обов'язковими для громадян і посадових осіб. Непокора або опір законним вимогам співробітників Служби безпеки України, неправомірне втручання в їхню законну діяльність передбачає встановлену законодавством відповідальність.

На Службу безпеки України відповідно до її основних завдань покладаються такі **обов'язки**:

– виконувати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного здійснення органами державної влади та управління України внутрішньої та зовнішньої діяльності, розв'язання проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України;

– здійснювати заходи контррозвідувального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном;

– виявляти, припиняти й розкривати злочини, розслідування яких заховано законодавством до компетенції Служби безпеки України; здійснювати дізнання і слідство в цих справах; розшукувати осіб, які переховуються через учинення зазначених злочинів;

– здійснювати контррозвідувальні заходи з метою запобігання, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України;

– забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань;

– здійснювати контррозвідальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства;

– брати участь у розробці та здійсненні заходів захисту державної таємниці та конфіденційної інформації, в передбаченому законодавством порядку сприяти підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України;

– здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки;

– у межах визначеної законодавством компетенції забезпечувати захист особистої безпеки громадян і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі надходження від них, членів їхніх сімей та близьких родичів заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози їхньому життю, здоров'ю, житлу чи майну; брати участь у реабілітації та поновленні прав незаконно репресованих осіб;

– сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України;

– сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій;

– подавати наявними силами і засобами, в тому числі технічними, допомогу органам внутрішніх справ, іншим правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю;

– брати участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на території України іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил;

– здійснювати наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи, впроваджувати їх результати у практику діяльності Служби безпеки України;

– брати участь у розробленні та здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт;

– виконувати за дорученням Президента України інші завдання, безпосередньо спрямовані на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави.

Співробітники Служби безпеки України самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень. Вони повинні відмовлятися від виконання будь-яких наказів, розпоряджень або вказівок, які суперечать чинному законодавству. За протиправні дії та бездіяльність співробітники Служби безпеки України несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Співробітники Служби безпеки України, які ви-

конують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в межах закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки. Такі збитки відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету.

До складу кадрів Служби безпеки України належать:

- співробітники;
- військовослужбовці;
- працівники, які уклали трудовий договір зі Службою безпеки України;
- військовослужбовці строкової служби.

До органів Служби безпеки України приймаються на конкурсній, добровільній і договірній основі громадяни України, які за діловими та моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я можуть ефективно виконувати службові обов'язки. Критерії професійної придатності, зокрема юридичної обізнаності, визначаються кваліфікаційно-нормативними документами, які затверджуються Головою Служби безпеки України.

Кількісний склад співробітників Служби безпеки України визначається Президентом України за поданням Голови Служби безпеки України, виходячи з потреб надійного захисту державної безпеки України в межах встановленого бюджету (загальну чисельність Служби безпеки України затверджено у кількості 33 500 осіб, у тому числі до 27 000 військовослужбовців).

Умови і порядок виконання своїх обов'язків *співробітниками, військовослужбовцями* Служби безпеки України визначаються укладеним договором (контрактом). На них, а також на *військовослужбовців строкової служби* поширюється визначений законодавством порядок проходження військової служби у Збройних Силах України. Військовослужбовці Служби безпеки України приймають Військову присягу на вірність народу України, їм видається службове посвідчення і вони мають єдину форму одягу, зразки якої затверджуються Президентом України. Використання військових звань, відзнак, форми одягу і службового посвідчення військовослужбовців Служби безпеки України іншими особами передбачає встановлену законодавством відповідальність.

Трудові відносини *працівників, які уклали трудовий договір* зі Службою безпеки України, регулюються законодавством України про працю. Підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації спеціалістів для Служби безпеки України здійснюється відповідно до Закону України «Про освіту» та інших актів законодавства. Для забезпечення професійної освіти кадрів Служби безпеки України створюються відповідні навчальні заклади.

У запас Служби безпеки України зараховуються громадяни України, які вислужили установлені строки служби і звільнені зі служби у Службі безпеки України, придатні за станом здоров'я до проходження військової служби в мирний або воєнний час і які досягли граничного віку перебування в запасі. Зазначені особи перебувають на військовому обліку в Центральному управлінні та регіональних органах Служби безпеки України і залучаються до проведення навчальних зборів у визначеному законодавством порядку.

Військовослужбовці Служби безпеки України та громадяни, які беруть участь у забезпеченні державної безпеки, мають певні **правові гарантії**:

– військовослужбовці Служби безпеки України під час виконання покладених на них обов'язків є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. Недоторканність їхньої особи, їхня честь і гідність охороняються законодавством;

– підлягають державному захисту і близькі родичі військовослужбовців Служби безпеки України. Правопорушення щодо близьких родичів військовослужбовців Служби безпеки України, вчинені у зв'язку з виконанням покладених на цих військовослужбовців обов'язків, спричиняють встановлену законом відповідальність;

– під захистом держави перебувають особи, які допомагають і сприяють Службі безпеки України, а також пенсіонери Служби безпеки України;

– особам, які допомагають і сприяють Службі безпеки України, гарантується конфіденційність відносин. Розголошення даних про такі відносини, інші правопорушення щодо цих громадян та членів їхніх родин, які здійснюються у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною із забезпеченням державної безпеки, спричиняють установлену законодавством відповідальність;

– на працівників Служби безпеки України в разі залучення їх до заходів забезпечення державної безпеки, не пов'язаних безпосередньо з їхніми функціональними обов'язками, поширюються гарантії правового захисту, встановлені для військовослужбовців Служби безпеки України;

– не допускається розголошення факту належності співробітників Служби безпеки України до її оперативних підрозділів.

Постійний **контроль** за діяльністю Служби безпеки України, дотриманням нею законодавства здійснюється **Верховною Радою України**. Голова Служби безпеки України щорічно подає звіт Верховній Раді України про діяльність Служби безпеки України. Контроль за діяльністю Служби безпеки України здійснюється також **Президентом України та уповноваженими ним державними органами**. Постійний контроль за дотриманням конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності у сфері охорони державної таємниці органів і підрозділів Служби безпеки України, а також контроль за відповідністю виданих Службою безпеки України положень, наказів, розпоряджень та інструкцій вказівкам Конституції та законів України здійснюється спеціально призначеними Президентом України **посадовими особами**. Повноваження цих посадових осіб і правові гарантії їхньої діяльності визначаються Положенням, яке затверджує Президент України.

Вищий **нагляд** за додержанням і застосуванням законів Службою безпеки України здійснює **Генеральний прокурор України та уповноважені ним прокурори**. Для безпосереднього забезпечення цього нагляду в складі Генеральної прокуратури України функціонує Управління нагляду за додержанням законів органами Служби безпеки України, державної митної служби та Державної прикордонної служби України під час проваджен-

ня оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства і відповідні відділи у складі прокуратур Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

2.4. Розвідувальні органи України

Розвідувальні органи України – це державні органи, уповноважені Законом України «*Про розвідку*» здійснювати розвідувальну діяльність з метою захисту національних інтересів України від зовнішніх загроз.

Правову основу функціонування розвідувальних органів України становлять Конституція України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зазначений вище та інші закони України, а також видані на їх основі нормативно-правові акти.

Розвідувальними органами України є:

– **Служба зовнішньої розвідки України** – державний орган, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах. Служба зовнішньої розвідки України підпорядкована Президентові України та підконтрольна Президентові України і Верховній Раді України. На Службу зовнішньої розвідки покладаються такі основні *завдання*:

– добування, аналітичне опрацювання та надання визначеним законодавством України керівникам вищих органів державної влади розвідувальної інформації;

– сприяння спеціальними заходами здійсненню державної політики України в економічній, політичній, військово-технічній, екологічній та інформаційній сферах, зміцненню обороноздатності, економічного і науково-технічного розвитку країни;

– участь у забезпеченні безпечного функціонування установ України за кордоном, безпеки співробітників цих установ та членів їхніх сімей у країні перебування, а також відрядженнях за кордон громадян України, які обізнані з відомостями, що становлять державну таємницю;

– участь у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотичних засобів, незаконною торгівлею зброєю і технологією її виготовлення, незаконною міграцією;

– вжиття заходів протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України.

З урахуванням завдань Служби зовнішньої розвідки України побудована її організаційна *структура*, яку становлять:

– апарат управління Служби зовнішньої розвідки України;

– підрозділи агентурної та технічної розвідки, оперативно-технічні, інформаційно-аналітичні, власної безпеки;

– підрозділи правового, кадрового, адміністративно-господарського та іншого забезпечення і

– навчальні заклади та науково-дослідні установи.

Організаційна структура Служби зовнішньої розвідки України визначається Президентом України. *Загальне керівництво* Службою зовнішньої розвідки України здійснюється Президентом України, а *безпосереднє* – її Головою, який призначається на посаду і звільняється з неї Президентом України. Перший заступник Голови та заступники призначаються на посаду і звільняються з неї Президентом України за поданням Голови Служби зовнішньої розвідки країни. У межах своїх повноважень Голова Служби зовнішньої розвідки України може видавати *накази, розпорядження*, а у випадках, передбачених законом, або на вимогу Президента України доводити до його відома у визначеному ним порядку інформацію щодо зовнішніх загроз Україні.

Для виконання покладених на неї завдань Службою зовнішньої розвідки України можуть створюватися територіальні підрозділи в межах затвердженої загальної чисельності. Для колегіального обговорення найважливіших напрямів організації та діяльності Служби зовнішньої розвідки України утворюється *колегія* – дорадчий орган при Голові Служби зовнішньої розвідки України. Загальна чисельність Служби зовнішньої розвідки становить 4350 осіб, у тому числі до 4010 військовослужбовців;

– *розвідувальний орган Міністерства оборони України*, що здійснює розвідувальну діяльність у:

- воєнній сфері;
- сферах оборони, військового будівництва;
- військово-технічній та
- кібербезпеки.

Крім розвідувального органу Міністерства оборони України, який є головним органом управління в системі воєнної розвідки і в межах повноважень координує діяльність суб'єктів воєнної розвідки, суб'єктами системи воєнної розвідки є також:

– органи військового управління розвідки і військові частини розвідки Збройних Сил України, які в межах визначених законодавством повноважень здійснюють діяльність з метою розвідувального забезпечення застосування Збройних Сил України;

– Сили спеціальних операцій Збройних Сил України, які в межах визначених законодавством повноважень здійснюють спеціальну розвідку в інтересах підготовки та проведення операцій військ (сил) оборони та спеціальних операцій;

– *розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону*, здійснює розвідувальну діяльність у сфері:

- безпеки державного кордону та
- охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Основні завдання розвідувальних органів:

- своєчасне забезпечення споживачів розвідувальною інформацією;

- сприяння реалізації національних інтересів України;
- протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України у визначених законом сферах.

Розвідувальні органи на виконання визначених законодавством основних завдань здійснюють такі **функції**:

- здійснюють добування, аналітичне опрацювання, оброблення і надання розвідувальної інформації її споживачам у встановленому цим Законом порядку;

- проводять заходи з метою сприяння реалізації національних інтересів України, забезпечення безпеки та участі у формуванні й реалізації державної політики у визначених законом сферах, посилення обороноздатності держави, економічного та науково-технічного розвитку;

- виявляють і визначають ступінь зовнішніх загроз національній безпеці України, в тому числі у кіберпросторі, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України, організують і проводять спеціальні (активні) заходи щодо таких загроз та з протидії іншій діяльності, що становить зовнішню загрозу національній безпеці України;

- у межах визначених законодавством повноважень беруть участь у забезпеченні безпеки закордонних дипломатичних установ України, в тому числі шляхом організації та проведення уповноваженими особами цих установ відповідних заходів;

- сприяють спеціально уповноваженому органу державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності у здійсненні контррозвідувального забезпечення закордонних дипломатичних установ України, безпеки співробітників цих установ та членів їхніх сімей у державі перебування, відряджених за кордон громадян України, які обізнані у відомостях, що становлять державну таємницю, а також охороні державної таємниці в цих установах;

- беруть участь у боротьбі з тероризмом, протидії розвідувально-підривної діяльності проти України, транснаціональній організованій злочинності та іншій злочинній діяльності, що становлять зовнішню загрозу національній безпеці України;

- беруть участь у заходах державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, зокрема з метою запобігання та протидії розповсюдженню зброї масового знищення і засобів її доставки, незаконному обігу товарів військового призначення та подвійного використання;

- забезпечують власну безпеку;

- здійснюють співробітництво з компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями;

- здійснюють інші визначені законодавством функції з метою забезпечення національної безпеки України.

Розвідувальні органи для здійснення власних функцій **можуть**:

- організовувати і проводити розвідувальні заходи;

- створювати структурні, у тому числі територіальні, підрозділи в межах загальної (граничної) чисельності та відповідно до визначеної Президентом України організаційної структури, а також заклади, установи;

- використовувати умовні найменування;
- відкривати й використовувати рахунки в національній та іноземній валюті у банках та інших фінансових установах;
- використовувати співробітників під прикриттям;
- утворювати, реорганізовувати й ліквідовувати структури прикриття, використовувати й відчужувати кошти і майно, набуті в результаті їхньої діяльності;
- виготовляти й використовувати засоби прикриття;
- здійснювати конфіденційне співробітництво з особами;
- здійснювати у визначеному законодавством порядку контрольоване (під оперативним контролем) пересування осіб та/або контрольоване (під оперативним контролем) переміщення предметів через державний кордон України;
- здійснювати опитування осіб, у тому числі з використанням технічних засобів реєстрації реакцій людини;
- платно або безоплатно використовувати на договірних засадах службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, а також за згодою окремих осіб, у тому числі на договірних засадах, належні їм жилі та нежилі приміщення, транспортні засоби та інше майно;
- здійснювати перевірку осіб у зв'язку з призначенням на посади в розвідувальних органах або залученням до конфіденційного співробітництва з ними, здійснювати обробку персональних даних цих осіб та їхніх близьких родичів;
- здійснювати перевірку громадян України з числа співробітників під прикриттям та залучених до конфіденційного співробітництва осіб з метою надання їм доступу до конкретної (обмеженого змісту) секретної інформації та/або розвідувальної таємниці, ознайомлення з якими необхідне для виконання цими органами покладених на них завдань, незалежно від наявності в таких громадян допуску до державної таємниці;
- здійснювати спеціальне оброблення інформації з відкритих джерел, інформаційних систем, обліків, реєстрів, баз даних;
- вживати заходів щодо технічного, криптографічного та інших видів захисту інформації, протидії технічним розвідкам;
- здійснювати обробку персональних даних співробітників розвідувальних органів та осіб, залучених до конфіденційного співробітництва;
- користуватися послугами експертів та консультантів, у тому числі фахівців інших органів, підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності на платній і безоплатній основі;
- створювати і використовувати інформаційні, інформаційно-телекомунікаційні системи та оперативні обліки для забезпечення розвідувальної діяльності;
- виступати замовниками науково-дослідних, дослідно-конструкторських та інших робіт, зокрема з розроблення і виготовлення технічних за-

собів розвідки, озброєння, боєприпасів, військової та спеціальної техніки, необхідних для здійснення розвідувальної діяльності, спеціальних технічних засобів, проводити їх випробування та дослідну експлуатацію;

– створювати, закупувати, програмувати, модернізувати, пристосовувати і застосовувати технічні засоби розвідки, озброєння, боєприпаси, військову та спеціальну техніку, спеціальні технічні засоби;

– отримувати у встановленому законодавством порядку інформацію від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності, в тому числі шляхом безпосереднього доступу до їх інформаційних, довідкових систем, обліків, реєстрів, банків або баз даних тощо;

– залучати в установленому порядку інших суб'єктів розвідувального співтовариства до виконання розвідувальних завдань;

– видавати нормативно-правові та інші акти щодо діяльності розвідувальних органів, розробляти, погоджувати і подавати на розгляд у встановленому законодавством порядку проекти законів, підзаконних актів із цих питань;

– здійснювати управління об'єктами державної власності, що належать до сфери їх управління;

– мати відомчу символіку, відомчі заохочувальні відзнаки, у тому числі відзнаки «Вогнепальна зброя» та «Холодна зброя»;

– здійснювати інші повноваження, визначені законодавством.

Розвідувальні органи для виконання завдань та здійснення функцій проводять **розвідувальні заходи** за межами України та мають право проводити розвідувальні заходи з території України, якщо вони безпосередньо пов'язані із здійсненням розвідувальної діяльності за межами України або спрямовані на здобування розвідувальної інформації, що має джерело походження за межами України. Порядок організації та проведення розвідувальних заходів визначається розвідувальними органами. Водночас розвідувальні заходи не можуть організовуватися і проводитися для виконання завдань кримінального провадження.

Контроль за діяльністю розвідувальних органів України здійснюється в межах конституційних повноважень *Президентом України*, в тому числі через Раду національної безпеки і оборони України, та *Верховною Радою України*, контроль за витратою коштів Державного бюджету України на утримання розвідувальних органів України – *Рахунковою палатою України* (з метою здійснення такого контролю з числа членів Рахункової палати створюється спеціальна група, яка має право отримувати від розвідувальних органів України відповідні документи і заслуховувати на закритих засіданнях їх керівників).

Нагляд за додержанням розвідувальними органами України законів здійснюється *Генеральним прокурором України* й уповноваженими ним *прокурорами*. До предмета прокурорського нагляду не входять відомості про осіб, які конфіденційно співробітничать або співробітничали з розві-

дувальними органами України, належність конкретних осіб до її кадрового складу, а також організаційно-штатна структура розвідувальними органами України.

2.5. Органи державної охорони України

Державна охорона в Україні має довгу історію. Ще в період Гетьманщини завдання з особистої охорони гетьманів, гетьманської резиденції, генеральної старшини, генеральної артилерії, військової канцелярії та генерального суду виконували спеціально утворені наймані піхотні підрозділи (сердюцькі полки). За свою службу вони отримували від гетьмана грошову оплату з гетьманської скарбниці й перебували на повному забезпеченні матеріально-технічними ресурсами та особисто підпорядковувались гетьману. Пізніше було виділено окрему роту для охорони гетьмана, що одержала назву жолдацька рота. Але після ліквідації Запорізької Січі перестало існувати як саме поняття, так і саме питання української охоронної діяльності. Відродження інституту державної охорони припадає на період гетьманату П. Скоропадського, родину якого захищали спеціальні підрозділи, які входили до структури штабу Гетьмана. Забезпечення безпеки глави держави на той час покладалося на гетьманського коменданта, під загальним керівництвом начальника штабу гетьмана. За радянських часів охоронну справу спочатку здійснював відділ охорони Міністерства державної безпеки УРСР, а з 1975 р. – 9-та Служба Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР.

З набуттям Україною незалежності постало питання реформування і вдосконалення системи органів безпеки державної влади та посадових осіб. Відповідно до Указу Президента України від 15 січня 1992 р., було створено Управління державної охорони України, і до прийняття Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» у 1998 р. підрозділи Управління державної охорони України діяли на підставі Положення про Управління державної охорони України, що було введено відповідним Указом Президента України.

Органами, які нині забезпечують державну охорону державної влади та посадових осіб є:

- Управління державної охорони України;
- органи, які в межах своєї компетенції беруть участь у здійсненні державної охорони:
- Міністерство внутрішніх справ;
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах охорони державного кордону України;
- інші центральні органи виконавчої влади України;
- Служба безпеки України.

Державною охороною органів державної влади України та посадових осіб визначається система організаційно-правових, режимних, оперативно-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів, які здійснюються спе-

ціально уповноваженими державними органами з метою забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона. При цьому **державною охороною не вважаються** заходи охоронного характеру, які здійснюються державними органами з метою забезпечення безпеки кримінального судочинства, інших осіб та об'єктів, на яких не поширюється законодавство про державну охорону.

До **органів державної влади**, щодо яких здійснюється державна охорона, належать:

- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Конституційний Суд України;
- Верховний Суд.

Посадовими особами, яким забезпечується державна охорона, є:

– Президент України (і протягом строку його повноважень також забезпечується безпека членів його сім'ї, які проживають разом з ним або супроводжують його, а після припинення своїх повноважень Президент України забезпечується державною охороною довічно, якщо тільки він не був усунений з поста в порядку імпичменту);

- Голова Верховної Ради України;
- Прем'єр-міністр України;
- Голова Конституційного Суду України;
- Голова Верховного Суду;
- Перший заступник Голови Верховної Ради України;
- Перший віце-прем'єр-міністр України;
- Міністр закордонних справ України;
- Генеральний прокурор України.

Протягом строку повноважень цих посадових осіб забезпечується також безпека членів їхніх сімей, які проживають разом з ними або супроводжують їх.

Крім того, державна охорона здійснюється щодо **інших осіб**:

– зареєстрованих кандидатами в Президенти України – на період передвиборної кампанії та виборів;

– глав іноземних держав, парламентів та урядів і членів їхніх сімей, керівників міжнародних організацій, які прибувають в Україну чи перебувають на її території (перелік таких осіб визначається Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України);

– народних депутатів України, членів Кабінету Міністрів України, керівників центральних органів виконавчої влади (які не є членами Кабінету Міністрів України), суддів Конституційного та Верховного судів України, Голови Національного банку України, Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голови Ради Міністрів Автономної Республіки Крим (у разі наявності загрози життю або здоров'ю).

Рішення про доцільність здійснення державної охорони щодо цих осіб приймає Президент України за поданням посадових осіб, уповноважених виступати від імені відповідних органів державної влади, або за поданням начальника Управління державної охорони України.

Державна охорона здійснюється і щодо таких **об'єктів**:

– будинків, де працюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України та Верховний Суд;
– споруд і спеціальних транспортних засобів, що перебувають в їх користуванні;

– інших місць постійного і тимчасового перебування осіб, що охороняються;

– важливих державних об'єктів та прилеглих до них територій і акваторій, визначених Президентом України.

Провідне місце серед органів державної охорони належить **Управлінню державної охорони України** – правоохоронний орган спеціального призначення, підпорядкований Президентові України та підконтрольний Верховній Раді України. Його загальна структура і чисельність затверджується Верховною Радою України за поданням Президента України. Керівництво діяльністю Управління здійснює його *начальник*, який призначається на посаду і звільнюється з неї Президентом України. Він має *заступників*, яких також призначає і звільняє Президент України. Інші ж посадові особи призначаються і звільняються з посади начальником Управління державної охорони України.

Законодавством визначено *завдання* Управління державної охорони України:

– здійснення державної охорони щодо органів державної влади;
– забезпечення безпеки осіб, визначених законодавством, за місцем їх перебування як на території України, так і за її межами;

– забезпечення безпеки членів сімей посадових осіб, визначених законодавством, які проживають разом з ними або супроводжують їх;

– запобігання протиправним посяганням на посадових осіб і членів їхніх сімей та об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, їх виявлення та припинення;

– охорона об'єктів, визначених законодавством;

– забезпечення безпечної експлуатації транспортних засобів, призначених для визначених законодавством посадових осіб.

Державна охорона здійснюється *шляхом*:

– пошуку і фіксації даних про протиправну діяльність окремих осіб або груп, яка загрожує нормальному функціонуванню органів державної влади України, життю чи здоров'ю, честі та гідності посадових осіб і членів їхніх сімей, для вжиття заходів щодо її припинення;

– особистої охорони осіб;

– охорони об'єктів і підтримання на них відповідного порядку проходження громадян, проїзду транспортних засобів, пронесення і провезення речей;

- оснащення об'єктів технічними засобами охорони за рахунок коштів юридичних осіб, у користуванні яких ці об'єкти перебувають;
- проведення профілактичних заходів з метою запобігання протиправним посяганням.

Кадри Управління державної охорони складаються з:

- військовослужбовців, прийнятих на військову службу за контрактом;
- військовослужбовців строкової служби;
- працівників, які уклали з Управлінням трудовий договір.

На службу (роботу) в Управління державної охорони приймаються на договірній основі громадяни України, здатні за своїми діловими моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я ефективно виконувати службові обов'язки. Не може бути прийнятий на службу (роботу) в Управління громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо цю судимість не погашено і не знято у встановленому законом порядку, і якому не може бути надано допуск до державної таємниці.

Військовослужбовці Управління державної охорони України під час здійснення державної охорони **мають право**:

- вимагати від громадян додержання режиму, встановленого на об'єктах, щодо яких здійснюється державна охорона;
- затримувати осіб, які незаконно проникли або намагаються проникнути на об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, перевіряти у них документи, що посвідчують особу, здійснювати особистий огляд затриманих та огляд їхніх речей і передавати їх іншим правоохоронним органам;
- тимчасово обмежувати або забороняти під час здійснення охоронних заходів рух транспортних засобів та пішоходів на вулицях і дорогах відповідно, не допускати громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти, вимагати від них залишатися на конкретних місцях або залишити їх;
- використовувати транспортні засоби, що належать органам державної влади України, підприємствам, установам, організаціям і громадянам для запобігання злочинам, переслідування і затримання осіб, що підозрюються у вчиненні злочину, доставляння осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги, в лікувальні заклади, а також для проїзду до місця події з подальшим відшкодуванням збитків, завданих власникам цих транспортних засобів;
- у невідкладних випадках, пов'язаних з рятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, заходити в житлові та інші приміщення, що належать громадянам, на територію і в приміщення державних органів, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності з подальшим повідомленням про це прокурора протягом *24 годин*;
- зберігати, носити і застосовувати вогнепальну зброю та спеціальні засоби на підставі й у порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію», військовими статутами та прийнятими відповідно до них нормативними актами;

– позачергового придбання квитків на всі види транспорту незалежно від наявності місць та поселення в готелях за пред'явлення посвідчення про відрядження.

Дії військовослужбовців Управління державної охорони України можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку.

Управління державної охорони **взаємодіє** з іншими органами державної влади України, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на нього завдань. До таких органів, зокрема, належать:

- Міністерство внутрішніх справ та його підрозділи;
- Служба безпеки України;
- Служба зовнішньої розвідки України.

Громадяни або їх об'єднання сприяють діяльності Управління державної охорони України на добровільних засадах. Управління для здійснення покладених на нього завдань може взаємодіяти з органами безпеки іноземних держав відповідно до міжнародних договорів України та для забезпечення безпеки офіційних візитів іноземних делегацій до України.

Символіку Управління державної охорони України офіційно визначено та затверджено відповідним указом Президента України. Емблема і прапор Управління є офіційними відмітними символами, що вказують на належність до Управління державної охорони України. В основі **емблеми** Управління лежить чотирикінцева, дев'ятипроменева золота «зоря» – емблема гвардійських військових частин та конвою (охорони) гетьмана П. Скоропадського – перших охоронних частин України. На діагоналях «зорі» зображено мечі з білого металу вістря догори, що символізують постійну бойову готовність підрозділів охорони. По вертикальній осі «зорі» вміщено золоту булаву – символ державності України і принцип єдиновладдя. На середину «зорі» покладено синій щит із золотим тризубом у центрі – зображення Малого герба України. Навколо щитка на малиновому тлі вміщено напис срібними літерами «Державна охорона Україна». **Прапор** Управління державної охорони України являє собою малинове полотнище розміром 130×130 см. На лицьовій стороні прапора Управління державної охорони України в центрі вміщено зображення емблеми Управління, а на зворотній – напис золотими літерами «Управління Державної охорони України». Кути полотнища з обох боків прикрашено зображеннями стилізованої гілки калини, вільні сторони прапора – золотою бахромою. Древко прапора світло-коричневого кольору. Верхівка древка стрілоподібна із жовтого металу. У центрі – емблема Управління Державної охорони України. До основи верхівки древка прикріплено подвійну малинову стрічку з бантом. Краї стрічки обрамлено срібною лиштвою. На стрічці срібними літерами відтворено девіз: «Державі, народові, закону» та орнамент із зображенням срібного лаврового і дубового листя. Один кінець стрічки прикрашений золотим тризубом на синьому полі, інший – емблемою Управління державної охорони України на малиновому тлі. Кінці стрічок оздоблено срібною бахромою.

Законодавством встановлені **гарантії соціального і правового захисту** військовослужбовців Управління державної охорони України та громадян, які беруть участь у здійсненні державної охорони. Так, військовослужбовець Управління не несе відповідальності за моральну, матеріальну і фізичну шкоду, заподіяну ним у зв'язку із правомірним застосуванням фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Ніхто, крім начальників, не має права втручатися в службову діяльність військовослужбовців, а під час виконання ними своїх службових обов'язків не допускається їх адміністративне затримання, особистий огляд чи огляд речей, що є при них, транспортних засобів, які вони використовують (без уповноваженого представника Управління державної охорони), крім випадків учинення злочину цими військовослужбовцями. Пенсійне забезпечення військовослужбовців Управління здійснюється відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

У разі смерті (загибелі) військовослужбовця під час виконання ним службових обов'язків сім'ї загиблого (померлого) (а в разі її відсутності – його батькам та утриманцям) виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 10-річного грошового забезпечення загиблого (померлого) за останньою посадою. У разі ж поранення (контузії, травми або каліцтва), а також інвалідності, залежно від ступеня втрати працездатності, йому виплачується одноразова грошова допомога в розмірі до 5-річного грошового забезпечення за останньою посадою.

Контроль за діяльністю Управління державної охорони України здійснюється:

– Верховною Радою України (за дотриманням законодавства у сфері державної охорони, забезпеченням прав і свобод людини). Начальник Управління державної охорони України щорічно, до 1 лютого наступного звітного року, подає Верховній Раді України письмовий звіт про діяльність Управління. Також начальник зобов'язаний систематично інформувати Верховну Раду України про стан державної охорони, забезпечення прав і свобод людини та додержання чинного законодавства;

– Президентом України (з основних питань діяльності Управління державної охорони України). Начальник Управління державної охорони України систематично інформує Президента України з основних питань діяльності Управління. Порядок подання інформації встановлює Президент України. Начальник управління щорічно подає Президенту України письмовий звіт про діяльність Управління;

– Рахунковою палатою (за використанням ним коштів Державного бюджету України і його фінансовою та адміністративно-господарською діяльністю).

Нагляд за додержанням і застосуванням законів Управлінням державної охорони України здійснюється в порядку, визначеному Конституцією і законами України.

2.6. Державна спеціальна служба транспорту

Державна спеціальна служба транспорту є спеціалізованим військовим формуванням, що входить до системи Міністерства оборони України, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період.

Правовими основами діяльності Державної спеціальної служби транспорту є Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, накази та директиви Міністра оборони України, спільні накази Міністерства оборони України та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму та інфраструктури, а також накази та директиви начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, що регулюють відносини щодо планування застосування сил оборони та організації підготовки військ.

Діяльність Державної спеціальної служби транспорту здійснюється на основі **принципів**:

- законності;
- єдиноначальності та
- централізації управління;
- узгодження дій з Генеральним штабом Збройних Сил України та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму та інфраструктури.

Основними завданнями Державної спеціальної служби транспорту є:

- технічне прикриття, відбудова, встановлення загороджень на об'єктах національної транспортної системи України з метою забезпечення діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України;
- будівництво та ремонт у мирний час і в умовах воєнного стану нових та підвищення строку експлуатації і пропускної спроможності діючих об'єктів національної транспортної системи;
- відбудова транспортних комунікацій, порушених унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, аварій і катастроф;
- охорона об'єктів національної транспортної системи України (сукупність різновидів транспортних засобів та розгалужена інфраструктура для надання всього комплексу транспортних послуг) в мирний час і в особливий період;
- виконання інших завдань, пов'язаних із участю в обороні держави та забезпеченням ефективного функціонування національної транспортної системи України.

Основними функціями Державної спеціальної служби транспорту є:
у мирний час:

– організація, планування і проведення робіт з технічного прикриття та відбудови об'єктів національної транспортної системи України;

– проведення планових робіт з будівництва нових та підвищення строків експлуатації і пропускної спроможності діючих об'єктів національної транспортної системи України;

– участь у ліквідації наслідків аварій, катастроф, пожеж, стихійного лиха на транспортних комунікаціях, проведення в разі необхідності аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у небезпечних районах унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного, природного та екологічного характеру;

– підтримання у стані постійної готовності потенціалу Державної спеціальної служби транспорту для виконання завдань в особливий період, у тому числі збереження, накопичення і своєчасна заміна спеціальної техніки та інших матеріальних ресурсів у непорушному запасі та мобілізаційному резерві, створення резерву навчених людських ресурсів на особливий період та з метою виконання робіт з ліквідації аварій і катастроф, під час надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, а також виконання інших завдань у сфері оборони, пов'язаних з використанням об'єктів національної транспортної системи України;

– проведення розмінування вибухонебезпечних предметів на об'єктах національної транспортної системи України із залученням у разі необхідності підрозділів Збройних Сил України і центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері цивільного захисту;

в особливий період:

– забезпечення постійної готовності підрозділів Державної спеціальної служби транспорту України до виконання покладених на них завдань;

– технічне прикриття, відновлення та встановлення загороджень на найважливіших об'єктах національної транспортної системи України;

– розмінування вибухонебезпечних предметів на об'єктах національної транспортної системи України із залученням у разі необхідності підрозділів Збройних Сил України та забезпечення експлуатації головних ділянок відновлюваних залізничних напрямків;

– наведення, будівництво, експлуатація і ремонт (реконструкція) наплавних залізничних мостів та естакад;

– підвищення пропускної спроможності діючих та будівництво нових доріг, залізничних колій, обходів, вузлів, тунелів та мостів;

– виконання заходів територіальної оборони, а також заходів, спрямованих на додержання правового режиму воєнного та надзвичайного стану.

Державна спеціальна служба транспорту має таку *структуру*:

– *Адміністрація Державної спеціальної служби транспорту України (м. Київ):*

– управління Державної спеціальної служби транспорту України;

– головний штаб;

- управління по роботі з особовим складом;
 - управління будівництва й відновлення об’єктів національної транспортної системи;
 - транспортно-технічне управління;
 - управління матеріальних ресурсів;
 - управління фінансово-економічної діяльності;
 - *окрема бригада імені князя Лева Державної спеціальної служби транспорту України (м. Львів):*
 - управління (у т. ч. штаб);
 - окремий колійний батальйон (м. Червоноград Львівської області);
 - окремий мостовий батальйон (м. Чоп Закарпатської області);
 - окремий батальйон механізації (м. Червоноград Львівської області);
 - *окрема Дніпровська бригада (м. Дніпро):*
 - управління (в т. ч. штаб);
 - окремий мостовий батальйон (м. Дніпро);
 - окремий батальйон механізації (м. Дніпро);
 - окремий батальйон механізації, (м. Кривий Ріг Дніпропетровської області);
 - *шляховідновлювальний Конотопський полк (м. Конотоп Сумської області):*
 - управління (в т. ч. штаб);
 - окремий колійний батальйон (в/ч м. Конотоп);
 - окремий батальйон механізації (в/ч м. Конотоп);
 - *понтонно-мостовий полк (м. Новомосковськ Дніпропетровської області):*
 - управління (у т. ч. штаб);
 - понтонно-мостовий батальйон;
 - батальйон охорони та обслуговування;
 - військовий оркестр;
 - центральна база залізничної техніки (м. Київ);
 - рота охорони;
 - *навчальні підрозділи:*
 - кафедра військової підготовки спеціалістів Державної спеціальної служби транспорту України Дніпровського національного університету залізничного транспорту (м. Дніпро);
 - навчальний Чернігівський центр Державної спеціальної служби транспорту України (м. Чернігів).
- Особовий склад** Державної спеціальної служби транспорту України під час виконання поставлених завдань **зобов’язаний**:
- брати участь у заходах з організації технічного прикриття об’єктів національної транспортної системи України, що використовуються в інтересах оборони держави, із запобігання надзвичайним ситуаціям, аваріям та катастрофам на транспорті;

– готувати сили і засоби, призначені для тимчасового та короткочасного відновлення зруйнованих об'єктів транспорту як у мирний час, так і в особливий період;

– здійснювати невідкладні заходи щодо короткочасного та тимчасового відновлення порушених об'єктів транспорту з метою відновлення руху транспорту, у тому числі на територіях держав, з якими укладено відповідні угоди;

– забезпечувати схоронність об'єктів національної транспортної системи України, що використовуються в інтересах оборони держави, військових об'єктів та вантажів, супровід вантажів при перевезенні під час надзвичайних ситуацій та в особливий період;

– брати участь у проведенні науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а також у розробці відповідних технологій, пов'язаних зі створенням, випробуванням і впровадженням нових технічних засобів та конструкцій, а також сучасних методів робіт, необхідних для будівництва, короткочасного і тимчасового відновлення об'єктів транспорту, загороджень та їх розмінування.

Особовому складу Державної спеціальної служби транспорту для виконання покладених на нього обов'язків **надається право:**

– вимагати від громадян та посадових осіб на транспорті припинення дій, що перешкоджають особовому складу Державної спеціальної служби транспорту виконувати поставлені завдання щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, аварій і катастроф на транспорті та відбудови об'єктів;

– проводити оточення та охорону певних територій, окремих будівель, споруд і об'єктів під час їх відновлення відповідно до законодавства;

– тимчасово забороняти або обмежувати за погодженням з органами управління на видах транспорту рух транспорту поблизу та в межах зони відновлення будівель, споруд і об'єктів;

– користуватися в особливий період засобами зв'язку підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та підпорядкування;

– користуватися поза чергою в разі необхідності всіма видами пасажирського транспорту приміського та міжміського сполучення.

Загальна чисельність Державної спеціальної служби транспорту становить 5000 осіб, у тому числі 4600 військовослужбовців. У разі необхідності чисельність Державної спеціальної служби транспорту може бути збільшена відповідним законом. В особливий період чисельність Державної спеціальної служби транспорту збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України.

Гранична чисельність особового складу органу управління Державною спеціальною службою транспорту затверджується Президентом України за поданням Міністерства оборони України, погодженим з Генеральним штабом Збройних Сил України.

Повноваження щодо **керівництва** Державною спеціальною службою транспорту України мають:

– *Кабінет Міністрів України* (він здійснює управління Державною спеціальною службою транспорту та контроль щодо її функціонування і забезпечення постійної готовності до виконання завдань у мирний час та особливий період);

– *Міністерство оборони України* (яке координує діяльність Державної спеціальної служби транспорту, забезпечуючи організацію функціонування її діяльності, розвиток і постійну готовність до виконання поставлених завдань як у мирний час, так і в особливий період);

– *Генеральний штаб Збройних Сил України* (що у взаємовідносинах з Державною спеціальною службою транспорту доводить до неї директиви і накази Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, організовує їх виконання Державною спеціальною службою транспорту в особливий період);

– *орган управління Державною спеціальною службою транспорту в системі Міністерства оборони України* (він здійснює безпосереднє керівництво Державною спеціальною службою транспорту).

Нагляд за додержанням законності в діяльності Державної спеціальної служби транспорту здійснюється в порядку, визначеному Конституцією та законами України.

2.7. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, криптографічного та технічного захисту інформації. Вона підпорядковується і підконтрольна Президенту України, а Кабінет Міністрів здійснює заходи щодо забезпечення її функціонування.

В основу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України покладені **принципи**:

– законності;

– поваги та додержання прав і свобод людини та громадянина;

– єдиноначальності та централізації управління;

– узгодження дій в особливий період (в умовах надзвичайного та воєнного стану, у разі виникнення надзвичайної ситуації) з Генеральним штабом Збройних Сил України, Службою безпеки України, центральним органом виконавчої влади з питань цивільного захисту;

– відкритості для демократичного цивільного контролю з додержанням вимог законодавства про охорону державної таємниці.

Завданнями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України є:

– участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, криптографічного та технічного захисту інформації;

– забезпечення урядовим зв'язком Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, інших посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів військового управління, керівників підприємств, установ і організацій у мирний час, в умовах надзвичайного та воєнного стану, а також у разі виникнення надзвичайної ситуації;

– забезпечення функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку і Національної системи конфіденційного зв'язку;

– визначення вимог і порядку створення й розвитку системи технічного та криптографічного захисту інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом;

– здійснення державного контролю за станом криптографічного та технічного захисту інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, а також за додержанням вимог законодавства у сфері надання послуг електронного цифрового підпису;

– охорона об'єктів. приміщень, систем, мереж, комплексів, засобів урядового і спеціального зв'язку, ключових документів до засобів криптографічного захисту інформації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Загальну структуру Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України становлять:

– спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації і підпорядковані йому:

– регіональні органи та

– територіальні підрозділи.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації:

– організовує, координує та контролює діяльність регіональних органів, територіальних підрозділів, закладів, установ, державних підприємств Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;

– бере участь у формуванні та відповідає за реалізацію державної політики у сфері захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, криптографічного та технічного захисту інформації, забезпечення функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку;

– здійснює координацію діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, утворених відповідно до законів України військових формувань, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності з питань, що належать до повноважень Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;

– здійснює державний контроль за станом криптографічного та технічного захисту інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, а також за додержанням вимог законодавства у сфері надання послуг електронного цифрового підпису;

– здійснює функції управління об'єктами державної власності, у тому числі державними корпоративними правами, утворює і припиняє державні підприємства, установи, діяльність яких пов'язана із забезпеченням виконання покладених на Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України завдань;

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до повноважень Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, розробляє пропозиції щодо його вдосконалення і вносить їх на розгляд Президенту України та Кабінету Міністрів України.

Положення про спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації затверджується Президентом України, а його організаційна структура, гранична чисельність його особового складу – Кабінетом Міністрів України.

У державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України для колективного обговорення найважливіших напрямів її діяльності та погодженого вирішення питань, що належать до її повноважень, утворюється *колегія*, положення про яку та її персональний склад затверджує голова Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

З метою виконання покладених на Державну службу завдань рішенням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади утворюються:

– *регіональні органи* в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, а також

– *територіальні підрозділи* для забезпечення урядовим зв'язком Президента України, Голови Верховної Ради України та Прем'єр-міністра України.

Положення про регіональні органи та територіальні підрозділи затверджує голова Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Начальники регіональних управлінь та територіальних підрозділів призначаються на посади і звільнюються з них головою Державної служби спеціального зв'язку і захисту інформації України, а гранична чисельність їх особового складу затверджується Кабінетом Міністрів України.

До **особового складу** Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України належать:

– особи рядового і начальницького складу, які проходять службу за контрактом;

- державні службовці та
- інші працівники, з якими укладається трудовий договір.

Військовослужбовцям Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України присвоюються такі **військові звання**:

- рядовий склад:
- солдат;
- старший солдат;
- сержантський і старшинський склад:
- молодший сержантський і старшинський склад;
- молодший сержант;
- сержант.
- старший сержантський і старшинський склад:
- старший сержант;
- головний сержант;
- штаб-сержант;
- вищий сержантський і старшинський склад:
- майстер-сержант;
- старший майстер-сержант;
- головний майстер-сержант;
- офіцерський склад:
- молодший офіцерський склад:
- молодший лейтенант;
- лейтенант;
- старший лейтенант;
- капітан;
- старший офіцерський склад:
- майор;
- підполковник;
- полковник.
- вищий офіцерський склад:
- бригадний генерал;
- генерал-майор.

До військових звань осіб офіцерського складу юридичної та медичної служб, які мають відповідну освіту та займають відповідну штатну посаду, додаються слова «юстиції» або «медичної служби». Якщо особу офіцерського складу, якій присвоєно військове звання із додаванням відповідних слів «юстиції» або «медичної служби», призначено на посаду, яка не належить до посад юридичної чи медичної служби, їй присвоюється військове звання без додавання слів «юстиції» або «медичної служби».

На службу до Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України приймаються відповідно на конкурсній та контрактній основі громадяни України, які досягли 18-річного віку та спроможні за своїми особистими, діловими і моральними якостями, освітнім і професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні службові обов'язки.

Громадяни, які вперше приймаються на службу на посади осіб рядового і начальницького складу, приймають присягу, а час проходження служби зараховується їм до стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби і прирівнюється до страхового стажу.

Трудові відносини державних службовців та інших працівників регулюються законодавством про працю і державну службу.

Граничний вік перебування на службі встановлюється для осіб:

– рядового і начальницького складу (яким присвоєні спеціальні звання від рядового до капітана) – *до 50 років*;

– начальницького складу (яким присвоєні спеціальні звання від майора до полковника) – *до 55 років*;

– начальницького складу (яким присвоєні спеціальні звання генерал-майор, генерал-лейтенант) – *до 60 років*.

У разі необхідності особи рядового і начальницького складу, які мають високу професійну підготовку, досвід практичної роботи на займаній посаді, визнані придатними за станом здоров'я для проходження служби, можуть бути залишені на їх прохання на службі понад граничний вік *до 5 років*.

Звільнення зі служби осіб рядового і начальницького складу проводиться:

– у запас Збройних Сил України (якщо звільнені особи не досягли граничного віку перебування у запасі, і за станом здоров'я придатні до військової служби) та

– у відставку (якщо звільнені особи досягли граничного віку перебування у запасі, або визнані військово-лікарськими комісіями непридатними за станом здоров'я до військової служби) з виключенням з військового обліку.

Контракт припиняється (розривається), а особи рядового і начальницького складу **звільняються** зі служби:

– після закінчення строку контракту;

– за віком – у разі досягнення граничного віку перебування на службі;

– за станом здоров'я – на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність або обмежену придатність до служби;

– у зв'язку зі скороченням штатів – у разі неможливості використання на службі у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів;

– через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

– у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту особою рядового і начальницького складу;

– у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту керівником Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;

– за службовою невідповідністю;

– у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду.

Контроль за діяльністю Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України здійснюють:

- *Президент України* (з основних питань діяльності Державної служби);
- *Верховна Рада України* (за додержанням законодавства, прав і свобод людини та громадянина, інших питань).

Контрольні питання і завдання

1. Назвіть суб'єктів забезпечення національної безпеки України та їх функції.
2. Охарактеризуйте правовий статус Ради національної безпеки і оборони України.
3. У чому полягають функції, завдання і принципи діяльності Служби безпеки України?
4. Які підрозділи входять до системи Служби безпеки України?
5. Назвіть принципи, покладені в основу діяльності розвідувальних органів України.
6. Які функції виконує Служба зовнішньої розвідки України?
7. Які органи є органами, що забезпечують Державну охорону України?
8. Розкрийте правовий статус та завдання Управління державної охорони України.
9. Охарактеризуйте загальну структуру Державної спеціальної служби транспорту.
10. Які завдання покладено на Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України?

ГЛАВА 3

ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

3.1. Місце органів внутрішніх справ України в системі правоохоронних органів.

3.2. Міністерство внутрішніх справ України.

3.3. Національна поліція України.

3.4. Державна прикордонна служба України.

3.5. Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

3.6. Державна міграційна служба України.

3.7. Національна гвардія України.

3.1. Місце органів внутрішніх справ України в системі правоохоронних органів

Одне з центральних місць серед функціонуючих в Україні правоохоронних органів посідають органи внутрішніх справ України. Особливе становище цих органів у системі правоохоронних органів зумовлюється обсягом і складністю їх компетенції під час здійснення правоохоронної діяльності, а також тим, що на них покладається основний тягар боротьби зі злочинністю і робота з профілактики та запобігання злочинам з метою реалізації єдиної державної політики боротьби зі злочинністю, яка є важливою складовою внутрішньої політики України. Крім того, органи внутрішніх справ є найчисельнішими серед інших правоохоронних органів України.

Правовою основою діяльності органів внутрішніх справ України є Конституція України, закони України *«Про Національну поліцію»*, *«Про оперативно-розшукову діяльність»*, *«Про дорожній рух»*, Кримінально-процесуальний кодекс України, інші законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, міжнародні правові акти, ратифіковані у встановленому законом порядку, які визначають компетенцію, порядок організації та основні напрямки діяльності, права та обов'язки органів внутрішніх справ України під час виконання покладених на них завдань.

Органи внутрішніх справ – це правоохоронні органи державної виконавчої влади, які беруть участь у здійсненні внутрішніх і зовнішніх функцій держави, забезпечують дотримання законності і правопорядку, головною метою діяльності котрих є захист від протиправних посягань на життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, природного середовища, інтересів суспільства і держави. Для досягнення даної мети на органи внутрішніх справ державою покладено виконання таких основних **завдань**:

– *забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав, свобод та законних інтересів.* «Безпека» згідно з етимологією цього слова означає відсутність небезпеки, тобто відсутність будь-яких загроз особистості, суспільству і державі. Особиста небезпека громадянина – це стан захищеності особистих прав і свобод громадян від будь-яких посягань ззовні. Суттєвим при цьому в оцінці ступеня особистої небезпеки є те, як і де закріплені

ці права і свободи, який порядок їх реалізації та який порядок їх закріплення у законодавстві. У механізмі забезпечення особистої безпеки громадян вирішальна роль належить державі та її органам. І в цій системі державних органів велике значення для забезпечення особистої безпеки громадян мають органи внутрішніх справ, які виконують основний обсяг безпосередньої діяльності по забезпеченню особистої безпеки громадян;

– *попередження і припинення правопорушень*. Попередження за своєю суттю полягає, по-перше, в тому, щоб не допустити протиправної поведінки з боку певних осіб, яким притаманна така поведінка, а по-друге, в усуненні причин, що сприяють вчиненню правопорушень і створенню умов, які виключають протиправну поведінку у майбутньому. Наприклад, для реалізації цього завдання органи внутрішніх справ можуть у передбачених законодавством випадках застосовувати адміністративно-попереджувальні заходи, до яких, зокрема, належать адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, перевірка документів, особистий огляд тощо. Припинення ж правопорушень полягає у припиненні протиправної поведінки, яка вже має місце. До заходів припинення, які можуть застосовуватися працівниками органів внутрішніх справ до правопорушників, можна зарахувати адміністративне затримання, відсторонення водія транспортного засобу, якщо він перебував у стані сп'яніння, від керування цим засобом тощо;

– *охорона і забезпечення громадського порядку*. Органи внутрішніх справ наділені відповідними повноваженнями у сферах забезпечення охорони правопорядку на вулицях, площах та інших громадських місцях, здійснення паспортної та дозвільної систем, дотримання правил перебування в Україні іноземців і осіб без громадянства тощо;

– *виявлення і розслідування злочинів як діянь, що характеризуються підвищеним ступенем суспільної безпеки*. Під час реалізації цього завдання втілюється в життя один з основних принципів юридичної відповідальності – невідворотність покарання. Цей принцип реалізується як у розкритті злочину, так і в організації розшуку осіб, які його вчинили;

– *охорона прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності*. Конституція України (ст. 41) гарантує рівність усіх форм власності й виокремлює принцип непорушності приватної власності. У зв'язку з цим органи внутрішніх справ, як органи, наділені державно-владними повноваженнями, зобов'язані забезпечувати недоторканність будь-якої форми власності.

У процесі своєї діяльності органи внутрішніх справ можуть вирішувати також інші завдання, покладені на них чинним законодавством. При цьому вони *взаємодіють* з іншими органами державної влади (прокуратурою, судами, органами Міністерства оборони України, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України тощо) і сприяють у здійсненні їх завдань незалежно від належності до гілок влади.

Діяльність органів внутрішніх справ ґрунтується на **принципах**:

- верховенства права;
- законності;
- забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина;
- позапартійності;
- безперервності;
- забезпечення єдності державної політики;
- прозорості;
- відкритості
- та відповідальності.

Різноманітні **функції** органів внутрішніх справ доцільно розподілити на декілька видів:

– *адміністративна функція*. Вона полягає у виконавчо-розпорядчій діяльності апарату, служб і підрозділів органів внутрішніх справ з організації і здійснення охорони громадського порядку та громадської безпеки у межах повноважень, визначених законодавством;

– *профілактична функція*, яка полягає у попередженні злочинів та інших правопорушень, виявленні причин і умов, що їх породжують, а також в їх усуненні. Практично всі органи внутрішніх справ здійснюють різні профілактичні заходи;

– *оперативно-розшукова функція*. Її сутність становить виявлення відповідними органами внутрішніх справ інформації про правопорушення, які готуються, або осіб, які ухиляються від органів розслідування чи відбування покарання. Органи внутрішніх справ можуть здійснювати також інші заходи оперативно-розшукового характеру, передбачені та закріплені за ними законодавством про оперативно-розшукову діяльність;

– *кримінально-процесуальна функція*, що виявляється у розгляді заяв і повідомлень про вчинені злочини, провадженні дізнання та досудового (попереднього) слідства у кримінальних справах, розслідування яких покладено законодавством на органи внутрішніх справ;

– *виконавча функція* органів внутрішніх справ – це виконання ними у межах їх компетенції адміністративних стягнень;

– *охоронна функція*. Вона виявляється в охороні на договірних засадах майна всіх видів власності юридичних та фізичних осіб;

– *контрольно-наглядова функція* полягає у здійсненні органами внутрішніх справ на підставі чинного законодавства адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі та реалізації інших контрольно-наглядових повноважень.

Органи внутрішніх справ **постійно** інформують громадськість про свою діяльність, залучають осіб і громадські об'єднання до процесу прийняття рішень, що мають важливе суспільне значення, та реалізації спільних проєктів, спрямованих на задоволення потреб населення і підвищення ефективності виконання завдань органів внутрішніх справ.

Систему органів внутрішніх справ становить сукупність уповноважених державних органів, що пов'язані між собою і утворюють певну цілісність та єдність. Цілісність системи органів внутрішніх справ пояснюється спільними завданнями і функціями, закріпленими чинним законодавством. До системи органів внутрішніх справ **входять**:

- Міністерство внутрішніх справ України;
- Національна поліція України;
- Державна прикордонна служба України;
- Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
- Державна міграційна служба України;
- Національна гвардія України.

Усі ланки системи внутрішніх справ України функціонують у тісній взаємодії як між собою, так і іншими державними органами, організаціями та населенням країни, що є гарантією їхньої ефективної діяльності під час виконання покладених на них завдань з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю в країні.

3.2. Міністерство внутрішніх справ України

Міністерство внутрішніх справ (МВС) України – це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Це міністерство є головним (провідним) органом системи центральних органів виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, ведення боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, охорони та оборони особливо важливих державних об'єктів.

У своїй діяльності Міністерство внутрішніх справ України **керується** Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, Положенням про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженим Указом Президента України.

До основних **завдань** Міністерства внутрішніх справ України належать:

- організація і координація діяльності органів внутрішніх справ щодо захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки;
- участь у розробці та реалізації державної політики щодо боротьби зі злочинністю;
- забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування, розшуку осіб, які вчинили злочини, вжиття заходів усунення причин і умов вчинення правопорушень;
- організація охорони та оборони внутрішніми військами особливо важливих державних об'єктів;
- забезпечення реалізації державної політики з питань громадянства;

- забезпечення здійснення паспортної, реєстраційної та міграційної діяльності;
- організація роботи, пов'язаної із забезпеченням безпеки дорожнього руху;
- здійснення на договірних засадах охорони майна всіх форм власності;
- визначення основних напрямів удосконалення діяльності органів внутрішніх справ, надання їм організаційно-методичної та практичної допомоги;
- забезпечення додержання законності в діяльності осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, працівників і військово-службовців системи Міністерства внутрішніх справ України;
- підготовка органів внутрішніх справ та внутрішніх військ для інтеграції України до Європейського Союзу.

Міністерство внутрішніх справ України відповідно до покладених на нього завдань здійснює такі **функції**:

- забезпечує реалізацію державної політики щодо боротьби зі злочинністю;
- визначає основні напрямки діяльності підпорядкованих йому органів, підрозділів, установ та ефективні засоби й методи виконання покладених на них завдань;
- організовує діяльність органів внутрішніх справ, пов'язану з охороною громадського порядку, запобіганням адміністративним правопорушенням, їх припиненням та забезпеченням провадження у справах про ці правопорушення, розгляд яких законом покладено на ці органи;
- організовує здійснення органами внутрішніх справ профілактичних і оперативно-розшукових заходів запобігання злочинам, їх виявлення, припинення і розкриття, провадження дізнання і досудового слідства у справах про злочини, розслідування яких покладено законом на ці органи;
- здійснює у передбачених законодавством України випадках спеціальні заходи забезпечення безпеки працівників суду, органів прокуратури, внутрішніх справ, митних органів, органів державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, Антимонопольного комітету України, їх близьких родичів, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- виявляє, розкриває і розслідує злочини, що мають міжрегіональний і міжнародний характер, веде боротьбу з організованою злочинністю, наркобізнесом і злочинами у сфері економіки;
- забезпечує профілактику правопорушень, вносить центральним і місцевим органам виконавчої влади, підприємствам, установам і організаціям подання щодо усунення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень, організовує здійснення серед населення роз'яснювальної роботи з питань охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю;
- бере участь у наукових, кримінологічних і соціологічних дослідженнях, розробці на основі їх результатів державних програм боротьби зі злочинністю і охорони громадського порядку;

- вживає разом з іншими державними органами заходів запобігання дитячій безпритульності та правопорушенням серед неповнолітніх;
- організовує і здійснює розшук громадян у випадках, передбачених законодавством України та міжнародними договорами;
- організовує інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, формує центральні довідково-інформаційні фонди, веде оперативно-пошуковий та криміналістичний облік, у межах своїх повноважень складає державну статистичну звітність;
- організовує здійснення всіх видів експертизи у кримінальних справах та криміналістичних досліджень за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, забезпечує в установленому порядку участь спеціалістів експертної служби у слідчих діях, організовує здійснення на договірних засадах відповідних видів експертизи і досліджень на замовлення фізичних і юридичних осіб;
- бере участь у ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі;
- забезпечує функціонування дозвільної системи, здійснює контроль за придбанням, зберіганням, носінням і перевезенням зброї, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів і речовин, щодо зберігання і використання яких встановлено спеціальні правила, за відкриттям і функціонуванням об'єктів, де вони використовуються;
- організовує діяльність Державної автомобільної інспекції, забезпечує реєстрацію і облік автотранспортних засобів, разом з іншими державними органами вживає заходів забезпечення безпеки дорожнього руху; контролює здійснення іншими центральними органами виконавчої влади і транспортними організаціями діяльності, спрямованої на запобігання дорожньо-транспортним пригодам;
- організовує на договірних засадах охорону майна всіх форм власності, охороняє і обороняє особливо важливі державні об'єкти, разом із зацікавленими державними органами сприяє підвищенню надійності охорони цих об'єктів;
- забезпечує охорону дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України;
- здійснює контроль за додержанням громадянами паспортних правил, правил в'їзду, виїзду, перебування в Україні та транзитного проїзду через її територію іноземців, осіб без громадянства;
- організовує заходи рятування людей, охорону їхньої безпеки, забезпечення громадського порядку, збереження майна в разі стихійного лиха, аварій, пожеж, катастроф та ліквідацію їх наслідків;
- забезпечує участь органів внутрішніх справ у межах їх повноважень у здійсненні заходів охорони довкілля;
- забезпечує високу бойову і мобілізаційну готовність органів внутрішніх справ та внутрішніх військ, відповідно до законодавства бере участь у забезпеченні режиму воєнного або надзвичайного стану в разі його введення на території України або в окремих її місцевостях;

– бере участь у розробці проєктів міжнародних договорів України з питань боротьби зі злочинністю, забезпечує в межах своїх повноважень виконання укладених міжнародних договорів України, відповідно до законодавства укладає з відповідними органами іноземних держав угоди про співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю та з інших питань, що належать до його компетенції;

– вживає заходів реалізації галузевого співробітництва України з Європейським Союзом, у межах своїх повноважень забезпечує виконання Українською стороною зобов'язань за Угодою про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом, іншими міжнародними договорами України, адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, здійснює інші заходи інтеграції України до Європейського Союзу;

– розробляє і організовує виконання програм кадрового забезпечення органів внутрішніх справ та внутрішніх військ, вживає заходів додержання дисципліни і законності в їх діяльності;

– організовує діяльність навчальних закладів, наукових установ, що належать до сфери його управління;

– вживає відповідно до законодавства заходів забезпечення правового та соціального захисту осіб рядового і начальницького складу та працівників органів внутрішніх справ, військовослужбовців та працівників внутрішніх військ, пенсіонерів з числа військовослужбовців та осіб рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ, членів їхніх сімей, розробляє пропозиції з цих питань і вносить їх на розгляд відповідних органів;

– організовує в установленому порядку матеріально-технічне забезпечення діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, установ і організацій, що належать до сфери його управління, внутрішніх військ, контролює правильність використання ними матеріально-технічних ресурсів і коштів;

– організовує в системі Міністерства внутрішніх справ України діяльність з питань фінансування, праці, заробітної плати, економічного прогнозування, бухгалтерського обліку і звітності, контрольно-ревізійну діяльність;

– вносить відповідним органам виконавчої влади пропозиції щодо будівництва об'єктів адміністративного, виробничого, соціально-побутового, військового призначення та житла для забезпечення діяльності його системи, здійснює контроль за цим будівництвом;

– бере участь у формуванні науково-технічної політики у сфері діяльності органів внутрішніх справ; організовує і координує впровадження у практику досягнень науки і передового досвіду, забезпечує розробку озброєнь, спеціальних, технічних і криміналістичних засобів для органів внутрішніх справ та внутрішніх військ;

– організовує і забезпечує функціонування відомчої мережі зв'язку;

– забезпечує у передбачених законодавством випадках ліцензування окремих видів господарської діяльності;

– організовує діяльність з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів у навчальних закладах та наукових установах, що належать до сфери його управління;

– організовує діяльність закладів охорони здоров'я, що належать до сфери його управління;

– забезпечує реалізацію державної політики щодо державної таємниці, контроль за її збереженням у центральному апараті Міністерства внутрішніх справ України, в органах внутрішніх справ і внутрішніх військах;

– виконує інші функції, що випливають із покладених на нього завдань.

Для виконання покладених на Міністерство внутрішніх справ України завдань йому згідно з чинним законодавством надано й певні повноваження. Міністерство внутрішніх справ України має **право**:

– представляти Кабінет Міністрів України за його дорученням у міжнародних організаціях і під час укладення міжнародних договорів;

– одержувати в установленому законодавством порядку від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань;

– залучати спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій (за погодженням з їхніми керівниками) для розгляду питань, що належать до його компетенції;

– перевіряти додержання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями та громадянами правил безпеки дорожнього руху, дозвільної системи;

– скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до його компетенції;

– здійснювати відповідно до законодавства господарську діяльність.

Під час виконання покладених на нього завдань Міністерство внутрішніх справ України **взаємодіє** з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також з відповідними органами іноземних держав.

Міністерство внутрішніх справ України в межах своїх повноважень **видає** на основі та на виконання актів законодавства накази, організовує і контролює їх виконання. Нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом. У разі потреби Міністерство внутрішніх справ України видає разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади спільні акти.

Міністерство внутрішніх справ України очолює **міністр**, якого призначає на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняє з посади Президент України. Міністр здійснює керівництво Міністерством внутрішніх справ України і несе персональну відповідальність перед Президентом України та Кабінетом Міністрів України за розробку і реалізацію державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства

і держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, боротьби зі злочинністю, виконання Міністерством внутрішніх справ України своїх завдань і функцій.

Міністр має перших заступників і заступників, які належать до числа керівників Міністерства та кількість яких визначається Президентом України. Перших заступників та заступників міністра призначає на посади за поданням Прем'єр-міністра України і припиняє їх повноваження на цих посадах Президент України. Визначення ступеня відповідальності та розподіл обов'язків між першими заступниками та заступниками здійснює міністр. Він:

- керує Міністерством, несе персональну відповідальність перед Президентом України та Кабінетом Міністрів України за розроблення і реалізацію державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, боротьби зі злочинністю, виконання Міністерством своїх завдань і функцій;

- спрямовує і координує як член Кабінету Міністрів України здійснення центральними органами виконавчої влади заходів з питань, зарахованих до його відання, визначає на виконання вимог законодавства в межах наданих йому повноважень політичні пріоритети та стратегічні напрями роботи Міністерства, шляхи досягнення поставленої мети;

- подає в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України проекти законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, розробником яких є Міністерство;

- затверджує програми і плани роботи Міністерства та звіт про їх виконання;

- підписує нормативно-правові акти Міністерства;

- приймає рішення про розподіл бюджетних коштів, головним розпорядником яких є Міністерство, та затверджує звіт про виконання цих рішень;

- погоджує проекти законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України з питань, що належать до компетенції Міністерства;

- вносить у встановленому порядку подання щодо відзначення державними нагородами працівників органів внутрішніх справ;

- утворює, реорганізовує та ліквідує територіальні і на транспортні органи Міністерства внутрішніх справ України, затверджує їх положення;

- вносить пропозиції до Кабінету Міністрів України про утворення та ліквідацію вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України;

- призначає на посади і звільняє з посад за погодженням з Президентом України начальників, перших заступників, заступників начальників Головних управлінь (управлінь) Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, керівників структурних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, начальників міських управлінь (відділів) внутрішніх справ

обласних центрів, міських, районних управлінь (відділів) внутрішніх справ, ректорів та проректорів навчальних закладів Міністерства, першого заступника, заступників начальника Головного управління – командувача внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, начальників управлінь територіального командування, командирів бригад цих військ;

– вносить до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо утворення, реорганізації та ліквідації у складі Міністерства внутрішніх справ України урядових органів державного управління і подання про призначення на посади та звільнення з посад їх керівників, затверджує граничну чисельність цих органів;

– призначає на посади та звільняє з посад в установленому порядку працівників центрального апарату Міністерства внутрішніх справ України;

– присвоює в установленому порядку спеціальні звання особам рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та військові звання військовослужбовцям внутрішніх військ, заохочує, притягає їх до дисциплінарної відповідальності;

– здійснює інші повноваження відповідно до законодавства.

Організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності Міністерства внутрішніх справ України, його поточної роботи, а також забезпечення діяльності міністра організується першим заступником міністра – начальником Головного штабу, який здійснює керівництво апаратом Міністерства.

Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Міністерства внутрішніх справ України, обговорення найважливіших напрямів його діяльності в Міністерстві утворюється **колегія** у складі міністра (голови колегії), його перших заступників та заступників за посадою, інших керівних працівників Міністерства, а також підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України. У разі потреби до складу колегії Міністерства внутрішніх справ України можуть входити в установленому порядку інші особи. Члени колегії затверджуються та увільняються від обов'язків Президентом України за поданням міністра. Кількісний склад колегії визначає Президент України. Члени колегії затверджуються і увільняються від виконання обов'язків Президентом України за поданням міністра. Рішення колегії втілюються в життя наказами міністра.

Для розгляду наукових рекомендацій та пропозицій щодо основних напрямів діяльності органів внутрішніх справ, обговорення найважливіших програм та вирішення інших питань у Міністерстві можуть утворюватися **наукова рада**, інші **консультативні та дорадчі органи**. Склад цих органів та положення про них затверджує міністр.

Гранична чисельність працівників Міністерства внутрішніх справ України затверджується Кабінетом Міністрів України. **Структуру центрального апарату** Міністерства внутрішніх справ України затверджує міністр за погодженням з Президентом України. Штатний розпис та кошто-

рис видатків Міністерства внутрішніх справ України затверджує міністр за погодженням з Міністерством фінансів України. Положення про структурні підрозділи центрального апарату Міністерства внутрішніх справ України затверджує міністр.

Міністерство внутрішніх справ України є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в органах Державного казначейства України, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

3.3. Національна поліція України

Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України.

У своїй діяльності Національна поліція України *керується* Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, *Законом України «Про Національну поліцію»* та іншими законами, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами.

Національна поліція України у своїй діяльності керується *принципами*:

- верховенства права;
- дотримання прав і свобод людини;
- законності;
- відкритості та прозорості;
- політичної нейтральності;
- взаємодії з населенням на засадах партнерства;
- безперервності.

Завданнями Національної поліції України є надання поліцейських послуг у сферах:

- забезпечення публічної безпеки і порядку;
- охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- протидії злочинності;
- надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Національної поліції України *відповідно до покладених* на неї *завдань*:

- здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

- вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;
- вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;
- здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;
- здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;
- розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом;
- у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;
- доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;
- вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;
- регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;
- здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом;
- видає відповідно до закону дозволи на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видає та погоджує дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху;
- вживає всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної та медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я;
- вживає заходів для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; встановлює особу за невпізнаним трупом;
- забезпечує безпеку взятих під захист осіб на підставах та в порядку, визначених законом;
- у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездогляд-

ності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі;

- вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі;

- здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони;

- здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності;

- здійснює контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ;

- здійснює у визначеному законом порядку приймання, зберігання та знищення вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв, наркотичних засобів або психотропних речовин;

- здійснює контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення;

- сприяє забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості;

- виконує в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України;

- здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону;

- вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), здійснює привід осіб за рішенням тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, а також вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснює привід у виконавчому провадженні, здійснює розшук боржника чи дитини у виконавчому провадженні у випадках, передбачених законом або рішенням суду.

Виконання інших (додаткових) повноважень може бути покладене на поліцію виключно законом.

Мета і завдання Національної поліції України реалізуються через комплекс *функцій*, під якими розуміються основні напрямки поліцейської діяльності, в яких відображено сутність і призначення поліції в державі та суспільстві в цілому. Аналіз теорії та практики поліцейської діяльності дає змогу визначити *основні функції* Національної поліції, а саме:

- адміністративну (адміністративно-виконавчу, виконавчо-примусову);

- оперативно-розшукову;
- кримінально-процесуальну (слідчу);
- превентивно-соціальну та профілактичну, спрямовані на попередження і запобігання вчиненню правопорушень;
- охоронну.

Водночас є сенс виокремити й такі функції Національної поліції України, як:

- публічно-сервісну;
- дозвільну;
- інформаційного забезпечення;
- матеріально-технічного забезпечення;
- міжнародного співробітництва;
- кадрового забезпечення та професійного навчання;
- науково-методичну;
- соціально-правового захисту.

Національна поліція України в процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів.

Систему Національної поліції України становлять:

– *центральний орган управління Національною поліцією України* (до складу якого входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань). Основними завданнями центрального органу управління Національною поліцією є:

- надання адміністративних послуг;
- здійснення державного нагляду (контролю);
- управління об'єктами державної власності;
- внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністру внутрішніх справ України;
- здійснення інших завдань, визначених законами України;
- *територіальні органи поліції* (в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах та як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць) територіальні органи у межах граничної чисельності поліції і коштів, визначених на її утримання).

У системі Національної поліції України можуть утворюватися *науково-дослідні установи та установи забезпечення*.

У складі Національної поліції України **функціонують**:

– *кримінальна поліція*. У її складі діють Департамент карного розшуку, Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Департамент протидії наркозлочинності, Департамент оперативної служби, Департамент внутрішньої безпеки, Департамент кіберполіції, Департамент оперативно-технічних заходів та Департамент забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами;

- *патрульна поліція;*
- *органи досудового розслідування;*
- *поліція охорони;*
- *спеціальна поліція;*
- *поліція особливого призначення, органи якої покликані виконувати такі завдання:*

- *запобігання, виявлення та припинення адміністративних і кримінальних правопорушень;*
- *забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів;*
- *забезпечення безпеки взятих під захист осіб і членів їхніх сімей;*
- *охорона адміністративних і державних будівель та інших об'єктів на підставах та в порядку, визначених законодавством України;*
- *участь в антитерористичних операціях, що проводяться відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом».*

Національна поліція України для виконання покладених на неї завдань вживає заходів реагування на правопорушення, визначених **Кодексом України про адміністративні правопорушення** та **Кримінальним процесуальним кодексом України**, на підставі та в порядку, визначених законом. Національна поліція України може застосовувати такі **превентивні заходи**:

- *перевірка документів особи (пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, у визначених законодавством випадках);*
- *опитування особи (якщо існує досить підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень);*
- *поверхнева перевірка і огляд (здійснення візуального огляду особи, проведення по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, візуальний огляд речі або транспортного засобу);*
- *зупинення транспортного засобу (у визначених законодавством випадках);*
- *вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території (якщо це необхідно для забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони життя і здоров'я людей, для збереження та фіксації слідів правопорушення);*
- *обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;*
- *проникнення до житла чи іншого володіння особи (у визначених законодавством випадках);*
- *перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ (у приміщеннях, де знаходяться зброя, спеціальні засоби, боєприпаси, вибухові речовини та матеріали, інші предмети, матеріали і речовини, щодо зберігання і використання яких визначено спеціальні правила або порядок та на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ);*

– застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису (з метою запобігання, виявлення або фіксування правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб і забезпечення дотримання Правил дорожнього руху);

– перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;

– поліцейське піклування (щодо осіб, визначених законодавством).

Національна поліція України під час виконання повноважень уповноважена застосовувати такі **заходи примусу**:

– *фізичний вплив* (застосування будь-якої фізичної сили, а також спеціальних прийомів боротьби з метою припинення протиправних дій правопорушників);

– *застосування спеціальних засобів* (гумових та пластикових кийків; електрошокових пристроїв контактної та контактної–дистанційної дії; засобів обмеження рухомості (кайданів, сіток для зв'язування тощо); засобів, споряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії; засобів примусової зупинки транспорту; спеціальних маркувальних та фарбувальних засобів; службових собак та службових коней; пристроїв, гранат та боеприпасів світлозвукової дії; засобів акустичного та мікрохвильового впливу; пристроїв, гранат, боеприпасів та малогабаритних підривних пристроїв для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень; пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії; засобів, споряджених безпечними димотвірними препаратами; водометів, бронемашин та інших спеціальних транспортних засобів.);

– *застосування вогнепальної зброї*.

3.4. Державна прикордонна служба України

Державна прикордонна служба України – це державний орган, на який покладені завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Правовою основою діяльності Державної прикордонної служби України є Конституція України, Закон України «Про державний кордон України» та Закон України «Про Державну прикордонну службу України», інші закони, а також видані на їх виконання акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Принципами діяльності Державної прикордонної служби України є:

– законність;

– повага і дотримання прав та свобод людини і громадянина;

– позапартійність;

- поєднання гласних, негласних та конспіративних форм і методів діяльності;
- єдиноначальність;
- колегіальність у розробці важливих рішень;
- взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями;
- відкритість для демократичного цивільного контролю.

Основними **функціями** Державної прикордонної служби України є:

- охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;
- здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення;
- охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій;
- ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення державного кордону України;
- участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів;
- участь у здійсненні державної охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України та посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;
- охорона закордонних дипломатичних установ України;
- координація діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю під час перетинання державного кордону України або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України.

На Державну прикордонну службу України відповідно до визначених законом завдань покладаються певні **обов'язки**, серед яких зазначимо:

- припинення будь-яких спроб незаконної зміни проходження лінії державного кордону України;
- припинення у взаємодії з відповідними правоохоронними органами збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні України;
- здійснення прикордонного контролю і пропуску в установленому порядку осіб, транспортних засобів, вантажів у разі наявності належно оформлених документів після проходження ними митного та за потреби

інших видів контролю, а також реєстрація іноземців та осіб без громадянства, які в установленому порядку прибувають в Україну, та їх паспортних документів у пунктах пропуску через державний кордон;

- участь в укладанні міжнародних договорів України з прикордонних питань та з питань взаємних поїздок громадян, а також забезпечення їх виконання;

- запобігання та недопущення перетинання державного кордону України особами, яким згідно із законодавством не дозволяється в'їзд в Україну або яких тимчасово обмежено у праві виїзду з України, у тому числі згідно з дорученнями правоохоронних органів; розшук у пунктах пропуску через державний кордон осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від відбуття кримінальних покарань; виконання в установленому порядку інших доручень правоохоронних органів;

- контроль за дотриманням прикордонного режиму;

- організація відповідно до законодавства прийняття заяв про надання статусу біженця від осіб, які мають намір його набути та змушені були незаконно перетнути державний кордон України;

- установлення за погодженням з митними органами та керівниками відповідних підприємств, на території яких розміщено пункти пропуску через державний кордон режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, контроль за його додержанням;

- контроль за дотриманням невійськовими суднами та військовими кораблями встановленого порядку плавання і перебування в територіальному морі та внутрішніх водах України;

- охорона, конвоювання та тримання затриманих осіб і плавзасобів до моменту їх передачі органам прикордонної охорони або іншим уповноваженим органам суміжної держави;

- протидія і запобігання корупційним діянням та злочинам у сфері службової діяльності особового складу Державної прикордонної служби України;

- інформування відповідних державних органів та громадян про аварії, пожежі, катастрофи, стихійне лихо та інші надзвичайні події на державному кордоні України, у прикордонній смузі та в контрольованих прикордонних районах;

- надання за запитами виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття або центрального органу виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, відомостей, що зберігаються в інформаційних системах, у тому числі банках даних, стосовно осіб, які в період одержання допомоги з безробіття перетинали державний кордон України або перебували за межами України;

- забезпечення зберігання документів демаркації державного кордону України в установленому законодавством України порядку.

Крім того, на Державну прикордонну службу України покладено *завдання* щодо захисту від будь-яких спроб незаконного проходження лінії державного кордону України, збройних конфліктів та інших провокацій на кордоні. Це завдання реалізується у взаємодії зі Збройними силами України та іншими військовими формуваннями.

Державна прикордонна служба України має таку *загальну структуру*:

– **спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах охорони державного кордону**, який:

- реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону;
- здійснює управління Державною прикордонною службою України;
- бере участь у розробці та реалізації загальних принципів правового оформлення і забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;
- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Державної прикордонної служби України;
- розробляє пропозиції, спрямовані на вдосконалення цього законодавства і в установленому порядку вносить їх на розгляд Президенту України або Кабінету Міністрів України.

Керівництво спеціальним уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах охорони державного кордону, як і всією Державною прикордонною службою України здійснює **Голова Державної прикордонної служби України**, який несе персональну відповідальність за виконання поставлених перед службою завдань. Його *призначає* на посаду та *припиняє його повноваження* Президент України за поданням Прем'єр-міністра України. Голова має *заступників*, які призначаються Президентом України за поданням Голови Державної прикордонної служби України;

– **регіональні управління** – територіальні органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону. **Начальники** регіональних управлінь призначаються на посаду Головою Державної прикордонної служби України;

- **Морська охорона**, яка здійснює:
 - охорону державного кордону на морі, річках, озерах та інших водоймах;
 - контроль за плаванням і перебуванням українських та іноземних невійськових суден і військових кораблів у територіальному морі та внутрішніх водах України, заходженням іноземних невійськових суден і військових кораблів у внутрішні води і порти України та перебуванням у них;
 - охорону суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій.

Морська охорона *складається* із *загонів морської піхоти*, до яких входять:

- кораблі;

- катери і
- служби забезпечення;

– **органи охорони державного кордону.** Вони безпосередньо виконують поставлені перед Державною прикордонною службою України завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону України. Це:

– **прикордонні загони** – основні оперативно-службові ланки Державної прикордонної служби України, на які покладається охорона певної ділянки державного кордону самостійно чи у взаємодії з іншими органами, забезпечення дотримання режиму державного кордону і прикордонного режиму, а також здійснення прикордонного контролю і пропуск через державний кордон України осіб, транспортних засобів та вантажів. До **складу** прикордонного загону можуть входити:

- прикордонні комендатури;
- відділи прикордонної служби;
- прикордонні застави;
- контрольно-пропускні пункти;
- відділення прикордонного контролю;

– **окремі контрольно-пропускні пункти (пункти пропуску)** – оперативно-службова ланка Державної прикордонної служби України, на яку покладається здійснення прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів та вантажів. До їх складу можуть входити:

- інші, підпорядковані їм контрольно-пропускні пункти;
- відділення прикордонного контролю;
- контрольні пости.

За законодавством України залізничне, автомобільне, морське, поромне, повітряне та інші види сполучення через державний кордон України здійснюються лише у пунктах пропуску. Пункти пропуску поділяються на:

– міжнародні (для пропуску громадян і транспортних засобів усіх держав);

– міждержавні (для пропуску громадян України та громадян суміжних держав, а також транспортних засобів, що їм належать);

– місцеві (для спрощеного пропуску громадян України та громадян суміжних держав, які проживають у прикордонних областях (районах), а також транспортних засобів, що їм належать).

– **авіаційні частини** – оперативно-службові ланки Державної прикордонної служби України, на які покладається охорона державного кордону у взаємодії з іншими органами забезпечення, дотримання режиму державного кордону і прикордонного режиму, а також здійснення охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. До їх складу входять:

- загони літаків і
- ланки вертольотів;

– **розвідувальний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону.** Його організаційна структура визначається Президентом України. Він діє у складі:

– спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону;

– територіальних органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону;

– органів охорони державного кордону.

У зазначених органах функціонують:

– підрозділи спеціального призначення:

– оперативного документування;

– оперативно-технічні;

– забезпечення внутрішньої безпеки;

– власної безпеки;

– органи забезпечення (як самостійні, так і у складі відповідного органу):

– підприємства;

– установи;

– підрозділи:

– технічного

– медичного та

– інших видів забезпечення.

У системі Державної прикордонної служби України є також:

– навчальні заклади;

– науково-дослідні установи.

Особовий склад Державної прикордонної служби України складається із:

– військовослужбовців та

– працівників Державної прикордонної служби України.

Її комплектування військовослужбовцями і проходження ними військової служби здійснюється на підставі Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Уповноважені особи Державної прикордонної служби попередньо вивчають склад призовників та здійснюють їх добір у військових комісаріатах. Органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи в межах своїх повноважень сприяють Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Трудові відносини працівників Державної служби регулюються законодавством про працю, державну службу та укладеними трудовими договорами (контрактами). Перелік посад працівників, які відповідно до їх службових повноважень можуть залучатися до оперативно-службової діяльності, визначається Головою Державної прикордонної служби України.

Загальна кількість Державної прикордонної служби України становить 50 000 осіб, у тому числі 42 000 військовослужбовців.

3.5. Державна служба України з надзвичайних ситуацій

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності.

ДСНС України у своїй діяльності *керується* Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

Основними завданнями ДСНС України є:

– реалізація державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;

– здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб;

– внесення на розгляд міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах;

– реалізація в межах повноважень, передбачених законом, державної політики у сфері волонтерської діяльності.

ДСНС України відповідно до покладених на неї завдань:

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та подає їх в установленому порядку Міністрові внутрішніх справ;

– здійснює безпосереднє керівництво діяльністю єдиної державної системи цивільного захисту;

– формує проекти планів у сфері цивільного захисту державного рівня на мирний час та в особливий період, подає їх міністрові внутрішніх справ для внесення в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України, організовує планування заходів цивільного захисту центральними та місцевими органами виконавчої влади;

– проводить підготовку органів управління функціональних і територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту та їх ланок;

– вносить національному органу стандартизації в установленому порядку пропозиції щодо необхідності створення та припинення діяльності технічних комітетів стандартизації у сфері цивільного захисту;

– здійснює заходи щодо створення, утримання та реконструкції фонду захисних споруд цивільного захисту, ведення їх обліку, забезпечує разом із відповідними органами та підрозділами цивільного захисту, місцевими держадміністраціями здійснення контролю за готовністю зазначених споруд до використання за призначенням;

– здійснює заходи щодо впровадження інженерно-технічних заходів цивільного захисту, готує пропозиції щодо належності населених пунктів та об'єктів національної економіки до груп (категорій) із цивільного захисту;

– здійснює заходи щодо радіаційного і хімічного захисту, координує та контролює здійснення заходів щодо захисту населення і територій у разі виникнення радіаційних аварій та надзвичайних ситуацій, пов'язаних із виливом (викидом) небезпечних хімічних речовин;

– здійснює разом із центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями прогнозування імовірності виникнення надзвичайних ситуацій, визначає показники ризику та здійснює районування території України щодо ризику виникнення надзвичайних ситуацій;

– веде державний облік, реєструє та зберігає матеріали гідрометеорологічних спостережень, веде інформаційну базу гідрометеорологічних даних та даних про стан навколишнього природного середовища;

– видає експертні висновки про рівень надзвичайної ситуації, веде їх облік;

– координує діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання щодо здійснення заходів з евакуації населення;

– забезпечує здійснення заходів з мінімізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, пов'язаних із технологічними терористичними проявами та іншими видами терористичної діяльності під час проведення антитерористичних операцій, а також проводить просвітницьку та практично-навчальну роботу з метою підготовки населення до дій в умовах учинення терористичного акту;

– залучає підрозділи пошуково-рятувальних сил та аварійно-рятувальних служб центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та координує їх діяльність під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного і регіонального рівня, організовує проведення пошуково-рятувальних робіт та здійснює контроль за їх проведенням;

– організовує та здійснює заходи з професійної підготовки особового складу органів і підрозділів цивільного захисту та психологічного захисту населення у разі загрози виникнення і виникнення надзвичайних ситуацій;

– проводить через підрозділи оперативно-рятувальної служби цивільного захисту піротехнічні роботи, пов'язані зі знешкодженням вибухонебезпечних предметів, що залишилися на території України після воєн, сучасних боєприпасів та підривних засобів (крім вибухових пристроїв, що використовуються у терористичних цілях), за винятком територій, на яких

розміщені і постійно дислокуються військові частини, установи, військові навчальні заклади, підприємства та організації Збройних Сил, інших військових формувань, утворених відповідно до законів;

– вносить міністрові внутрішніх справ пропозиції щодо формування переліку суб'єктів господарювання, галузей та окремих територій, що підлягають постійному та обов'язковому аварійно-рятувальному обслуговуванню, а також порядку здійснення такого обслуговування;

– здійснює атестацію та сертифікацію аварійно-рятувальних служб і рятувальників тощо.

ДСНС України з метою організації своєї діяльності:

– забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх реалізацією в апараті ДСНС, її територіальних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, що належать до сфери її управління;

– здійснює добір кадрів в апарат ДСНС та на керівні посади в її територіальні органи, на підприємства, в установи, організації, що належать до сфери її управління, формує кадровий резерв на відповідні посади, організовує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і працівників апарату ДСНС;

– організовує планово-фінансову роботу в апараті ДСНС, її територіальних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, що належать до сфери її управління, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку в установленому законодавством порядку;

– організовує ведення діловодства та архівне зберігання документів відповідно до встановлених правил;

– забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань з мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;

– забезпечує ефективне і цільове використання бюджетних коштів.

ДСНС України для виконання покладених на неї завдань ***має право в установленому порядку:***

– залучати підрозділи пошуково-рятувальних сил та аварійно-рятувальних служб центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного і регіонального рівня та проведення пошуково-рятувальних робіт; представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, фахівців підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), вчених і представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) до розгляду питань, що належать до компетенції ДСНС України; органи, організації, сили та засоби центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням із їх керівниками) до участі в навчаннях з питань цивільного захисту;

– одержувати безоплатно інформацію, документи і матеріали від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб;

– скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції та семінари з питань, що належать до компетенції ДСНС України;

– користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами;

– використовувати телебачення і радіомовлення для оприлюднення повідомлень про надзвичайні ситуації;

– здійснювати представництво України в міжнародних організаціях з питань цивільного захисту.

ДСНС України очолює голова, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій міністра внутрішніх справ. Голова ДСНС України має двох заступників, у тому числі одного першого, які призначаються на посаду та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій міністра внутрішніх справ.

Структуру ДСНС України складають:

- *апарат ДСНС України*. Він складається з таких підрозділів:
 - Департамент запобігання надзвичайним ситуаціям;
 - Департамент реагування на надзвичайні ситуації;
 - Департамент організації заходів цивільного захисту;
 - Департамент економіки і фінансів;
 - Департамент ресурсного забезпечення;
 - Адміністративний департамент;
 - Департамент персоналу;
 - Управління авіації та авіаційного пошуку і рятування;
 - Управління організації медичного забезпечення, медико-біологічного захисту та охорони праці;
 - Управління гідрометеорології;
 - Юридичне управління;
 - Управління європейської інтеграції та міжнародного співробітництва;
 - Управління власної безпеки та протидії корупції;
 - Відділ взаємодії із засобами масової інформації та комунікацій з громадськістю;
 - Відділ внутрішнього аудиту;
 - Відділ впровадження реформ органів та підрозділів цивільного захисту;
 - Сектор гендерної рівності;
 - *територіальні органи ДСНС України* (Головні управління (управління) в областях та місті Києві) і

- *підпорядковані підрозділи:*
- аварійно-рятувальні загони спеціального призначення;
- загони технічної служби;
- державні пожежно-рятувальні загони;
- державні пожежно-рятувальні частини;
- частини технічної служби;
- центри забезпечення діяльності;
- оперативно-координаційні центри;
- *підрозділи центрального підпорядкування апарату ДСНС України:*
- Міжрегіональний центр швидкого реагування ДСНС України;
- Мобільний рятувальний центр швидкого реагування ДСНС України;
- Спеціальний центр швидкого реагування ДСНС України;
- Спеціальний авіаційний загін Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України;
- Державний центр сертифікації ДСНС України;
- Центр оперативного зв'язку, телекомунікаційних систем та інформаційних технологій ДСНС України;
- Центр зв'язку та управління ДСНС України;
- Управління забезпечення Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України;
- Медичний центр ДСНС України;
- Державний воєнізований гірничорятувальний (аварійно-рятувальний) загін ДСНС України;
- Дніпропетровський воєнізований гірничорятувальний (аварійно-рятувальний) загін ДСНС України;
- *заклади освіти та науково-дослідні установи;*
- *підприємства, організації і установи сфери управління ДСНС України:*
- Медичний реабілітаційний центр «Одеський»;
- Головний авіаційний координаційний центр пошуку і рятування;
- Державне підприємство «Український авіаційний метеорологічний центр»;
- Український гідрометеорологічний центр.

Кадри (персонал) ДСНС України становлять:

- особи рядового і начальницького складу служби цивільного захисту (у тому числі курсанти закладів вищої освіти ДСНС України), які уклали контракт про проходження служби (навчання) і яким присвоюються спеціальні звання служби цивільного захисту відповідно до Кодексу цивільного захисту України і «Положення про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу»;
- державні службовці відповідно до Закону України «Про державну службу»;
- працівники, які уклали трудовий договір відповідно до КЗпП України.

Статус особи рядового і начальницького складу підтверджується службовим посвідченням, форма та порядок видачі якого встановлюються ДСНС України. Також вони забезпечуються форменим одягом.

Гранична чисельність осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, державних службовців і працівників ДСНС України затверджується Кабінетом Міністрів України.

3.6. Державна міграційна служба України

Державна міграційна служба України (ДМС) України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

ДМС України у своїй діяльності **керується** Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

Основними завданнями ДМС України є:

– реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів;

– внесення на розгляд міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

ДМС України відповідно до покладених на неї завдань:

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх міністрові внутрішніх справ;

– проводить аналіз міграційної ситуації в Україні, проблем біженців та інших категорій мігрантів, розробляє поточні та довгострокові прогнози із зазначених питань;

– здійснює у межах компетенції провадження з питань прийняття до громадянства України і про припинення громадянства України та подає відповідні документи на розгляд Комісії при Президентові України з питань громадянства, а також забезпечує виконання рішень Президента України з питань громадянства;

- приймає відповідно до законодавства рішення про встановлення належності до громадянства України, оформлення набуття громадянства України та їх скасування;
- готує пропозиції щодо визначення квоти імміграції на календарний рік;
- приймає рішення про видачу дозволу на імміграцію, відмову в його видачі та скасування такого дозволу;
- бере участь у межах, визначених законодавством, у вирішенні питань трудової міграції та питань, пов'язаних із навчанням в Україні іноземців та осіб без громадянства;
- здійснює оформлення і видачу документів для тимчасового або постійного проживання в Україні, а також виїзду за її межі, вилучає такі документи та проставляє в документах, що посвідчують особу іноземців та осіб без громадянства, відмітки про заборону в'їзду в Україну в передбачених законодавством випадках;
- приймає рішення про продовження (скорочення) строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України, про добровільне повернення або примусове повернення іноземців та осіб без громадянства до країн їх громадянської належності або країн походження, звертається до судів з позовами про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства, здійснює заходи, пов'язані з примусовим видворенням іноземців та осіб без громадянства з України;
- здійснює оформлення і видачу громадянам України документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, тимчасово затримує та вилучає такі документи у передбачених законодавством випадках;
- здійснює ідентифікацію осіб, в тому числі тих, які звернулися із заявами про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, а також іноземців та осіб без громадянства, які втратили документи, що посвідчують особу, та підлягають видворенню або реадмісії;
- виконує функції замовника з виготовлення та постачання бланків документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, і документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус, а також товарів, робіт і послуг для забезпечення створення і функціонування Єдиного державного демографічного реєстру;
- здійснює розроблення зразків заяв про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та довідки про звернення за захистом в Україні;
- приймає рішення про визнання іноземців та осіб без громадянства біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, про втрату, позбавлення статусу біженця або додаткового захисту і про скасування рішення про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;
- збирає та аналізує інформацію про наявність у країнах походження біженців та осіб, які потребують додаткового та тимчасового захисту в Україні, умов, за яких такий захист надається;

– надсилає компетентним органам влади інших держав запити щодо наявності в таких державах членів сім'ї осіб, які подали заяви про визнання біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, чи яких було визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, і правових підстав для возз'єднання сімей тощо.

ДМС України з метою організації своєї діяльності:

– забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх реалізацією в апараті ДМС України, її територіальних органах та територіальних підрозділах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери її управління;

– організовує проведення конкурсу на зайняття вакантних посад державної служби в апараті ДМС України, керівників територіальних органів ДМС України та їх заступників, керівників територіальних підрозділів ДМС України, в установленому порядку призначає керівників підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління, забезпечує в межах повноважень, визначених законом, організацію підвищення рівня професійної компетенції державних службовців і працівників апарату ДМС України, її територіальних органів;

– контролює та координує діяльність територіальних органів та територіальних підрозділів ДМС України;

– надає територіальним органам та територіальним підрозділам методичну і практичну допомогу, проводить перевірки їх діяльності;

– організовує планово-фінансову роботу в апараті ДМС України, її територіальних органах та територіальних підрозділах, пунктах тимчасового розміщення біженців, пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери її управління, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку в установленому законодавством порядку;

– взаємодіє з громадськими об'єднаннями та міжнародними неурядовими організаціями, в тому числі тими, що надають гуманітарну та інші види допомоги біженцям та іншим категоріям мігрантів, шляхом реалізації спільних проєктів (програм);

– забезпечує у межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;

– організовує ведення діловодства та архівне зберігання документів в апараті ДМС України відповідно до встановлених правил.

ДМС України для виконання покладених на неї завдань має право:

– залучати в установленому порядку до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань вчених і фахівців, працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій (за погодженням із їх керівниками);

– одержувати безоплатно від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб, а також від громадян та їх об'єднань інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на ДМС України завдань;

– скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до її компетенції;

– користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами;

– проводити перевірки стану додержання органами виконавчої влади, громадянами, органами реєстрації, підприємствами, установами та організаціями вимог законодавства у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів і вносити пропозиції щодо усунення причин порушення таких вимог;

– ініціювати проведення спільних перевірок з правоохоронними органами та іншими центральними органами виконавчої влади у межах повноважень, передбачених законом;

– створювати умови для тимчасового тримання іноземців та осіб без громадянства, затриманих за незаконне перебування на території України, до вирішення питання щодо їх примусового видворення або поміщення до пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, шляхом виділення приміщень в територіальних органах ДМС України.

До *структури* ДМС України входять:

– *апарат ДМС України*, який становлять:

– управління (інформаційно-аналітичного забезпечення та взаємодії з територіальними органами, організаційної роботи, комунікацій та електронних сервісів та ін.);

– відділи (інформаційно-аналітичного забезпечення та взаємодії з територіальними органами, статистичної роботи та моніторингу міграційних процесів, планування та контролю та ін.);

– сектори (з питань міжнародної технічної допомоги, капітального будівництва, режимно-секретний та ін.);

– *територіальні органи ДМС України* (Центральне міжрегіональне управління ДМС України та управління ДМС України в областях);

– *пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства*:

– Державна установа «Миколаївський пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні ДМС України»;

– Чернігівський пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні ДМС України;

- Волинський пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні ДМС України;
- *пункти тимчасового розміщення біженців:*
- Пункт тимчасового розміщення біженців у Закарпатській області;
- Державна установа «Пункт тимчасового розміщення біженців у м. Одеса»;
- Пункт тимчасового розміщення біженців у м. Яготині Київської області.

На базі пунктів може створюватися спеціальне приміщення (центр) для дітей, розлучених із сім'єю, які заявили про намір бути визнаними біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, подали заяви про визнання біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, оскаржують рішення щодо статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту. Порядок приймання і перебування у центрі таких категорій дітей, розлучених із сім'єю, врегульовується окремим положенням, затвердженим наказом МВС України;

– *Державне підприємство «Документ»*, основною метою діяльності якого є впровадження нових сервісів і стандартів надання послуг, створення сучасних умов для обслуговування громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

ДМС України під час виконання покладених на неї завдань *взаємодіє* в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими й іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями.

Працівники ДМС України мають *єдиний формений одяг* із відповідними знаками розрізнення, що видається безкоштовно, зразки якого затверджуються Кабінетом Міністрів України. ДМС України використовує *транспортні засоби спеціалізованого призначення*, у тому числі із символікою ДМС України, обладнані спеціальними світловими та звуковими сигнальними пристроями. Працівники ДМС України, які виконують завдання з реалізації державної політики у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції, а також притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері реєстрації фізичних осіб, видачі документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, мають право застосовувати заходи фізичного впливу і спеціальні засоби у випадках і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію».

Структуру апарату ДМС України *затверджує* її голова за погодженням з міністром внутрішніх справ України. Штатний розпис та кошторис апарату ДМС України затверджує голова ДМС України за погодженням із Мінфіном України. **Гранична чисельність** державних службов-

ців та працівників ДМС України затверджується Кабінетом Міністрів України. Голова ДМС України має двох заступників, у тому числі одного першого, які призначаються та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за пропозицією Комісії з питань вищого корпусу державної служби відповідно до законодавства про державну службу.

ДМС України у межах своїх повноважень, на основі й на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, постанов Верховної Ради України, ухвалених відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України, наказів МВС України та доручень міністра *видає накази організаційно-розпорядчого характеру*, які підписуються головою ДМС України, організовує і контролює їх виконання.

Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції ДМС України, й обговорення найважливіших напрямів її діяльності у ДМС України може утворюватися *Колегія*, персональний склад якої затверджено відповідними наказами ДМС України. Для розгляду наукових рекомендацій і проведення фахових консультацій з основних питань діяльності у ДМС України можуть утворюватися інші *постійні або тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи*. Рішення про утворення або ліквідацію колегії, інших постійних або тимчасових консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, їх кількісний і персональний склад та положення про них затверджуються головою ДМС України.

3.7. Національна гвардія України

Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

Національна гвардія України у своїй діяльності *керується* Конституцією України, *Законом України «Про Національну гвардію України»* та іншими законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами.

Діяльність Національної гвардії України ґрунтується на *принципах*:

- верховенства права;
- забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина;
- позапартійності;
- безперервності;

- законності;
- відкритості для демократичного цивільного контролю;
- прозорості;
- відповідальності;
- централізованого керівництва та
- єдиноначальності.

У діяльності Національної гвардії України **забороняється** застосування тортур, катувань та інших жорстких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

Основними функціями Національної гвардії України є:

- захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом;
- охорона громадського порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян;
- участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян;
- забезпечення охорони органів державної влади, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, участь у здійсненні заходів державної охорони органів державної влади та посадових осіб;
- охорона ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;
- охорона спеціальних вантажів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;
- охорона дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні;
- охорона центральних баз матеріально-технічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України;
- участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав;
- участь у спеціальних операціях зі знешкодження озброєних злочинців, припиненні діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій на території України, а також у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності;
- участь у припиненні масових заворушень;
- участь у відновленні правопорядку у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, розблокуванні або припиненні протиправних дій у разі захоплення важливих державних об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

– участь у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю та здоров'ю населення;

– участь у відновленні конституційного правопорядку у разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

– участь у ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах, що нею охороняються;

– участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану;

– участь у виконанні завдань територіальної оборони;

– оборона важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, переліки яких визначаються Президентом України, Кабінетом Міністрів України, центральних баз матеріально-технічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України;

– участь у припиненні групових протиправних дій осіб, узятих під варту, засуджених, а також ліквідації наслідків таких дій в установах попереднього ув'язнення, виконання покарань;

– забезпечення внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та підтримання таких відомостей в актуальному стані у межах, визначених законодавством.

Крім того, Національна гвардія України здійснює охорону ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів та інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, а також спеціальних вантажів, порядок організації перевезення яких установлюється Кабінетом Міністрів України.

Національна гвардія України відповідно до покладених на неї законом завдань та функцій *зобов'язана*:

– забезпечувати захист та охорону життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань;

– брати участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку, у тому числі під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових заходів;

– вживати заходів, спрямованих на запобігання, виявлення кримінальних (адміністративних) правопорушень;

– забезпечувати охорону об'єктів, що охороняються Національною гвардією України;

– забезпечувати пропускний режим на об'єктах, що охороняються Національною гвардією України;

– забезпечувати охорону спеціальних вантажів, у тому числі ядерних матеріалів, під час їх перевезення територією України;

– забезпечувати охорону органів державної влади, здійснення заходів державної охорони органів державної влади та посадових осіб, а також

брати участь в охороні громадського порядку під час офіційних візитів та інших заходів за участю посадових осіб України та іноземних держав, щодо яких здійснюється державна охорона на території України;

- вживати заходів щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій;

- брати участь в антитерористичних операціях;

- вживати заходів щодо затримання осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, осіб, які вчинили втечу з місць позбавлення волі, дезертирів;

- надавати допомогу в ліквідації наслідків природних, техногенних, екологічних катастроф;

- брати участь у заходах, пов'язаних із припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також у заходах щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

- брати участь у міжнародному співробітництві, міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, у порядку і на умовах, визначених законами України;

- брати участь у відновленні конституційного правопорядку, порушеного при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, а також у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, порушеної в результаті здійснення протиправних дій, у тому числі на підґрунті міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів;

- підтримувати або відновлювати правопорядок у районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;

- розблоковувати або припиняти протиправні дії у разі захоплення важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- протидіяти масовим заворушенням;

- формувати в особливий період військові частини і підрозділи та обороняти важливі державні об'єкти, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, спеціальні вантажі, у тому числі ядерні матеріали, під час їх перевезення територією України;

- вести воєнні (бойові) дії у разі збройного конфлікту чи загрози нападу на Україну;

- виконувати завдання територіальної оборони;

- виконувати заходи правового режиму воєнного стану;

- брати участь у припиненні групових протиправних дій осіб, узятих під варту, засуджених, а також у ліквідації їх наслідків в установах попереднього ув'язнення, виконання покарань.

До *складу* Національної гвардії України входять:

– *головний орган військового управління Національної гвардії України* – Головне управління Національної гвардії України;

– *оперативно-територіальні об'єднання Національної гвардії України* – основні військово-адміністративні одиниці Національної гвардії України, призначені для виконання завдань і функцій, покладених на Національну гвардію України в межах відповідних зон відповідальності (оперативного реагування):

- Західне оперативно-територіальне об'єднання;
- Південне оперативно-територіальне об'єднання;
- Північне оперативно-територіальне об'єднання;
- Східне оперативно-територіальне об'єднання;
- Центральне оперативно-територіальне об'єднання;
- Кримське оперативно-територіальне об'єднання;
- *з'єднання* (бригади, полки, батальйони, загони, роти тощо);
- *військові частини* (підрозділи (батальйони, ескадрильї, загони, роти тощо), спеціальні комендатури (комендатури), вузли зв'язку, центри, групи, взводи);
- *вищі військові навчальні заклади, навчальні військові частини (центри);*
- *бази;*
- *заклади охорони здоров'я та*
- *установи, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України.*

Військово-політичне та адміністративне керівництво Національною гвардією України здійснює міністр внутрішніх справ України. **Під час дії воєнного стану** Національна гвардія України для виконання завдань з оборони держави підпорядковується Міністерству оборони України. У такому випадку міністр оборони України:

– організовує підготовку та здійснює керівництво Національною гвардією України з виконання заходів правового режиму воєнного стану та завдань територіальної оборони, крім військових частин (підрозділів), які здійснюють конвоювання та охорону дипломатичних представництв;

– узгоджує програми розвитку Національної гвардії України в частині, що стосується оборони держави, а також плани підготовки її органів військового управління, з'єднань і військових частин, призначених для підпорядкування органам військового управління Збройних Сил України в особливий період та виконання завдань територіальної оборони;

– визначає порядок застосування національних стандартів і кодексів усталеної практики для забезпечення потреб Національної гвардії України під час її підготовки та залучення до виконання завдань з оборони України;

– затверджує єдині вимоги до якісних характеристик військового озброєння і військової техніки та розрахункову кількість основних видів номенклатури військового озброєння і військової техніки, необхідних для оснащення Збройних Сил України та Національної гвардії України згідно з визначеними потребами та пріоритетами;

– розробляє єдині для Збройних Сил України та Національної гвардії України технічні регламенти у сфері військового озброєння і військової техніки;

– забезпечує у межах компетенції комплектування Національної гвардії України військовослужбовцями, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, й на особливий період, і військову службу за призовом осіб офіцерського складу;

– бере участь у забезпеченні мобілізації та демобілізації в Національній гвардії України;

– погоджує тактико-технічні (технічні) завдання на виконання дослідно-конструкторських робіт із розроблення нових зразків військового озброєння, військової техніки, військової зброї та їх складових частин, а також модернізації зазначених зразків для потреб Національної гвардії України;

– здійснює методологічне, методичне та наукове забезпечення мобілізаційної підготовки Національної гвардії України;

– здійснює інші повноваження у сфері оборони держави.

Безпосереднє військове керівництво Національної гвардії України здійснює *командувач Національної гвардії України*, який одночасно є начальником головного органу військового управління Національної гвардії України, який призначається на посаду Президентом України за поданням міністра внутрішніх справ України та звільняється з посади Президентом України.

Загальна чисельність Національної гвардії України *не перевищує 60 тисяч осіб*. У разі необхідності чисельність Національної гвардії України може бути збільшена відповідним законом. В особливий період чисельність Національної гвардії України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України.

Контрольні питання і завдання

1. Назвіть завдання органів внутрішніх справ та охарактеризуйте їх місце в системі правоохоронних органів України.

2. Які елементи становлять систему органів внутрішніх справ України?

3. Розкрийте правовий статус Міністерства внутрішніх справ України.

4. Розкрийте функції та завдання Національної поліції України.

5. Розкрийте організаційну структуру Національної поліції України.

6. Назвіть права і обов'язки працівників Національної поліції України.

7. Розкрийте завдання і принципи діяльності Державної прикордонної служби України.

8. Охарактеризуйте правовий статус Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

9. Наведіть завдання і принципи діяльності Державної міграційної служби України.

10. Розкрийте функції та завдання Національної гвардії України.

ГЛАВА 4 ОРГАНИ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

- 4.1. Місце органів юстиції України в системі правоохоронних органів.
- 4.2. Міністерство юстиції України та його територіальні органи.
- 4.3. Органи та особи, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів.
- 4.4. Органи державної реєстрації актів цивільного стану.
- 4.5. Органи нотаріату в Україні.

4.1. Місце органів юстиції України в системі правоохоронних органів

Формування та реалізація правової державної політики прямо залежить від ефективності функціонування органів юстиції, які повинні здійснювати державно-владну діяльність. Органи юстиції впродовж становлення української державності змінювали свій статус, способи та форми реалізації своїх повноважень. Як засвідчує досвід, протягом десятиліть не було комплексного розуміння сутності й місця органів юстиції у системі органів виконавчої влади, що стало наслідком їх непослідовної інституалізації та фрагментарного нормативно-правового регулювання їхнього статусу. Такий стан може призвести до того, що органи юстиції непродуктивно здійснюватимуть свої завдання й недостатньо повно реалізовуватимуть свій потенціал у контексті забезпечення виконання державно-владних функцій. Проте органи юстиції відіграють важливу роль у справі встановлення і забезпечення законності та правопорядку в суспільстві. Розкриття їх сутності та глибинного змісту потребує, насамперед, розуміння сутності поняття «юстиція», яке неоднозначно трактується в науковій та спеціалізованій літературі.

Цей термін має латинське походження і перекладається як справедливість, законність, неупередженість. Основою слова *justitia* є термін «*jus*» – право, що визначає зміст його сучасного розуміння. Саме так сприймається ця дефініція багатьма науковцями, охоплюючи при цьому спектр підходів – від сукупності, системи судових установ, судового відомства до діяльності цих установ, форми судової державної діяльності. Зокрема, саме в такому контексті трактує юстицію довідкова література, розглядаючи її з позиції правосуддя та з позиції системи судових установ та їх діяльності зі здійснення правосуддя.

У незалежній Україні Основним Законом визначено, що органам юстиції належить чільне місце серед правоохоронних органів держави. Проте, незважаючи на їх вагу та значення для суспільства, органи юстиції ще й досі перебувають у процесі реформування, що відбувається відповідно до загальної адміністративної реформи. Вони є розгалуженою системою управлінських органів, які повинні реалізовувати правову політику держави. Кожному з цих органів притаманні певні особливості та завдання, кожен займає чітко визначене місце в складній ієрархії та має відповідний правовий статус. Так, на практиці відбувається розмежування двох катего-

рій: органів юстиції та органів Міністерства юстиції України. Друга категорія є складовою першої, оскільки стає значно ширшою за структурою та колом повноважень її органів. Зокрема, очолює другу категорію Мін'юст України, що позиціонується як центральний орган державної виконавчої влади, управління у галузі юстиції.

Органи юстиції як органи виконавчої влади мають такі *ознаки*:

– виконавчо-розпорядче спрямування цих органів, їх здатність здійснювати керівництво політичними, економічними, соціальними та іншими процесами, які відбуваються у суспільстві;

– специфіка утворення цих органів, підзвітність, підпорядкованість та підконтрольність вищим органам, а також призначення їх керівників, обсяг та зміст компетенції;

– законодавча регламентація цих органів як складової системи органів виконавчої влади та водночас їх організаційна та функціональна відокремленість;

– соціальна спрямованість функціонування органів юстиції як виконавчих органів, їх системність та взаємодія;

– забезпеченість державними організаційними, матеріально-технічними, фінансовими засобами, а також примусовим впливом;

– здійснення повсякденної та оперативної управлінської діяльності органами юстиції;

– комплектування органів юстиції державними службовцями на постійній професійній основі;

– наявність у цих органів адміністративної правосуб'єктності.

Отже, органи юстиції – це складне, багатогранне поняття, основою якого є розуміння терміна «юстиція». **Органи юстиції** володіють низкою ознак, які регламентують їхню соціальну спрямованість, керівництво різними галузями народного господарства держави, визначають виконавчо-розпорядче спрямування їх функціонування та підзвітність, підпорядкованість і підконтрольність вищим органам влади.

До *системи органів юстиції України* входять:

– *Міністерство юстиції України* та його

– *територіальні органи*.

Крім того, підконтрольними і підзвітними Мін'юсту України є:

– *органи та особи, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів;*

– *органи реєстрації актів цивільного стану та*

– *органи нотаріату*.

4.2. Міністерство юстиції України та його територіальні органи

Міністерство юстиції (Мін'юст) України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства, у сфері нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та

інших органів (посадових осіб), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва, реєстрації статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності, у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, у сфері правової освіти населення; забезпечує формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації. Мін'юст України є державним органом з питань банкрутства. Мін'юст України є органом, уповноваженим на забезпечення проведення перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади».

Мін'юст України у своїй діяльності *керується* Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

Основними завданнями Мін'юсту України є:

- забезпечення формування та реалізація державної правової політики, політики з питань банкрутства;
- забезпечення формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації;
- забезпечення проведення перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади»;
- забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва, реєстрації статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності;
- забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері організації примусового виконання рішень;
- забезпечення своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень у порядку, встановленому законодавством;
- забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації;
- забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених та осіб, узятих під варту;

– контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту;

– забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері правової освіти, правової обізнаності, інформування населення, доступу громадян до джерел правової інформації;

– здійснення загального управління у сфері надання безоплатної первинної правової допомоги та безоплатної вторинної правової допомоги;

– забезпечення самопредставництва Мін'юсту України як органу державної влади, який у випадках, передбачених законом, бере участь у справах та діє у судах України від імені та в інтересах держави, зокрема через територіальні органи Мін'юсту; здійснення захисту інтересів України у Європейському суді з прав людини, під час урегулювання спорів і розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземних суб'єктів та України;

– забезпечення представництва та самопредставництва інтересів Кабінету Міністрів України у судах України у випадках, передбачених законом, зокрема через територіальні органи Мін'юсту України;

– забезпечення самопредставництва Мін'юсту України як органу, якому надано право звертатися до суду в інтересах осіб, які не мають в Україні постійного місця проживання, під час розгляду справ у судах України у випадках, передбачених Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей;

– експертне забезпечення правосуддя;

– організація роботи нотаріату;

– запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (щодо адвокатських бюро, адвокатських об'єднань та адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально; нотаріусів; суб'єктів господарювання, що надають юридичні послуги; осіб, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами);

– здійснення міжнародно-правового співробітництва, забезпечення дотримання і виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України з правових питань.

Відповідно до покладених завдань Мін'юст України виконує відповідні **функції**, такі як:

– *регуляторні функції*:

– здійснює правову експертизу проєктів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проєктів законів, які подаються на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

– проводить гендерно-правову експертизу актів законодавства;

- здійснює в установленому законодавством порядку антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, а також розробляє за її результатами рекомендації щодо усунення виявлених факторів, що спричиняють або можуть спричинити вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень;
- розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства та подає їх в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України;
- затверджує нормативно-правові акти з питань функціонування системи надання безоплатної правової допомоги та надання такої допомоги відповідно до закону;
- надає методичну допомогу органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань, що стосуються надання безоплатної первинної правової допомоги тощо;
- **організаційні функції:**
 - сприяє створенню організаційних, економічних, інших умов, необхідних для реалізації процедур відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, у тому числі процедур банкрутства державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків;
 - організовує систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);
 - організовує розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних із діяльністю Мін'юсту, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, а також стосовно актів, які ним видаються;
 - забезпечує роботу громадських приймалень з надання безоплатної первинної правової допомоги;
 - забезпечує підвищення професійного рівня працівників центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
 - забезпечує проведення конкурсів головними територіальними управліннями юстиції Мін'юсту України в Автономній Республіці Крим, в областях, м. Києві та Севастополі для залучення адвокатів для надання безоплатної вторинної правової допомоги;
 - забезпечує розміщення на своєму офіційному веб-сайті оголошень про проведення аукціонів з продажу майна боржників у процедурах банкрутства; забезпечує розміщення відомостей про результати аукціонів або про їх скасування; забезпечує розміщення оголошень про проведення загальних зборів кредиторів у процедурі санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство;
 - забезпечує ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів, надання інформації з нього;
 - здійснює інформування громадян про їхні права і свободи, правову політику держави, реалізацію проєктів, пов'язаних із правовою освітою населення;

- організовує відповідно до законодавства експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи;
- організовує проведення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, залучає до її проведення представників релігійних і благодійних організацій, громадських об'єднань, творчих спілок, фізичних осіб;
- формує і веде Єдиний реєстр арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України;
- формує і веде Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, встановлює форму подання арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) інформації, необхідної для його ведення;
- організовує здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду, медичного контролю за станом здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, надання їм медичної допомоги, забезпечує належний санітарно-епідемічний стан в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах і на їхній території;
- забезпечує представництво інтересів держави, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, його посадових осіб під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України;
- здійснює державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та інших органів, акти яких відповідно до законодавства підлягають державній реєстрації тощо;
- **контрольні функції:**
 - перевіряє у міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади, а також інших органах, акти яких відповідно до законодавства підлягають державній реєстрації, стан додержання законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів, вимагає у разі потреби подання нормативно-правових актів для державної реєстрації або їх скасування, вносить пропозиції про усунення виявлених порушень і недоліків та притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у допущених порушеннях;
 - координує діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань систематизації законодавства, перевіряє стан такої діяльності, надає рекомендації щодо її поліпшення і вносить пропозиції про усунення виявлених недоліків;
 - здійснює контроль за діяльністю арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);
 - бере участь у справі про банкрутство і користується процесуальними правами та несе процесуальні обов'язки учасника у справі про банкрутство;
 - здійснює контроль (нагляд) за діяльністю саморегулятивної організації арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);

- здійснює контроль за діяльністю державних виконавців;
- здійснює координацію та контроль діяльності відділів державної реєстрації актів цивільного стану;
- здійснює відповідно до законодавства державний контроль за виконанням виконавчими органами сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад делегованих повноважень з питань державної реєстрації актів цивільного стану;
- перевіряє в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, міністерствах та інших органах виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністраціях, а також на державних підприємствах, в установах, організаціях та державних господарських об'єднаннях стан правової роботи, надає рекомендації щодо її поліпшення, вносить пропозиції про усунення виявлених порушень і недоліків та притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у допущених порушеннях;
- здійснює контроль за організацією діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;
- контролює діяльність науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу та належать до сфери управління Мін'юсту України, здійснює нормативно-методичне забезпечення їх діяльності тощо.

Мін'юст України відповідно до покладених на нього завдань *має право*:

- залучати в установленому порядку спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням із їхніми керівниками), вчених, представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) до розгляду питань, що належать до компетенції Міністерства;
- отримувати безоплатно від міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування необхідні для виконання покладених на нього завдань інформацію, документи й матеріали, зокрема від органів статистики, – статистичні дані;
- користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами;
- скликати наради, утворювати комісії, у тому числі постійно діючі, та робочі групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до компетенції Міністерства.

Мін'юст України *очолює міністр*, який призначається на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняється з посади Верховною Радою України. Міністр має першого заступника, заступників, які призначаються на посаду та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій міністра.

Структуру Мін'юсту України утворюють:

- центральний апарат та його
- територіальні підрозділи.

До *центрального апарату* Мін'юсту України входять такі підрозділи:

- Патронатна служба міністра;
- Секретаріат Державного секретаря Міністерства;
- Департамент взаємодії з органами державної влади;
- Управління зовнішніх зв'язків;
- Департамент міжнародних спорів;
- Департамент публічного права;
- Департамент приватного права;
- Департамент з питань судової роботи та банкрутства;
- Департамент реєстрації та систематизації правових актів;
- Департамент з питань правосуддя та національної безпеки;
- Департамент міжнародного права;
- Секретаріат Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини;
- Департамент з питань люстрації;
- Управління інформаційної політики;
- Управління з питань запобігання та виявлення корупції;
- Директорат правової політики у сфері судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів;
- Директорат з питань адміністративної політики;
- Директорат з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності;
- Управління внутрішньої безпеки Державної кримінально-виконавчої служби України та органів юстиції;
- Департамент персоналу;
- Департамент комунікації, документообігу та контролю;
- Департамент фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку;
- Департамент державної реєстрації та нотаріату;
- Відділ режимно-секретної роботи;
- Департамент державної виконавчої служби;
- Адміністративно-господарський департамент;
- Департамент державних закупівель, договірної роботи та взаємовідносин з державними підприємствами;
- Департамент внутрішнього аудиту;
- Сектор мобілізаційної роботи;
- Управління пенітенціарних інспекцій;
- Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції.

Для розгляду наукових рекомендацій та проведення фахових консультацій з основних питань діяльності у Мін'юсті України можуть утворюватися постійні або тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи.

Територіальними органами Мін'юсту України є:

- Західне міжрегіональне управління Мін'юсту України (м. Львів);
- Південно-Західне міжрегіональне управління Мін'юсту України (м. Івано-Франківськ);

- Центрально-Західне міжрегіональне управління Мін'юсту України (м. Хмельницький);
- Центральне міжрегіональне управління Мін'юсту України (м. Київ);
- Північно-Східне міжрегіональне управління Мін'юсту України (м. Суми);
- Південно-Східне міжрегіональне управління Мін'юсту України (м. Дніпро);
- Південне міжрегіональне управління Мін'юсту України (м. Одеса);
- Східне міжрегіональне управління Мін'юсту України (м. Харків).

Під час виконання покладених на нього завдань Мін'юст України взаємодіє з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України та тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями.

У межах наданих повноважень Мін'юст України видає *накази* та здійснює організацію і контроль за їх виконанням. Накази Мін'юсту України, які відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, видаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Накази Мін'юсту України, видані у межах повноважень, передбачених законом, обов'язкові для виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими державними адміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності та громадянами.

4.3. Органи та особи, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів

Завданням органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, є своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законодавством.

Правовою основою діяльності органів державної виконавчої служби та приватних виконавців є Конституція України, Закон України «**Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів**», міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інші закони, нормативно-правові акти, прийняті на їх виконання.

Діяльність органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, здійснюється з дотриманням певних **принципів, а саме:**

- верховенства права;
- законності;

- незалежності;
- справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- обов'язковості виконання рішень;
- диспозитивності;
- гласності та відкритості виконавчого провадження та його фіксування технічними засобами;
- розумності строків виконавчого провадження;
- співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями.

Суб'єктами, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, є:

- державні виконавці та
- приватні виконавці.

Державними виконавцями є:

- керівники органів державної виконавчої служби;
- їхні заступники;
- головні державні виконавці;
- старші державні виконавці;
- державні виконавці органів державної виконавчої служби.

Державний виконавець є представником влади, діє від імені держави і перебуває під її захистом та уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, передбаченому законом.

Незалежність державних виконавців від впливу чи втручання у їхню діяльність з примусового виконання рішень гарантується:

- особливим порядком фінансування та матеріально-технічного забезпечення органів державної виконавчої служби;
- дієвим механізмом мотивування державних виконавців;
- прозорістю діяльності з примусового виконання рішень;
- в інший спосіб, визначений законом.

Державним виконавцем *може бути*:

- громадянин України;
- який має вищу юридичну освіту (для керівників органів державної виконавчої служби та їх заступників – не нижче другого рівня);
- володіє державною мовою;
- здатний за своїми особистими і діловими якостями здійснювати повноваження державного виконавця.

Приватним виконавцем може бути:

- громадянин України;
- який досяг 25 років;
- має вищу юридичну освіту не нижче другого рівня;
- володіє державною мовою;
- має стаж роботи у галузі права після отримання відповідного диплома не менше двох років;
- склав кваліфікаційний іспит.

Приватним виконавцем не може бути особа:

- яка не відповідає вимогам, встановленим ч. 1 цієї статті;
- визнана судом обмеженою у цивільній дієздатності або недієздатною;
- яка має не зняту або не погашену в установленому законом порядку судимість;
- яка вчинила корупційне правопорушення або порушення, пов'язане з корупцією, – протягом трьох років з дня вчинення;
- якій за порушення вимог законодавства анульовано свідоцтво про право на зайняття нотаріальною чи адвокатською діяльністю або діяльністю арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), яку позбавлено права на здійснення діяльності приватного виконавця, – протягом трьох років з дня прийняття відповідного рішення;
- звільнена з посади судді, прокурора, працівника правоохоронного органу, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування у зв'язку з притягненням до дисциплінарної відповідальності, – протягом трьох років з дня звільнення.

Примусовому виконанню підлягають рішення на підставі таких виконавчих документів:

- виконавчих листів та наказів, що видаються судами у передбачених законом випадках на підставі судових рішень, рішень третейського суду, рішень міжнародного комерційного арбітражу, рішень іноземних судів та на інших підставах, визначених законом або міжнародним договором України;
- судових наказів;
- ухвал, постанов судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення, кримінальних провадженнях у випадках, передбачених законом;
- виконавчих написів нотаріусів;
- посвідчень комісій по трудових спорах, що видаються на підставі відповідних рішень таких комісій;
- постанов державних виконавців про стягнення виконавчого збору, постанов державних виконавців чи приватних виконавців про стягнення витрат виконавчого провадження, про накладення штрафу, постанов приватних виконавців про стягнення основної винагороди;
- постанов органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;
- рішень інших державних органів та рішень Національного банку України, які законом визнані виконавчими документами;
- рішень Європейського суду з прав людини з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також рішень інших міжнародних юрисдикційних органів у випадках, передбачених міжнародним договором України;
- рішень (постанов) суб'єктів державного фінансового моніторингу (їхніх уповноважених посадових осіб), якщо їх виконання за законом покладено на органи та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень.

Приватний виконавець здійснює примусове виконання всіх цих рішень, крім:

– рішень про відібрання і передання дитини, встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною;

– рішень, за якими боржником є держава, державні органи, Національний банк України, органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації, юридичні особи, частка держави у статутному капіталі яких *перевищує 25 відсотків*, та/або які фінансуються виключно за кошти державного або місцевого бюджету;

– рішень, за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої заборонена відповідно до закону;

– рішень, за якими стягувачами є держава, державні органи;

– рішень адміністративних судів та рішень Європейського суду з прав людини;

– рішень, які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності;

– рішень про виселення та вселення фізичних осіб;

– рішень, за якими боржниками є діти або фізичні особи, які визнані недієздатними чи цивільна дієздатність яких обмежена;

– рішень про конфіскацію майна;

– рішень, виконання яких віднесено цим Законом безпосередньо до повноважень інших органів, які не є органами примусового виконання;

– інших випадків, передбачених законодавством.

При цьому і державний, і приватний виконавці **не можуть виконувати рішення**, якщо:

– боржником або стягувачем є сам виконавець, близькі йому особи (особи, які разом проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки з виконавцем (у тому числі особи, які разом проживають, але не перебувають у шлюбі), а також незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням виконавця), пов'язані з ним особи;

– боржником або стягувачем є особа, яка перебуває у трудових відносинах з таким виконавцем;

– виконавець, близька йому особа або особа, яка перебуває з виконавцем у трудових відносинах, має реальний або потенційний конфлікт інтересів;

– сума стягнення за виконавчим документом з урахуванням сум за виконавчими документами, що вже перебувають на виконанні у приватного виконавця, перевищує мінімальний розмір страхової суми за договором страхування цивільно-правової відповідальності такого приватного виконавця.

Виконавець зобов'язаний:

– здійснювати заходи примусового виконання рішень у спосіб та в порядку, які встановлені виконавчим документом і цим Законом;

– надавати сторонам виконавчого провадження, їхнім представникам та прокурору як учаснику виконавчого провадження можливість ознайомитися з матеріалами виконавчого провадження;

– розглядати в установлені законом строки заяви сторін, інших учасників виконавчого провадження та їхні клопотання;

– заявляти в установленому порядку про самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Законом;

– роз'яснювати сторонам та іншим учасникам виконавчого провадження їхні права та обов'язки.

Виконавець під час здійснення виконавчого провадження **має право:**

– проводити перевірку виконання боржниками рішень, що підлягають виконанню відповідно до цього Закону;

– проводити перевірку виконання юридичними особами незалежно від форми власності, фізичними особами, фізичними особами – підприємцями рішень стосовно працюючих у них боржників;

– з метою захисту інтересів стягувача одержувати безоплатно від державних органів, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, посадових осіб, сторін та інших учасників виконавчого провадження необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки та іншу інформацію, в тому числі конфіденційну;

– за наявності вмотивованого рішення суду про примусове проникнення до житла чи іншого володіння фізичної особи безперешкодно входити на земельні ділянки, до житлових та інших приміщень боржника – фізичної особи, особи, в якій перебуває майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові від інших осіб, проводити в них огляд, у разі потреби примусово відкривати їх в установленому порядку із залученням працівників поліції, опечатувати такі приміщення, арештовувати, опечатувати та вилучати належне боржникові майно, яке там перебуває та на яке згідно із законом можливо звернути стягнення. Примусове проникнення на земельні ділянки, до житлових та інших приміщень у зв'язку з примусовим виконанням рішення суду про виселення боржника та вселення стягувача і рішення про усунення перешкод у користуванні приміщенням (житлом) здійснюється виключно на підставі такого рішення суду;

– безперешкодно входити на земельні ділянки, до приміщень, сховищ, іншого володіння боржника – юридичної особи, проводити їх огляд, примусово відкривати та опечатувати їх;

– накладати арешт на майно боржника, опечатувати, вилучати, передавати таке майно на зберігання та реалізовувати його в установленому законодавством порядку;

– здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством.

Заходами примусового виконання рішень є:

– звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у

тому числі, якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами;

– звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника;

– вилучення в боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні;

– заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, у тому числі коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем;

– інші заходи примусового характеру, передбачені законодавством.

Учасниками виконавчого провадження є: *виконавець; сторони* (стягувач і боржник); *представники сторін*. При цьому, представниками у виконавчому провадженні не можуть бути:

– особи, які не мають повної цивільної дієздатності;

– судді, слідчі, прокурори, працівники підрозділів, які провадять оперативно-розшукову діяльність, експерти, спеціалісти, перекладачі, суб'єкти оціночної діяльності – суб'єкти господарювання, які діють як учасники цього виконавчого провадження, виконавці та помічники приватних виконавців, крім випадків, коли вони діють як законні представники або уповноважені особи відповідного органу, що є стороною виконавчого провадження;

– інші особи, які відповідно до закону не можуть здійснювати представництво;

– *прокурор;*

– *експерт;*

– *спеціаліст;*

– *перекладач;*

– *суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання;*

– *особи, права інтелектуальної власності яких порушені.*

Крім того, для проведення виконавчих дій **виконавець** за потреби **залучає:** *понятих; працівників поліції; представників органів опіки і піклування; інших органів та установ.*

Виконавець зупиняє вчинення виконавчих дій у разі:

– проходження боржником строкової військової служби, військової служби за призовом осіб офіцерського складу, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період;

– зупинення судом стягнення на підставі виконавчого документа;

– зупинення судом реалізації арештованого майна у разі відсутності іншого майна боржника, на яке може бути звернено стягнення;

– відкриття господарським судом провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) боржника, якщо відповідно до закону на вимогу стя-

гувача поширюється дія мораторію, запровадженого господарським судом. Виконавець не зупиняє вчинення виконавчих дій у разі перебування виконавчого провадження на стадії розподілу стягнутих з боржника грошових сум (у тому числі одержаних від реалізації майна боржника);

- звернення виконавця та/або заінтересованої особи до суду із заявою про заміну вибулої сторони правонаступником;

- надання судом, який видав виконавчий документ, відстрочки виконання рішення;

- якщо вони вчиняються до оптового постачальника електричної енергії відповідно до Закону України «Про заходи, спрямовані на погашення заборгованості, що утворилася на оптовому ринку електричної енергії»;

- затвердження плану санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) якщо стягувач включений до плану санації;

- надіслання виконавчого документа до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, у випадку, передбаченому ч. 1 ст. 4 Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень»;

- встановлення мораторію на звернення стягнення на активи боржника за зобов'язаннями підприємств залізничного транспорту, майно яких розміщене на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, на якій органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження;

- включення державних підприємств або пакетів акцій (часток) господарських товариств до переліку об'єктів малої або великої приватизації, що підлягають приватизації;

- наявності підстав, передбачених ст. 21 Закону України «Про деякі питання заборгованості підприємств оборонно-промислового комплексу – учасників Державного концерну «Укроборонпром» та забезпечення їх стабільного розвитку»;

- наявності підстав, передбачених ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності державних вугледобувних підприємств»;

- якщо сума, що стягується, підлягає врегулюванню відповідно до процедур, передбачених Законом України «Про заходи, спрямовані на подолання кризових явищ та забезпечення фінансової стабільності на ринку природного газу», за умови перебування боржника в реєстрі підприємств, які беруть участь у процедурі врегулювання заборгованості суб'єктів ринку природного газу;

- якщо рішенням, на підставі якого видано виконавчий документ, зобов'язано Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, встановити оператору газороз-

подільних систем економічно обґрунтований тариф на послуги з розподілу природного газу з включенням компенсацій за період з 1 січня 2015 р. по 31 грудня 2020 р. включно.

Державний виконавець і приватний виконавець під час здійснення професійної діяльності є *незалежними*, керуються принципом верховенства права та діють виключно відповідно до закону.

4.4. Органи державної реєстрації актів цивільного стану

Актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Державна реєстрація актів цивільного стану проводиться з метою забезпечення реалізації прав фізичної особи та офіційного визнання і підтвердження державою фактів народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті. Державна реєстрація актів цивільного стану проводиться шляхом складення актових записів цивільного стану.

Обов'язковій державній реєстрації підлягають:

- народження фізичної особи та її походження;
- шлюб;
- розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом;
- зміна імені;
- смерть.

Правову основу діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану становлять Конституція України, Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», Цивільний та Сімейний кодекси України та інші акти законодавства України.

Діяльність органів державної реєстрації актів цивільного стану ґрунтується на **принципах**:

- додержання законності;
- захисту прав і законних інтересів громадян та держави;
- додержання таємниці державної реєстрації актів цивільного стану;
- належного документального оформлення проведеної державної реєстрації.

Інформація, що міститься в акті цивільного стану, є конфіденційною, має обмежений доступ і розголошенню не підлягає.

Завданнями органів державної реєстрації актів цивільного стану є:

- забезпечення повної, своєчасної і правильної державної реєстрації актів цивільного стану;
- внесення до актових записів необхідних змін і правильної державної реєстрації актів цивільного стану;
- поновлення втрачених та анулювання повторно складених актових записів;
- видача громадянам свідоцтв про державну реєстрацію;
- збереження архівного фонду.

Органами державної реєстрації актів цивільного стану є:

– *центральний орган виконавчої влади*, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. Він:

– координує та контролює діяльність відділів державної реєстрації актів цивільного стану;

– забезпечує створення, ведення та функціонування Державного реєстру актів цивільного стану громадян;

– надає практичну і методичну допомогу консульським установам та дипломатичним представництвам України за кордоном щодо державної реєстрації актів цивільного стану;

– здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом та іншими актами законодавства у сфері державної реєстрації актів цивільного стану;

– *відділи державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), міськрайонних управлінь юстиції*. Вони:

– проводять державну реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті;

– вносять зміни до актових записів цивільного стану;

– поновлюють та анулюють їх;

– формують Державний реєстр актів цивільного стану громадян, ведуть його;

– зберігають архівний фонд;

– здійснюють відповідно до законодавства інші повноваження;

– *виконавчі органи сільських, селищних і міських (крім міст обласного значення) рад*, які проводять державну реєстрацію:

– народження фізичної особи та її походження;

– шлюбу;

– смерті.

Державну реєстрацію актів цивільного стану громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за кордоном, проводять:

– *дипломатичні представництва*;

– *консульські установи України*. Вони:

– проводять державну реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті щодо громадян України;

– приймають і розглядають заяви про внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання.

Таким чином, **напрямами діяльності** органів державної реєстрації актів цивільного стану є:

– **державна реєстрація народження фізичної особи та її походження**.

Державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по бать-

кові. Походження дитини визначається відповідно до Сімейного кодексу України. Державна реєстрація народження дитини проводиться за письмовою або усною заявою батьків чи одного з них за місцем її народження або за місцем проживання батьків. Якщо державна реєстрація народження дитини проводиться за місцем проживання батьків чи одного з них, то за їх бажанням місцем народження дитини в актовому записі про народження може бути визначене фактичне місце її народження або місце проживання батьків чи одного з них. У разі смерті батьків або в разі якщо вони з інших причин не можуть зареєструвати народження дитини, державна реєстрація проводиться за заявою родичів, інших осіб, уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина чи в якому вона перебуває. Державна реєстрація народження дитини проводиться не пізніше одного місяця з дня її народження, а у разі народження дитини мертвою – не пізніше трьох днів. Підставою для проведення державної реєстрації народження дитини є визначені центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я документи, що підтверджують факт народження дитини, а в разі їх відсутності – рішення суду.

У разі народження дитини мертвою державна реєстрація народження проводиться без видачі свідоцтва про народження. Для підтвердження такої реєстрації орган державної реєстрації актів цивільного стану видає довідку про народження із зазначенням факту мертвонародження. Державна реєстрація смерті в такому разі не проводиться. У разі якщо смерть дитини настала на першому тижні життя, державна реєстрація народження проводиться з видачею довідки про народження, у якій зазначено, що дитина померла. Державна реєстрація смерті дитини проводиться в установленому порядку з видачею свідоцтва про смерть. Про народження дитини мертвою або про її смерть на першому тижні життя заклад охорони здоров'я, що надавав медичну допомогу матері під час пологів або в якому помер новонароджений, та судово-медична установа (якщо факт смерті встановлено поза закладом охорони здоров'я) повідомляють органи державної реєстрації актів цивільного стану.

Державна реєстрація народження дитини, яку не забрали з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я, підкинули або яка була знайдена, проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану за письмовою заявою представника органу опіки та піклування. Прізвище, ім'я та по батькові дитини, батьки якої невідомі, та відомості про батьків зазначаються на підставі рішення органу опіки та піклування. Державна реєстрація народження дитини, *яка досягла 1 року й більше*, проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання дитини за заявою батьків або інших заінтересованих осіб за наявності документів про народження і перебування дитини під наглядом закладу охорони здоров'я та довідки з місця проживання дитини. У разі досягнення дитиною 16-ти років державна реєстрація її народження може проводитися за її особистою заявою з пред'явленням паспорта. У разі відсутності доку-

ментів про народження дитини державна реєстрація її народження проводиться на підставі рішення суду про встановлення факту народження;

– **державна реєстрація шлюбу.** Для державної реєстрації шлюбу жінкою та чоловіком особисто подається заява до органу державної реєстрації актів цивільного стану за їх вибором. Особи, які подали заяву про державну реєстрацію шлюбу, вважаються нареченими. Якщо жінка та/або чоловік не можуть через поважну причину особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу, таку заяву, нотаріально засвідчену, можуть подати їх представники. Повноваження представника повинні бути нотаріально засвідчені. Повторний шлюб реєструється органом державної реєстрації актів цивільного стану за умови пред'явлення особами, які раніше перебували в шлюбі, документів, що підтверджують припинення попереднього шлюбу.

Орган державної реєстрації актів цивільного стану, що прийняв заяву про реєстрацію шлюбу, зобов'язаний ознайомити наречених з умовами і порядком державної реєстрації шлюбу, їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків, обов'язком повідомити один одному про стан свого здоров'я, попередити наречених про відповідальність за приховання відомостей про наявність перешкод для державної реєстрації шлюбу. Державна реєстрація шлюбу проводиться *після закінчення 1 місяця* з дня подання нареченими заяви про державну реєстрацію шлюбу. За наявності поважної причини і з дозволу керівника органу державної реєстрації актів цивільного стану державна реєстрація шлюбу проводиться до закінчення зазначеного строку. У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, якщо є безпосередня загроза життю нареченої або нареченого, державна реєстрація шлюбу проводиться в день подання відповідної заяви або у будь-який інший день за бажанням наречених *протягом 1 місяця*. Якщо є відомості про наявність перешкод для державної реєстрації шлюбу, керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану може відкласти таку реєстрацію, але *не більш як на 3 місяці*. Якщо наречені не з'явилися для проведення державної реєстрації шлюбу й не повідомили про причину неявки *протягом 3 місяців* з дня подання відповідної заяви, заява втрачає чинність. Якщо наречені не можуть з'явитися з поважної причини для проведення державної реєстрації шлюбу у встановлений день, строк такої реєстрації переноситься за їх письмовою заявою на інший день. У такому разі строк перенесення реєстрації шлюбу *не може перевищувати 1 року* від дня подання відповідної заяви.

Державна реєстрація шлюбу проводиться у приміщенні органу державної реєстрації актів цивільного стану. За заявою наречених державна реєстрація шлюбу може проводитися за місцем їх проживання, за місцем надання стаціонарної медичної допомоги або в іншому місці, якщо вони не можуть з поважної причини прибути до органу державної реєстрації актів цивільного стану. Державна реєстрація шлюбу проводиться у присутності нареченої та нареченого з пред'явленням для посвідчення їх особи й віку паспортів або паспортних документів. Державна реєстрація шлюбу через представника не допускається. Про державну реєстрацію шлюбу в паспор-

тах або паспортних документах осіб, які зареєстрували шлюб, робиться відмітка із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження другого з подружжя та місця і дати такої реєстрації;

– **державна реєстрація розірвання шлюбу.** Державна реєстрація розірвання шлюбу проводиться відповідним органом державної реєстрації актів цивільного стану у встановлених законом випадках. Державна реєстрація розірвання шлюбу подружжя, яке не має дітей, проводиться відповідним органом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання подружжя або одного з них за їх заявою. Якщо один з подружжя через поважну причину не може особисто подати заяву про розірвання шлюбу, таку заяву, нотаріально засвідчену або прирівняну до нотаріально засвідченої, від його імені може подати другий з подружжя. Державна реєстрація розірвання шлюбу проводиться *після закінчення 1 місяця* від дня подання відповідної заяви, якщо вона не була відкликана.

У разі якщо подружжя через поважну причину не може з'явитися до органу державної реєстрації актів цивільного стану для державної реєстрації розірвання шлюбу у встановлений для них день, строк такої реєстрації на письмове прохання подружжя може бути перенесений на інший день. При цьому строк перенесення державної реєстрації розірвання шлюбу *не може перевищувати 1 року* з дня подання заяви. Якщо один із подружжя через поважну причину не може з'явитися для державної реєстрації розірвання шлюбу, він може під час подачі заяви про реєстрацію розірвання шлюбу або впродовж місяця письмово повідомити орган державної реєстрації актів цивільного стану про згоду реєстрації розірвання шлюбу за його відсутності та зазначити місцезнаходження органу державної реєстрації актів цивільного стану, до якого слід надіслати свідоцтво про розірвання шлюбу. У разі надсилання письмового повідомлення підпис на ньому того з подружжя, який не може з'явитися, повинен бути нотаріально засвідчений. У разі якщо один з подружжя визнаний безвісно відсутнім, недієздатним, державна реєстрація розірвання шлюбу проводиться за заявою другого з подружжя. Той із подружжя, який бажає відновити своє дошлюбне прізвище, повинен заявити про це в органі державної реєстрації актів цивільного стану під час державної реєстрації розірвання шлюбу.

Про державну реєстрацію розірвання шлюбу та про розірвання шлюбу, здійснене в судовому порядку, робиться відмітка в актовому записі про шлюб. У разі розірвання шлюбу в судовому порядку рішення суду, яке набрало законної сили, надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення. Про державну реєстрацію розірвання шлюбу в паспортах або паспортних документах осіб робиться відмітка про розірвання шлюбу із зазначенням прізвища, імені та по батькові особи, з якою розірвано шлюб, та місця і дати державної реєстрації розірвання шлюбу. Відмітка про розірвання шлюбу за рішенням суду робиться в паспортах або паспортних документах осіб, шлюб між якими розірвано, у разі їх звернення до органу державної реєстрації актів цивільного стану;

– **державна реєстрація зміни імені.** Державна реєстрація зміни імені (прізвища, власного імені, по батькові) проводиться лише стосовно громадян України. Державна реєстрація зміни імені проводиться відповідним органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою фізичної особи, яка досягла віку, встановленого законом, за місцем її проживання за наявності в архівах відділів державної реєстрації актів цивільного стану відповідних актових записів цивільного стану та відомостей у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян. У разі відсутності в архівах відділів державної реєстрації актів цивільного стану відповідних актових записів цивільного стану та відомостей у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян державну реєстрацію зміни імені може бути проведено тільки після їх поновлення та внесення відомостей до зазначеного Реєстру в установленому порядку. У разі реєстрації громадянином України актів цивільного стану в компетентних органах іноземних держав, із якими Україна не уклала договорів про правову допомогу та правові відносини у цивільних і сімейних справах, державна реєстрація зміни імені проводиться без витребування копій актових записів цивільного стану. Реєстрація актів цивільного стану компетентними органами іноземних держав підтверджується відповідними легалізованими у встановленому порядку документами про реєстрацію актів цивільного стану.

Заява про зміну імені, подана у встановленому порядку до відділу державної реєстрації актів цивільного стану, розглядається у *3-місячний строк* з дня її подання. За наявності поважної причини цей строк може бути продовжено, але *не більш як на 3 місяці*. Заява про зміну імені, подана у встановленому порядку до дипломатичного представництва або консульської установи України, розглядається у *6-місячний строк* з дня її подання. Розгляд заяви про зміну імені може бути зупинено, у разі якщо виникла потреба у поновленні актових записів цивільного стану та внесенні відповідних відомостей до Державного реєстру актів цивільного стану громадян. Порядок розгляду заяв громадян про зміну імені встановлюється Кабінетом Міністрів України. Державна реєстрація зміни імені не тягне за собою внесення змін до актових записів цивільного стану, складених стосовно особи, яка змінила ім'я, та її малолітніх і неповнолітніх дітей, крім передбачених законом випадків, а також повнолітніх дітей.

– **державна реєстрація смерті.** Державна реєстрація смерті проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі:

– документа встановленої форми про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою;

– рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою.

Заява про державну реєстрацію смерті подається *не пізніше 3 днів* з дня настання смерті або виявлення трупа, а в разі якщо неможливо одержати документ закладу охорони здоров'я або судово-медичної установи, – *не пізніше 5 днів*.

Державна реєстрація смерті за заявою, поданою у встановлені законодавством строки, та до закінчення 1 року з дня настання смерті, проводиться за останнім місцем проживання померлого, за місцем настання смерті чи виявлення трупа або за місцем поховання. Державна реєстрація смерті проводиться за місцем проживання заявника у разі:

- якщо заява надійшла після закінчення одного року з дня настання смерті;

- встановлення у судовому порядку факту смерті;

- звернення для реєстрації смерті особи, оголошеної судом померлою.

У разі настання смерті в дорозі (у поїзді, на судні, в літаку тощо) державна реєстрація смерті може бути проведена в найближчому органі державної реєстрації актів цивільного стану. Державна реєстрація смерті проводиться за заявою родичів померлого, представників органу опіки та піклування, працівників житлово-експлуатаційних організацій, адміністрації закладу охорони здоров'я, де настала смерть, та інших осіб. Про державну реєстрацію смерті іноземця відділ державної реєстрації актів цивільного стану повідомляє центральний орган виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин України.

Органи державної реєстрації актів цивільного стану мають право безкоштовно одержувати у встановленому порядку від органів державної влади, підприємств, установ та організацій необхідні документи і відомості, пов'язані з державною реєстрацією актів цивільного стану. Працівники органів державної реєстрації актів цивільного стану не мають права проводити державну реєстрацію актів цивільного стану щодо себе, другого з подружжя, своїх та його родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер). У зазначених випадках державна реєстрація актів цивільного стану проводиться іншим працівником того ж органу державної реєстрації актів цивільного стану чи в іншому органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Відділ державної реєстрації актів цивільного стану є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням. Працівники відділу державної реєстрації актів цивільного стану є державними службовцями.

Для державної реєстрації актів цивільного стану подається паспорт або паспортний документ заявника та документи, які підтверджують факти, що підлягають державній реєстрації. Правила проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. Особливості проведення державної реєстрації актів цивільного стану дипломатичними представництвами і консульськими установами України визначаються Консульським статутом України та інструкцією про державну реєстрацію актів цивільного стану, яка затверджується центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин України за погодженням із центральним органом виконавчої влади у сфері державної реєстрації актів цивільного стану.

4.5. Органи нотаріату в Україні

Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на яких покладено обов’язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, і вчиняти інші передбачені законодавством нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності. Основні *завдання* нотаріату полягають у:

- забезпеченні захисту та охорони власності, права і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- сприянні зміцненню законності та правопорядку;
- попередженні правопорушень.

Захист прав і законних інтересів громадян та організацій при вчиненні нотаріальних дій гарантує Закон України «Про нотаріат» – це перше завдання нотаріату. Порушення встановленого законодавством порядку вчинення нотаріальних дій призводить до недійсності нотаріального акту. Виконуючи функцію контролю за законністю в цивільному обороті, нотаріат реалізує друге завдання – *зміцнює законність і правопорядок*. Вчиняючи певну нотаріальну дію, нотаріус підтверджує цим законність і достовірність нотаріальної дії та запобігає можливим порушенням прав та інтересів осіб, які звернулися до нього. Підтверджуючи законність і достовірність нотаріальної дії, нотаріус виконує третє завдання – *запобігає можливим правопорушенням*. Так, якщо нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулася зацікавлена особа, не відповідає законодавству України, нотаріус відмовляє в її вчиненні, запобігаючи можливим негативним наслідкам.

Правовою основою діяльності нотаріату є Конституція України, **Закон України «Про нотаріат»** та інші законодавчі акти України.

Нотаріусом в Україні є уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Нотаріусом *може бути*:

- громадянин України;
- якому присуджено ступінь вищої юридичної освіти не нижче магістра;
- який володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»;
- має стаж роботи у сфері права *не менше 6 років* (з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – *не менше 3 років*);
- склав кваліфікаційний іспит і
- отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість за вчинення злочину, якщо така судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку (крім реабілітованої особи), особа, дієздатність якої обмежена, або особа, визнана недієздатною.

Держава гарантує і забезпечує рівні умови доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності. Будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, у тому числі вимагання від нього, його стажиста, інших працівників, які перебувають у трудових відносинах з нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється й тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства. Обшук, виїмка, огляд робочого місця (контори) нотаріуса провадиться на підставі та в порядку, встановленому законом. Вилучення (виїмка) реєстрів нотаріальних дій та документів, що передані нотаріусу на зберігання в порядку, передбаченому законодавством, а також печатки нотаріуса не допускається. Такі реєстри нотаріальних дій, документи чи печатка нотаріуса можуть бути надані суду за його мотивованою постановою тільки для огляду, і мають бути повернуті судом негайно після огляду.

Нотаріус *має право*:

- витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій;
- одержувати плату за надання додаткових послуг правового та технічного характеру, які не пов'язані з учинюваними нотаріальними діями, плату за вчинення інших дій, покладених на них відповідно до закону, а також за вчинення приватними нотаріусами нотаріальних дій;
- складати проекти документів, виготовляти копії документів та виписки з них, а також давати роз'яснення з питань учинення нотаріальних дій і консультації правового характеру. Чинним законодавством нотаріусу можуть бути надані й інші права.

До *обов'язків* нотаріуса належать такі:

- здійснювати свої професійні обов'язки відповідно до цього Закону і складеної присяги, дотримуватися правил професійної етики;
- сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їхніх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду;
- зберігати в таємниці відомості, одержані ним у зв'язку з учиненням нотаріальних дій;
- відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам;
- вести нотаріальне діловодство та архів нотаріуса відповідно до встановлених правил;
- дбайливо ставитися до документів нотаріального діловодства та архіву нотаріуса, не допускати їх пошкодження чи знищення;

– надавати документи, інформацію і пояснення на вимогу Міністерства юстиції України, його територіальних органів при здійсненні ними повноважень щодо контролю за організацією діяльності та виконанням нотаріусами правил нотаріального діловодства;

– постійно підвищувати свій професійний рівень, проходити підвищення кваліфікації;

– виконувати інші обов'язки, передбачені законом.

В основі нотаріальної діяльності лежить обов'язок нотаріуса додержуватися таємниці нотаріальних дій. **Нотаріальна таємниця** – це сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права й обов'язки тощо. Нотаріус та особи, а також стажист нотаріуса зобов'язані зберігати нотаріальну таємницю, навіть якщо їх діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням з документами і нотаріальна дія або дія, яка прирівнюється до нотаріальної, не вчинялась. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, на осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій у якості свідків, та на інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці. Особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, встановленому законом.

Довідки про вчинені нотаріальні дії та копії документів, що зберігаються у нотаріуса, видаються нотаріусом виключно фізичним та юридичним особам, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії. У разі смерті особи чи визнання її померлою такі довідки видаються спадкоємцям померлого. У разі визнання особи безвісно відсутньою опікун, призначений для охорони майна безвісно відсутнього, має право отримувати довідки про вчинені нотаріальні дії, якщо це необхідно для збереження майна, над яким встановлена опіка. Довідки про вчинені нотаріальні дії та інші документи надаються нотаріусом *протягом 10 робочих днів* на обґрунтовану письмову вимогу суду, прокуратури, органів дізнання і досудового слідства у зв'язку з цивільними, господарськими, адміністративними або кримінальними справами, справами про адміністративні правопорушення, що знаходяться в провадженні цих органів, з обов'язковим зазначенням номера справи та прикладенням гербової печатки відповідного органу. Довідки про суму нотаріально посвідчених договорів, які необхідні виключно для встановлення додержання законодавства з питань оподаткування, надаються нотаріусом *протягом 10-ти робочих днів* на обґрунтовану письмову вимогу органів Державної податкової служби. Довідки про наявність складеного заповіту та витяги зі спадкового реєстру за винятком заповідача видаються тільки після смерті заповідача.

Державне регулювання нотаріальної діяльності полягає у:

- встановленні умов допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення і припинення приватної нотаріальної діяльності, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю;
- здійсненні контролю за організацією нотаріату, проведенням перевірок організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства;
- визначенні органів та осіб, які вчиняють нотаріальні дії, здійснюють контроль за організацією нотаріату, проводять перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства;
- визначенні ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами;
- встановленні переліку додаткових послуг правового і технічного характеру, які не пов'язані з учинюваними нотаріальними діями, та встановленні розмірів плати за їх надання державними нотаріусами;
- встановленні правил професійної етики нотаріусів.

Вчинення ***нотаріальних дій*** в Україні покладається на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах (державних нотаріусів) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватних нотаріусів). Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу. В населених пунктах, де немає нотаріусів, нотаріальні дії вчиняють уповноважені на це посадові особи органів місцевого самоврядування (які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права *не менше 3 років*, пройшли *протягом 1 року* стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують у системі Міністерства юстиції України, та склали іспит зі спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України). Вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи, а в передбачених законом випадках – на дипломатичні представництва України. Крім того, посвідчення заповітів і доручень, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, можуть здійснювати також інші посадові особи, зазначені у ст. 40 Закону України «Про нотаріат» (головні лікарі лікарень, інших стаціонарних лікувальних установ, санаторіїв тощо, капітани морських суден, начальники експедицій та ін.).

Нотаріуси вчиняють такі нотаріальні дії:

- посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності, вимоги про нотаріальне посвідчення правочину тощо);
- вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- видають свідоцтва про право на спадщину;

- видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя) на підставі спільної заяви або в разі смерті одного з подружжя;
- видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів);
- видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися;
- провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме;
- видають дублікати нотаріальних документів, що зберігаються у справах нотаріуса;
- накладають та знімають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягає державній реєстрації;
- накладають заборону з відчуження грошових сум, що будуть зарховані заявником вимоги на рахунок умовного зберігання (ескроу), відкритий відповідно до зазначеного закону;
- засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;
- засвідчують справжність підпису на документах;
- засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- посвідчують факт, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту;
- посвідчують факт, що фізична особа є живою;
- посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці;
- посвідчують час пред'явлення документів;
- передають заяви фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам;
- приймають у депозит грошові суми та цінні папери;
- вчиняють виконавчі написи;
- вчиняють протести векселів;
- вчиняють морські протести;
- приймають на зберігання документи.

Стажистом нотаріуса може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, має стаж роботи у сфері права не менше трьох років, володіє державною мовою. Керівником стажування може бути нотаріус, який має стаж нотаріальної діяльності *не менше 10 років*. Умови роботи визначаються трудовим контрактом між стажистом та приватним нотаріусом чи державною нотаріальною конторою з додержанням законодавства про працю. Кількість посад стажистів нотаріусів щороку визначається Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі за погодженням з Міністерством юстиції України. **Не може бути** стажистом нотаріуса особа, яка має судимість, а також особа, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. Стажист нотаріуса не може займатися підприємницькою або адвокатською

діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або на службі в органах місцевого самоврядування, перебувати у штаті інших юридичних осіб, входити самостійно, через представника або підставних осіб до складу правління чи інших виконавчих органів господарських організацій, кредитно-фінансових установ та виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої, у вільний від роботи час. Стажист нотаріуса **має право**:

- ознайомитися зі змістом нотаріальних документів, поданих нотаріусу для вчинення нотаріальних дій;
- бути присутнім на прийомі фізичних осіб та представників юридичних осіб;
- складати проекти правочинів, заповітів, свідоцтв та інших документів, що стосуються вчинення нотаріальних дій;
- вносити записи до реєстрів для реєстрації нотаріальних дій;
- виконувати інші завдання, передбачені трудовим контрактом між стажистом та приватним нотаріусом і планом стажування;
- підписувати за нотаріуса нотаріальні документи та використовувати печатку нотаріуса.

Трудова книжка стажиста державного нотаріуса заповнюється і зберігається в Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі. Трудова книжка стажиста приватного нотаріуса заповнюється та зберігається приватним нотаріусом – керівником стажування.

Умови та порядок проходження стажування встановлюються Міністерством юстиції України. До стажування прирівнюється робота строком не менше семи років у Міністерстві юстиції України, Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі на посадах з безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства. Особа, яка проходила стажування в державній нотаріальній конторі й отримала свідоцтво про право на здійснення нотаріальної діяльності, повинна *не менше 1 року* після отримання такого свідоцтва працювати на посаді державного нотаріуса.

У сільських населених пунктах уповноважені на це **посадові особи органу місцевого самоврядування** вчиняють такі нотаріальні дії:

- вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- посвідчують заповіти (крім секретних);
- видають дублікати посвідчених ними документів;
- засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;
- засвідчують справжність підпису на документах;
- видають свідоцтва про право на спадщину;

– видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя.

Консульські установи України вчиняють такі нотаріальні дії:

– посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо), крім іпотечних договорів, договорів про відчуження та заставу жилих будинків, квартир, дач, садових будинків, гаражів, земельних ділянок, іншого нерухомого майна, що знаходиться в Україні, а також, крім договорів оренди, суборенди, емфітевзису земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

- вживають заходів до охорони спадкового майна;
- видають свідоцтва про право на спадщину;
- видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з подружжя;
- засвідчують вірність копій документів і виписок з них;
- засвідчують справжність підпису на документах;
- засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- посвідчують факт, що фізична особа є живою;
- посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці;
- посвідчують тотожність фізичної особи з особою, зображеною на фотокартці;
- посвідчують час пред'явлення документів;
- приймають в депозит грошові суми і цінні папери;
- вчиняють виконавчі написи;
- приймають на зберігання документи;
- вчиняють морські протести;
- видають дублікати посвідчених ними документів.

Контроль за організацією нотаріату, перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства здійснюються Міністерством юстиції України та його територіальними органами.

Нотаріуси можуть об'єднуватись у регіональні, загальнодержавні, міжнародні спілки та асоціації. Ці об'єднання репрезентують інтереси нотаріусів у державних та інших органах, захищають їх соціальні та професійні інтереси, здійснюють видавничу та методичну діяльність, можуть створювати спеціальні фонди і діють відповідно до статутів. Саме на зазначених принципах утворено **Українську нотаріальну палату**, що діє як добровільна громадська організація нотаріусів. Українська нотаріальна палата має статут, затверджений установчою конференцією нотаріусів 22 квітня 1993 р. зі змінами та доповненнями, затвердженими третьою конференцією Української нотаріальної палати 9 серпня 1997 р. Основна мета Української нотаріальної палати полягає в об'єднанні на професійній основі нотаріусів з метою захисту їхніх законних професійних і соціальних

інтересів. Основне завдання палати – сприяти підвищенню професійного рівня нотаріусів, удосконалювати правову допомогу, яку нотаріуси подають фізичним і юридичним особам. Важливе завдання палати полягає також у сприянні розвитку міжнародних зв'язків, обміну досвідом, співробітництві з міжнародними організаціями нотаріату. Українська нотаріальна палата є типовою громадською організацією, створеною на професійному рівні.

Контрольні питання і завдання

1. Які елементи становлять систему органів юстиції України?
2. Які правоохоронні функції виконує Міністерство юстиції України?
3. Розкрийте повноваження обласних управлінь юстиції.
4. Назвіть органи, що здійснюють примусове виконання судових рішень.
5. Охарактеризуйте місце виконавчої служби в системі органів державної влади.
6. Які елементи становлять систему органів Державної реєстрації актів цивільного стану?
7. В чому полягає компетенція центрального органу виконавчої влади у сфері державної реєстрації актів цивільного стану?
8. Охарактеризуйте завдання, систему органів і повноваження нотаріату.
9. Розкрийте правовий статус приватного нотаріуса.
10. В яких випадках трапляється відмова у вчиненні нотаріальних дій?

Глава 5

ІНШІ ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ З МЕТОЮ ПОПЕРЕДЖЕННЯ, ВИЯВЛЕННЯ, ПРИПИНЕННЯ, РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

- 5.1. Прокуратура України.
- 5.2. Державне бюро розслідувань.
- 5.3. Національне антикорупційне бюро України.
- 5.4. Державна податкова служба України.
- 5.5. Державна митна служба України.
- 5.6. Державна кримінально-виконавча служба України.

5.1. Прокуратура України

Прокуратура України – це єдина система, яка здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Правовою основою організації діяльності прокуратури України є Конституція України, Закон України «*Про прокуратуру*» та інші закони України, а також чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Діяльність прокуратури *ґрунтується на засадах:*

- верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю;
- законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- територіальності;
- презумпції невинуватості;
- незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків;
- політичної нейтральності прокуратури;
- недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади;
- поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом;
- прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;
- неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки.

Законодавством закріплені **принципи організації та діяльності прокуратури**, де зазначено, що органи прокуратури України:

– становлять єдину централізовану систему, яку очолює Генеральний прокурор України, з підпорядкуванням нижчестоящих прокурорів вищестоящим – **принцип єдності та централізації**;

– здійснюють свої повноваження на основі додержання Конституції України та чинних на території держави законів незалежно від будь-яких органів державної влади, посадових осіб, а також рішень громадських об'єднань чи їх органів – **принцип незалежності**;

– захищають у межах своєї компетенції права і свободи громадян на засадах їх рівності перед законом незалежно від національного чи соціального походження, мови, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, службового чи майнового стану та інших ознак – **принцип захисту громадян на засадах їх рівності перед законом**;

– вживають заходи щодо усунення порушень закону, скасування незаконного, необґрунтованого рішення, що його прийняв прокурор нижчого рівня; відповідному керівникові органу прокуратури надано право одноосібно вирішувати це питання;

– **принцип гласності** виявляється в тому, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» Генеральний прокурор України не менше як один раз на рік інформує Верховну Раду України про стан законності у країні.

На прокуратуру покладаються такі **функції**:

– підтримання державного обвинувачення в суді;

– представництво інтересів громадянина або держави в суді у передбачених законодавством випадках;

– нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

– нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Функції прокуратури України здійснюються виключно прокурорами. Делегування функцій прокуратури, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Здійснюючи функції прокуратури, прокурор є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску, втручання і керується у своїй діяльності лише Конституцією та законами України.

Систему прокуратури України становлять:

– *Офіс Генерального прокурора* (який організовує та координує діяльність усіх органів прокуратури, забезпечує належне функціонування Єдиного реєстру досудових розслідувань та його ведення органами досудового розслідування, визначає єдиний порядок формування звітності про стан кримінальної протиправності і роботу прокурора з метою забезпечення ефективного виконання функцій прокуратури, а також здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Офісу Генерального прокурора);

– *обласні прокуратури* (до яких належать прокуратури областей, прокуратура Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Київська міська прокуратура);

– *окружні прокуратури* (перелік та територіальна юрисдикція яких визначається наказом Генерального прокурора. Утворення, реорганізація та ліквідація окружних прокуратур, визначення їхньої компетенції, структури і штатного розпису здійснюються Генеральним прокурором);

– *Спеціалізована антикорупційна прокуратура* (її утворення, визначення її структури і штату здійснюються Генеральним прокурором за погодженням з Директором Національного антикорупційного бюро України).

У разі потреби рішенням Генерального прокурора можуть утворюватися спеціалізовані прокуратури на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур, на правах підрозділу окружної прокуратури. Перелік, утворення, реорганізація та ліквідація спеціалізованих прокуратур, визначення їх статусу, компетенції, структури і штатного розпису здійснюються Генеральним прокурором.

Єдність системи прокуратури України ***забезпечується***:

- єдиними засадами організації та діяльності прокуратури;
- єдиним статусом прокурорів;
- єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності прокурорів;
- фінансуванням прокуратури виключно з Державного бюджету України;
- вирішенням питань внутрішньої діяльності прокуратури органами прокурорського самоврядування.

Не може бути призначена на посаду прокурора ***особа***, яка:

- визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною;
- має захворювання, що перешкоджає виконанню обов'язків прокурора;
- має незняту чи непогашену судимість або на яку накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Прокурором органу прокуратури є:

– *Генеральний прокурор*. Він призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради України на строк 6 років. Одна й та ж особа не може обіймати посаду Генерального прокурора два строки поспіль. На посаду Генерального прокурора може бути призначений громадянин України, який: має вищу юридичну освіту та стаж роботи в галузі права не менше десяти років; володіє державною мовою; має високі морально-ділові, професійні якості та організаторські здібності; не має заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання;

- *перший заступник Генерального прокурора*;
- *заступник Генерального прокурора*;
- *заступник Генерального прокурора* – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

- керівник підрозділу *Офісу Генерального прокурора*;
- заступник керівника підрозділу *Офісу Генерального прокурора* (у тому числі Спеціалізованої антикорупційної прокуратури на правах самостійного структурного підрозділу *Офісу Генерального прокурора*);
- прокурор *Офісу Генерального прокурора* (у тому числі Спеціалізованої антикорупційної прокуратури на правах самостійного структурного підрозділу *Офісу Генерального прокурора*). При цьому прокурором *Офісу Генерального прокурора* може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше п'яти років та володіє державною мовою, а прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури може бути призначена особа, яка має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше 5 років та володіє державною мовою;
- керівник обласної прокуратури;
- перший заступник керівника обласної прокуратури;
- заступник керівника обласної прокуратури;
- керівник підрозділу обласної прокуратури;
- заступник керівника підрозділу обласної прокуратури;
- прокурор обласної прокуратури (ним може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше 3 років та володіє державною мовою);
- керівник окружної прокуратури;
- перший заступник керівника окружної прокуратури;
- заступник керівника окружної прокуратури;
- керівник підрозділу окружної прокуратури;
- заступник керівника підрозділу окружної прокуратури;
- прокурор окружної прокуратури (ним може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше 2 років та володіє державною мовою).

Незалежність прокурора забезпечується:

- особливим порядком його призначення на посаду, звільнення з посади, притягнення до дисциплінарної відповідальності;
- порядком здійснення повноважень, визначеним процесуальним та іншими законами;
- заборонаю незаконного впливу, тиску чи втручання у здійснення повноважень прокурора;
- установленим законом порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності прокуратури;
- належним матеріальним, соціальним та пенсійним забезпеченням прокурора;
- функціонуванням органів прокурорського самоврядування;
- визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки прокурора, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту.

Прокурори **мають право**:

- брати участь у прокурорському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності прокуратури у порядку, встановленому законом;
- бути членами професійних спілок;
- утворювати громадські організації та брати в них участь з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення свого професійного рівня.

Прокурор **зобов'язаний**:

- виявляти повагу до осіб під час здійснення своїх повноважень;
- не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом;
- діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;
- дотримуватися правил прокурорської етики, зокрема не допускати поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури;
- щорічно проходити таємну перевірку доброчесності.

Прокурор звільняється з посади у разі:

- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- порушення ним вимог щодо несумісності;
- набрання законної сили судовим рішенням про притягнення прокурора до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією;
- набрання законної сили рішенням суду про визнання активів прокурора або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави;
- неможливості переведення на іншу посаду у зв'язку з прямим підпорядкуванням близькій особі;
- набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього;
- припинення громадянства України або набуття громадянства іншої держави;
- подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням;
- неможливості подальшого перебування на тимчасово вакантній посаді;
- ліквідації чи реорганізації органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або в разі скорочення кількості прокурорів органу прокуратури.

Повноваження прокурора припиняються у зв'язку з:

- досягненням 65 років;
- смертю;
- визнанням його безвісно відсутнім або оголошенням померлим;
- рішенням відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора.

Загальна чисельність працівників органів прокуратури становить *не більше 15 000 осіб*, зокрема загальна чисельність прокурорів становить *не більше 10 000 осіб*. Держава забезпечує фінансування та належні умови функціонування прокуратури і діяльності прокурорів.

5.2. Державне бюро розслідувань

Державне бюро розслідувань є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, зарахованих до його компетенції, а саме:

– злочинів, учинених Президентом України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Головою Фонду державного майна України, його першим заступником та заступником, членом Центральної виборчої комісії, народним депутатом України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Директором Національного антикорупційного бюро України, Генеральним прокурором, його першим заступником та заступником, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, Головою Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступником, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, суддею, працівником правоохоронного органу, особою, посада якої належить до категорії «А», крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів зараховано до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

– злочинів, учинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів належить до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;

– злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених ст. 422 Кримінального кодексу України.

Державне бюро розслідувань *організовується і діє на засадах:*

– верховенства права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави;

- законності;
- справедливості;

- неупередженості;
 - незалежності й персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань;
 - відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам. Державне бюро розслідувань діє гласно тією мірою, що не порушує права і свободи людини і громадянина, не суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства та законодавства про державну таємницю;
 - політичної нейтральності й позапартійності. Використання Державного бюро розслідувань у партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність політичних партій у Державному бюро розслідувань забороняється;
 - єдиноначальності у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань. Принцип єдиноначальності не заперечує принципу процесуальної самостійності слідчого органу Державного бюро розслідувань.
- Належне виконання завдань, покладених на Державне бюро розслідувань, забезпечується шляхом закріплення низки **правових гарантій щодо їх незалежності**. Насамперед це встановлення:
- спеціального статусу Державного бюро розслідувань, особливого порядку визначення його загальної структури, фінансування та організаційного забезпечення діяльності;
 - особливого порядку добору, призначення та звільнення директора Державного бюро розслідувань, першого заступника директора Державного бюро розслідувань і заступника директора Державного бюро розслідувань, а також вичерпного, визначеного законом, переліку підстав для припинення їхніх повноважень;
 - порядком здійснення повноважень Державним бюро розслідувань та його працівниками, колегіального ухвалення найбільш важливих рішень керівництвом Державного бюро розслідувань;
 - заборони незаконного втручання у здійснення повноважень працівників Державного бюро розслідувань; належної оплати праці працівників Державного бюро розслідувань і соціальних гарантій, правового захисту і забезпечення особистої безпеки працівників Державного бюро розслідувань та їхніх близьких родичів.
- До **основних завдань** Державного бюро розслідувань зараховано:
- виявлення, розкриття, припинення і розслідування злочинів, пов'язаних з діяльністю організованих груп та злочинних організацій;
 - виявлення, розкриття і розслідування випадків катування та інших злочинів, пов'язаних з жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням або покаранням, вчинених працівниками правоохоронних органів;
 - виявлення, розкриття і розслідування особливо тяжких насильницьких злочинів, за які Кримінальним кодексом України передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі;

– розкриття і розслідування злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких зараховано до першої–третьої категорій посад державної служби, суддями та прокурорами (крім випадків, коли ці злочини належать до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України);

– розкриття і розслідування злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів належить до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України).

Державне бюро розслідувань **відповідно до покладених на нього завдань та у межах своєї компетенції:**

– бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, вносить відповідні пропозиції на розгляд Кабінету Міністрів України;

– здійснює інформаційно-аналітичні заходи щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої злочинності та інших видів злочинності, протидію яким зараховано до компетенції Державного бюро розслідувань, уживає заходів щодо їх усунення;

– припиняє і розкриває злочини, розслідування яких зараховано до компетенції Державного бюро розслідувань;

– здійснює оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування злочинів, зарахованих до підслідності Державного бюро розслідувань;

– здійснює розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за злочини, розслідування яких зараховано до підслідності Державного бюро розслідувань;

– використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах і в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов добровільності та конфіденційності цих відносин, матеріально та морально заохочує осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні та розслідуванні злочинів, зарахованих до підслідності Державного бюро розслідувань;

– розробляє і затверджує методику розслідування окремих видів злочинів;

– уживає заходів щодо відшкодування завданих державі збитків і шкоди, забезпечує можливості для конфіскації коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення злочинів;

– уживає заходів для повернення в Україну з-за кордону коштів та іншого майна, одержаних унаслідок вчинення злочинів, зарахованих до підслідності Державного бюро розслідувань;

– виключно з метою здійснення своїх повноважень має доступ як користувач до інформаційних систем органів державної влади, перелік яких установлюється Кабінетом Міністрів України, самостійно створює інформаційні системи та веде оперативний облік в обсязі і порядку, що визначаються завданнями, покладеними на Державне бюро розслідувань, із дотриманням законодавства про захист персональних даних;

– організовує забезпечення особистої безпеки осіб рядового і начальницького складу, державних службовців Державного бюро розслідувань та інших визначених законом осіб, а також захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, від протиправних посягань;

– забезпечує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Державного бюро розслідувань, бере участь у формуванні державного замовлення на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців у відповідних сферах;

– здійснює виконання запитів про надання правової допомоги, які надійшли від компетентних органів іноземних держав;

– здійснює співробітництво з поліцейськими та іншими відповідними органами іноземних держав відповідно до законів і міжнародних договорів України;

– забезпечує відповідно до законодавства додержання режиму захищеної законом таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, а також визначеного законом порядку оприлюднення та надання доступу до публічної інформації;

– звітує про свою діяльність у порядку, визначеному законом, інформує суспільство про результати своєї роботи та здійснює інші повноваження, передбачені законами України.

Систему Державного бюро розслідувань становлять його:

– *центральний апарат*, до складу якого входять:

– Головне слідче управління;

– Головне оперативне управління;

– Головне оперативно-технічне управління;

– Управління внутрішнього контролю;

– Управління забезпечення особистої безпеки;

– Управління з розслідування злочинів, вчинених у зв'язку із масовими протестами у 2013–2014 рр.;

– Управління правового забезпечення;

– Управління міжнародного співробітництва;

– Управління кадрової роботи та державної служби;

– Управління режимно-секретної роботи та захисту інформації;

– Управління фінансової діяльності та бухгалтерського обліку;

– Управління забезпечення діяльності;

– Управління інформаційних технологій;

– Відділ по роботі з громадськістю та засобами масової інформації;

– Відділ організаційно-аналітичного забезпечення;

– Патронатна служба;

– *територіальні органи*:

– Територіальне управління, розташоване у місті Львові, що поширює свою діяльність на Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську області;

- Територіальне управління, розташоване у місті Хмельницькому, що поширює свою діяльність на Вінницьку, Житомирську, Рівненську, Хмельницьку, Чернівецьку області;
- Територіальне управління, розташоване у місті Миколаєві, що поширює свою діяльність на Кіровоградську, Миколаївську, Одеську області;
- Територіальне управління, розташоване у місті Мелітополі, що поширює свою діяльність на Автономну Республіку Крим, Запорізьку, Херсонську області, місто Севастополь;
- Територіальне управління, розташоване у місті Полтаві, що поширює свою діяльність на Дніпропетровську, Полтавську, Сумську, Харківську області;
- Територіальне управління, розташоване у місті Краматорську, що поширює свою діяльність на Донецьку і Луганську області;
- Територіальне управління, розташоване у місті Києві, що поширює свою діяльність на місто Київ, Київську, Черкаську та Чернігівську області;
- спеціальні підрозділи;
- навчальні заклади та науково-дослідні установи:
- Інститут підготовки кадрів Державного бюро розслідувань;
- Науково-дослідний інститут судових експертиз Державного бюро розслідувань.

Виконання завдань оперативно-розшукової діяльності покладається на спеціальні **оперативні підрозділи** (управлінням супроводження оперативними підрозділами досудових розслідувань, управлінням оперативного забезпечення та оперативно-технічних заходів, управлінням оперативних розробок та управлінням інформаційно-аналітичної розвідки), **оперативно-технічні підрозділи, підрозділи внутрішнього контролю та підрозділи забезпечення особистої безпеки**. Наприклад, підрозділи внутрішнього контролю створюються з метою запобігання і виявлення правопорушень у діяльності працівників Державного бюро розслідувань.

З метою забезпечення взаємодії Державного бюро розслідувань з органами прокуратури, внутрішніх справ, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, у штатних розписах центральних апаратів зазначених органів передбачаються посади осіб, до функціональних обов'язків яких належить здійснення взаємодії з Державним бюро розслідувань. Обмін оперативною інформацією між Державним бюро розслідувань та Національним антикорупційним бюро України, органами внутрішніх справ, органами Національної поліції, Службою безпеки України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, щодо спільних заходів та з іншими державними органами, які відповідно до за-

кону здійснюють оперативно-розшукову діяльність, здійснюється за письмовим розпорядженням керівників відповідних підрозділів.

За діяльністю Державного бюро розслідувань щодо додержання законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування здійснюється **нагляд** Генеральним прокурором безпосередньо та через уповноважених ним прокурорів. Також із метою забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю органу при Державному бюро розслідувань утворюється Рада громадського контролю, яка заслуховує інформацію про діяльність, виконання планів і завдань Державного бюро розслідувань, розглядає його звіти і затверджує свій висновок щодо них.

5.3. Національне антикорупційне бюро України

Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, що належать до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Правову основу діяльності Національного антикорупційного бюро України становлять Конституція України, міжнародні договори України, Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» та інші закони України, а також прийняті відповідно до них інші нормативно-правові акти.

Завданням Національного антикорупційного бюро України є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції.

Основними принципами діяльності Національного антикорупційного бюро України є:

- верховенство права;
- повага та дотримання прав і свобод людини і громадянина;
- законність;
- безсторонність та справедливість;
- незалежність Національного бюро та його працівників;
- підконтрольність і підзвітність суспільству та визначеним законом державним органам;
- відкритість для демократичного цивільного контролю;
- політична нейтральність і позапартійність;
- взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями.

Національне антикорупційне бюро України:

– здійснює оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, заохочених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів;

– здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, зарахованих законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом;

– вживає заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, зарахованих до підслідності Національного антикорупційного бюро України, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;

– взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків;

– здійснює інформаційно-аналітичну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, що належать до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

– забезпечує особисту безпеку працівників Національного антикорупційного бюро України та інших визначених законом осіб, захист від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних йому кримінальних правопорушеннях;

– забезпечує на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення;

– звітує про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформує суспільство про результати своєї роботи;

– здійснює міжнародне співробітництво у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України;

– вживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості, надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави;

– збирає і надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання недійсними угод у випадках, передбачених законодавством України.

Ст. 17 Закону України **«Про Національне антикорупційне бюро України»** визначено, що Національному антикорупційне бюро України та його працівникам для виконання покладених на них обов'язків **надається право**, зокрема:

– заводити оперативно-розшукові справи на підставі постанови, що затверджується начальником відповідного підрозділу, та здійснювати на підставах і в порядку, установлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи;

– знайомитися в державних органах, органах місцевого самоврядування із документами та іншими матеріальними носіями інформації, необхідними для попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національ-

ного бюро, або виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості, у тому числі такими, що містять інформацію з обмеженим доступом;

- за письмовим рішенням Директора Національного бюро або його заступника, погодженим із прокурором, створювати спільні слідчі групи, що включають оперативних та слідчих працівників;

- здійснювати співробітництво з фізичними особами, у тому числі на договірних засадах, дотримуючись умов добровільності та конфіденційності цих відносин, матеріально і морально заохочувати осіб, які надають допомогу в попередженні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень.

- у цілях оперативно-розшукової та слідчої діяльності створювати інформаційні системи та вести оперативний облік в обсязі і порядку, передбачених законодавством;

- видавати в разі наявності небезпеки для життя і здоров'я особам, взятим під захист, відповідно до законодавства зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку;

- здійснювати правове співробітництво із компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями з питань проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості на підставі законів та міжнародних договорів України;

- одержувати у вигляді довідки від органів прокуратури України та Міністерства юстиції України у триденний строк матеріали, отримані (надані) у рамках надання міжнародної правової допомоги, які стосуються фінансових і корупційних кримінальних правопорушень;

- від імені України надавати міжнародні доручення щодо проведення оперативно-розшукових та слідчих дій, укладати угоди про співробітництво з питань її повноважень з іноземними і міжнародними правоохоронними органами та організаціями тощо, а також інші права.

У жовтні 2019 р. Національне антикорупційне бюро України отримало право вести автономне від Служби безпеки України прослуховування фігурантів кримінальних справ, а також було упорядковане прийняття на роботу негласних співробітників.

Національне антикорупційне бюро України є юридичною особою публічного права, яка **складається** з центрального і територіальних управлінь (юрисдикція яких охоплює визначені в рішенні області України, Автономну Республіку Крим, міста Київ та Севастополь. Директор Національного бюро, у випадку обґрунтованої необхідності, може утворювати своїм рішенням додаткові територіальні управління Національного бюро у межах області чи Автономної Республіки Крим). До **структури управлінь** Національного антикорупційного бюро України можуть входити:

- підрозділи детективів (що здійснюють оперативно-розшукові та слідчі дії);

- інформаційно-аналітичні підрозділи;
- оперативно-технічні підрозділи;
- підрозділи (що здійснюють виявлення майна, яке може бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації);
- підрозділи швидкого реагування;
- підрозділи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та забезпечення безпеки працівників;
- підрозділи представництва інтересів в іноземних юрисдикційних органах;
- експертні, фінансові, кадрові та інші підрозділи.

На службу до Національного антикорупційного бюро України *приймаються* на конкурсній, добровільній, контрактній основі

- громадяни України,
- які спроможні за своїми особистими, діловими та моральними якостями, віком, освітнім і професійним рівнем та станом здоров'я ефективно виконувати відповідні службові обов'язки.

Кваліфікаційні вимоги до професійної придатності визначаються директором Національного бюро України. Призначення на посади у Національному бюро здійснюється виключно за результатами відкритого (крім випадку, передбаченого частиною четвертою цієї статті) конкурсу, що проводиться в порядку, визначеному директором Національного бюро України, крім призначення на посади першого заступника та заступників директора Національного бюро України. На осіб начальницького складу Національного бюро поширюється Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ та Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України.

Працівники Національного антикорупційного бюро України *не мають права:*

- бути членами чи брати участь у створенні чи діяльності політичних партій, організовувати або брати участь у страйках;
- бути повіреними третіх осіб у справах Національного антикорупційного бюро України;
- використовувати Національне антикорупційне бюро України, його працівників та майно у партійних, групових чи особистих інтересах.

Особи, які не мають попереднього досвіду роботи в державних органах на посадах, пов'язаних з оперативно-розшуковою діяльністю, проведенням досудового розслідування, після проходження конкурсу на заміщення посади детектива проходять обов'язкове стажування в Національному антикорупційному бюро України строком *до 1 року*.

Особа *не може бути призначена на посаду* в Національному антикорупційному бюро України, якщо вона:

- за рішенням суду визнана недієздатною або її дієздатність обмежена;
- має судимість за вчинення кримінального правопорушення, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку

(крім реабілітованої особи), або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, або притягалася судом до відповідальності за вчинення умисного кримінального правопорушення;

– відповідно до вироку суду, що набрав законної сили, позбавлена права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або обіймати певні посади;

– має громадянство іншої держави;

– у разі призначення буде прямо підпорядкована особі, яка є її близькою особою відповідно до Закону України «**Про запобігання корупції**»;

– не пройшла спеціальну перевірку;

– не пройшла перевірку і стосовно неї встановлено заборону відповідно до Закону України «**Про очищення влади**»;

– не подала передбачену Законом України «Про запобігання корупції» декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або якщо внаслідок перевірки цієї декларації підрозділом внутрішнього контролю Національного бюро виявлено відображення в декларації недостовірних відомостей щодо майна (активів), доходів, видатків та фінансових зобов'язань, розмір (вартість) яких перевищує 50 прожиткових мінімумів, установлених для працездатних осіб на 1 січня календарного року;

– не подала заяву про відсутність заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, або в неї виявлено таку заборгованість.

Належне виконання обов'язків, покладених на Національне бюро України та його незалежність можливе завдяки існуванню низки *гарантій*, таких як:

– особливим порядком конкурсного відбору директора Національного бюро України та вичерпним переліком підстав припинення повноважень директора Національного бюро, які визначені законом;

– конкурсними засадами відбору інших працівників Національного бюро України, їх особливим правовим та соціальним захистом, належними умовами оплати праці;

– установленим законом порядком фінансування та матеріально-технічного забезпечення Національного бюро України;

– визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки працівників Національного бюро України, їх близьких родичів, майна;

– встановлення способів контролю за діяльністю працівників Національного бюро України та іншими засобами, визначеними законодавством.

При цьому забороняється незаконне втручання державних органів, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, політичних партій, громадських об'єднань, інших фізичних або юридичних осіб у діяльність Національного бюро України. Будь-які письмові чи усні вказів-

ки, вимоги, доручення тощо, спрямовані до Національного бюро чи його працівників, які стосуються питань досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні і не передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, є неправомірними та не підлягають виконанню. У разі отримання такої вказівки, вимоги, доручення тощо працівник Національного бюро України невідкладно інформує про це в письмовій формі директора Національного бюро України.

Підрозділи внутрішнього контролю здійснюють моніторинг способу життя працівників Національного антикорупційного бюро України з метою встановлення відповідності рівня життя працівника майну і доходам цього працівника та його членів сім'ї згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подається ним відповідно до закону.

Гранична чисельність центрального та територіальних управлінь Національного бюро становить 700 осіб, у тому числі не більше 500 осіб начальницького складу.

5.4. Державна податкова служба України

Державна податкова служба (ДПС) України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Правову основу діяльності ДПС України становлять Конституція і закони України, укази Президента України та постанови Верховної Ради України, прийняті відповідно до Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, інші акти законодавства.

Основними завданнями ДПС України є:

– реалізація державної податкової політики, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону;

– внесення на розгляд міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування:

– державної податкової політики;

– здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів;

- державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального;
- державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску;
- державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону.

ДПС України відповідно до покладених на неї завдань:

- вносить в установленому порядку на розгляд міністра фінансів пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, наказів Мінфіну, а також подає міністрові фінансів на погодження пропозицію щодо проєктів нормативно-правових актів, розробниками яких є інші центральні органи виконавчої влади;
- розробляє проєкти законів України, проєкти актів Президента України, Кабінету Міністрів України, проєкти наказів Мінфіну та пропозиції щодо інших нормативно-правових актів з питань, що належать до сфери діяльності ДПС України, та в установленому порядку подає їх міністру фінансів;
- розробляє та подає пропозиції щодо форм податкових декларацій (розрахунків), звітності та інших документів;
- здійснює контроль за дотриманням вимог податкового законодавства, законодавства щодо адміністрування єдиного внеску та законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС України;
- здійснює контроль за правомірністю бюджетного відшкодування податку на додану вартість;
- здійснює податковий контроль за встановленням відповідності умов контрольованих операцій принципу «витягнутої руки»;
- здійснює реєстрацію та веде облік платників податків, платників єдиного внеску, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням, проводить диференціацію платників податків;
- забезпечує достовірність та повноту ведення обліку платників податків (платників єдиного внеску), об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням;
- забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, інших реєстрів, банків і баз даних, ведення яких покладено законодавством на ДПС України, а також реєстру страхувальників Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- здійснює контроль за дотриманням виконавчими комітетами сільських, селищних рад та рад об'єднаних територіальних громад, що ство-

рені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, порядку прийняття та обліку податків і зборів від платників податків, своєчасністю і повнотою перерахування зазначених сум до бюджету;

- забезпечує ведення обліку податків, зборів, платежів;
- здійснює адміністрування податків, зборів, платежів, єдиного внеску, у тому числі проводить відповідно до законодавства перевірки та звірки платників податків (платників єдиного внеску);
- здійснює інші повноваження, визначені законом.

ДПС України з метою організації своєї діяльності:

– здійснює добір кадрів в апарат ДПС України та на посади керівників і заступників керівників її територіальних органів, організовує роботу з підготовки та підвищення кваліфікації працівників апарату ДПС України, її територіальних органів;

– забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання та виявлення корупції і контроль за дотриманням вимог антикорупційного законодавства в апараті ДПС України, її територіальних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, що належать до сфери її управління;

– організовує роботу апарату ДПС України, її територіальних органів, підприємств, установ, організацій, що належать до сфери її управління;

– координує та контролює діяльність територіальних органів ДПС України та організовує їх взаємодію з державними органами та органами місцевого самоврядування;

– надає територіальним органам ДПС України методичну і практичну допомогу в організації роботи, проводить перевірку стану такої роботи;

– забезпечує охорону державної таємниці відповідно до вимог режиму секретності, кіберзахист, технічний та криптографічний захист інформації і здійснює контроль за його станом;

– забезпечує згідно із законодавством надання державним органам інформації з реєстрів, банків і баз даних, ведення яких покладено законодавством на ДПС України;

– здійснює в межах повноважень, передбачених законом, спільно з відповідними центральними органами виконавчої влади контроль за використанням державних коштів, передбачених для реалізації проєктів, виконання програм, зокрема міжнародних, тощо.

При цьому ДПС України наділена ***організаційними функціями***, зокрема служба:

– організовує роботу, пов'язану із замовленням марок акцизного податку, їх зберіганням, продажем, відбором зразків з метою проведення експертизи щодо їх автентичності та здійсненням контролю за наявністю таких марок на пляшках (упаковках) з алкогольними напоями і пачках (упаковках) тютюнових виробів під час їх транспортування, зберігання і реалізації;

– організовує взаємодію та обмін інформацією з державними органами інших держав згідно із законодавством, міжнародними договорами України, здійснює міжнародне співробітництво у податковій сфері;

– організовує реєстрацію та облік реєстраторів розрахункових операцій, що застосовуються для реєстрації розрахункових операцій за товари (послуги), реєстрацію розрахункових книжок, книг обліку розрахункових операцій;

– організовує у засобах масової інформації роз'яснювальну роботу, пов'язану із застосуванням законодавства з питань, що належать до компетенції ДПС України;

– забезпечує оприлюднення (оновлення) наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних на офіційному веб-порталі ДПС України та єдиному державному веб-порталі відкритих даних, в установленому законодавством порядку;

– організовує роботу та здійснює контроль за застосуванням арешту майна платників податків, що мають податковий борг, та/або зупинення видаткових операцій на їх рахунках у банках, фінансових санкцій до платників єдиного внеску;

– організовує роботу з виявлення, обліку, зберігання, оцінки, розпорядження безхазяйним майном, а також іншим майном, що переходить у власність держави, та з обліку, попередньої оцінки, зберігання майна, вилученого та конфіскованого за порушення податкового законодавства;

– організовує роботу та здійснює контроль за застосуванням до платників податків (платників єдиного внеску) процедур банкрутства відповідно до законодавства з питань банкрутства та ін.

ДПС України для виконання покладених на неї завдань **має право:**

– проводити у визначеному законодавством порядку перевірку показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування та зі своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплатою всіх передбачених Податковим кодексом України податків, зборів, платежів, а також єдиного внеску, дотриманням вимог законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС України;

– проводити перевірку правильності та повноти визначення фінансового результату до оподаткування згідно з бухгалтерським обліком відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності;

– визначати у передбачених Податковим кодексом України випадках суми податкових та грошових зобов'язань платників податків;

– аналізувати фінансовий стан платника податків, що має податковий борг, та стан забезпечення такого боргу податковою заставою;

– запрошувати платників податків (платників єдиного внеску) або їх представників для перевірки правильності нарахування та своєчасності сплати податків, зборів, платежів, єдиного внеску;

– під час проведення перевірок у платників податків – фізичних осіб, а також у посадових осіб платників податків – юридичних осіб та платників єдиного внеску перевіряти документи, що посвідчують особу, а також документи, що підтверджують посаду посадових осіб та/або осіб, які фактично здійснюють розрахункові операції;

– отримувати від платників податків (платників єдиного внеску) та надавати в межах, передбачених законом, документи в електронному вигляді;

– запитувати та вивчати під час проведення перевірок первинні документи, що використовуються в бухгалтерському обліку, реєстри, фінансову, статистичну та іншу звітність, пов'язану з обчисленням і сплатою податків, зборів, платежів, виконанням вимог законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС України;

– вимагати під час проведення перевірок виготовлення і надання за-свідчених підписом платника податків (платника єдиного внеску) або його посадовою особою та скріплених печаткою (за її наявності) копій первинних документів, які свідчать про порушення податкового законодавства та законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС України, та отримувати їх у платників податків (платників єдиного внеску) у встановленому Податковим кодексом України порядку;

– вимагати під час проведення перевірок від посадових або службових осіб платника податків залучення повноважних осіб для спільного з працівниками ДПС України зняття показань внутрішніх та зовнішніх лічильників, якими обладнані технічні пристрої, що використовуються у процесі провадження діяльності, яка перевіряється;

– вимагати під час проведення перевірок від платників податків, що перевіряються, проведення інвентаризації основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, коштів, зняття залишків товарно-матеріальних цінностей, готівки тощо.

ДПС України очолює **Голова** Державної податкової адміністрації України, якого призначає на посаду і звільняє з неї Президент України за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій Міністра. Заступники голови призначаються на посаду і звільняються з неї Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. Кількість заступників голови визначається Кабінетом Міністрів України.

Структуру ДПС України становлять її:

- *апарат*, структурними підрозділами якого є:
- Організаційно-розпорядчий департамент;
- Департамент відомчого контролю;
- Департамент внутрішнього аудиту;
- Департамент податкового адміністрування;
- Департамент правової роботи;
- Департамент адміністративного оскарження;
- Департамент податкового аудиту;
- Департамент боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом;
- Департамент контролю за підакцизними товарами;
- Департамент інфраструктури та бухгалтерського обліку;
- Департамент кадрового забезпечення та розвитку персоналу;
- Департамент електронних сервісів;

- Департамент по роботі з податковим боргом;
- Управління з питань запобігання та виявлення корупції;
- Управління охорони державної таємниці, технічного та криптографічного захисту інформації;
 - *територіальні органи* (в областях, м. Києві та Офіс великих платників податків ДПС України);
 - *навчальні та наукові заклади*.

ДПС України під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє в установленому порядку з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами, організаціями. В межах повноважень, передбачених законом, вона видає накази організаційно-розпорядчого характеру, організовує та контролює їх виконання.

Посадовим особам органів Державної податкової служби України присвоюються такі **спеціальні звання**:

- Головний державний радник податкової служби;
- Державний радник податкової служби I рангу;
- Державний радник податкової служби II рангу;
- Державний радник податкової служби III рангу;
- Радник податкової служби I рангу;
- Радник податкової служби II рангу;
- Радник податкової служби III рангу;
- Інспектор податкової служби I рангу;
- Інспектор податкової служби II рангу;
- Інспектор податкової служби III рангу;
- Інспектор податкової служби IV рангу;
- Молодший інспектор податкової служби.

Граничну чисельність державних службовців та працівників ДПС України затверджує Кабінет Міністрів України.

5.5. Державна митна служба України

Державна митна служба (Держмитслужба) України є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи. Її діяльність спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів.

Держмитслужба України у своїй діяльності **керується** Конституцією та законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

Відповідно до положень чинного законодавства Держмитслужба України реалізує **функції**, які переважно мають **організаційний** (здійснює,

зокрема разом з іншими державними органами та митними органами іноземних держав, заходи щодо інтегрованого управління кордоном, удосконалення процедури пропуску через державний кордон товарів і транспортних засобів, виконання митних формальностей відповідно до вимог законодавства з питань державної митної справи тощо) чи **контрольний** (здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства з питань державної митної справи та в межах повноважень, визначених законом, законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на Держмитслужбу, під час переміщення товарів через митний кордон України та після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення) характер. Окремо необхідно виділити і **правоохоронну функцію**, якою наділений даний орган. Так, наприклад, Держмитслужба України:

- запобігає та протидіє контрабанді, здійснює боротьбу з порушеннями митних правил на митній території України;

- бере участь у міжнародному співробітництві з питань протидії контрабанді та порушенням митних правил;

- організовує та провадить відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність та здійснює контроль за її провадженням оперативними підрозділами Держмитслужби та її територіальних органів, які ведуть боротьбу з контрабандою; взаємодіє в межах повноважень, визначених законом, з іншими органами, що провадять таку діяльність; вживає в межах повноважень, визначених законом, заходів до відшкодування завданих державі збитків;

- організовує та здійснює провадження у справах про порушення митних правил, контролює дотримання вимог законодавства під час провадження у справах про порушення митних правил;

- виявляє причини та умови, що сприяли вчиненню контрабанди та інших правопорушень у сфері державної митної справи, вживає заходів до їх усунення.

Основними **завданнями** Держмитслужби України є:

- забезпечення реалізації державної митної політики, зокрема забезпечення митної безпеки та захисту митних інтересів України і створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, збереження належного балансу між митним контролем і спрощенням законної торгівлі;

- забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил;

- внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної митної політики на розгляд міністра фінансів.

Держмитслужба України відповідно до покладених на неї завдань:

- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Держмитслужби України, вносить в установленому

порядку на розгляд міністра фінансів пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, наказів Мінфіну, а також подає міністрові фінансів для погодження пропозицію щодо проєктів нормативно-правових актів, розробниками яких є інші центральні органи виконавчої влади;

– розробляє проекти законів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, наказів Мінфіну з питань, що належать до компетенції Держмитслужби України, та в установленому порядку подає їх міністрові фінансів;

– забезпечує та здійснює контроль за дотриманням вимог законодавства з питань митної справи та в межах повноважень, визначених законом, законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на Держмитслужбу України, під час переміщення товарів через митний кордон України та після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення;

– забезпечує та здійснює контроль за дотриманням вимог законодавства з питань митної справи на всій території України, у тому числі у вільних митних зонах, територіальному морі, пунктах пропуску через державний кордон, прикордонній смузі та контрольованих прикордонних районах, виключній (морській) економічній зоні України та прилеглий зоні України;

– забезпечує та здійснює контроль за дотриманням підприємствами і громадянами установленого законодавством порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України;

– забезпечує та здійснює контроль за застосуванням митних режимів, цільовим використанням товарів, поміщених у відповідний митний режим;

– вживає заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час провадження зовнішньоекономічної діяльності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів;

– забезпечує та здійснює в межах повноважень, визначених законом, контроль за дотриманням підприємствами і громадянами вимог законодавства з питань здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання;

– надає статус гаранта та веде реєстр гарантів; здійснює допуск перевізників-резидентів до перевезень згідно з Митною конвенцією про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки (МДП) (Конвенції МДП) 1975 р.;

– забезпечує та здійснює контроль за наданням територіальним органам гарантій забезпечення сплати митних платежів, організовує та здійснює стягнення коштів у разі невиконання забезпечених гарантіями зобов'язань зі сплати митних платежів, взаємодіє з гарантами;

– здійснює, зокрема разом з іншими державними органами та митними органами іноземних держав, заходи щодо інтегрованого управління кордоном, вдосконалення процедури пропуску через державний кордон товарів

і транспортних засобів, виконання митних формальностей відповідно до вимог законодавства з питань митної справи;

– впроваджує спрощені митні процедури відповідно до законодавства та сприяє створенню умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України;

– забезпечує та здійснює контроль за доставкою товарів, які перебувають під митним контролем, до митниць призначення; формує перелік місць доставки;

– надає дозволи на провадження митної брокерської діяльності, відкриття та експлуатацію митних складів, складів тимчасового зберігання, магазинів безмитної торгівлі, вантажних митних комплексів, вільних митних зон комерційного або сервісного типу;

– здійснює інші повноваження, визначені законом.

Держмитслужба України з метою організації своєї діяльності:

– здійснює добір кадрів в апарат Держмитслужби України, на посади керівників та заступників керівників її територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління, організовує роботу з підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації посадових осіб і працівників Держмитслужби України;

– бере участь у формуванні державного замовлення на підготовку та підвищення кваліфікації фахівців у сфері митної справи;

– забезпечує в межах повноважень, визначених законом, здійснення заходів щодо запобігання та виявлення корупції, а також контроль за дотриманням антикорупційного законодавства в апараті Держмитслужби України та її територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належить до сфери її управління;

– впроваджує правила етики поведінки державних службовців Держмитслужби України та здійснює контроль за їх виконанням;

– організовує, координує і контролює діяльність територіальних органів Держмитслужби України, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління;

– організовує їх взаємодію з державними органами та органами місцевого самоврядування;

– надає територіальним органам Держмитслужби України методичну і практичну допомогу щодо організації роботи, проводить перевірку стану такої роботи;

– організовує інформаційно-аналітичне забезпечення Держмитслужби України та автоматизацію її діяльності;

– забезпечує охорону державної таємниці відповідно до вимог режиму секретності, кіберзахист, технічний та криптографічний захист інформації і здійснює контроль за його станом;

– здійснює в межах повноважень, визначених законом, міжнародне співробітництво;

– забезпечує реалізацію у Держмитслужбі України та її територіальних органах проєктів розвитку, спрямованих на виконання покладених на Держмитслужбу України завдань, інституційний розвиток, розвиток митної інфраструктури, інформаційних та телекомунікаційних технологій;

– організовує планово-фінансову роботу в Держмитслужбі України та її територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери її управління, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку, ефективно і цільове використання бюджетних коштів;

– здійснює комплекс заходів для забезпечення дотримання законності та ефективності використання бюджетних коштів, досягнення результатів відповідно до встановленої мети, завдань, планів і вимог щодо діяльності Держмитслужби України та її територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління;

Держмитслужба України для виконання покладених на неї завдань **має право:**

– одержувати безоплатно в установленому порядку від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб інформацію, документи і матеріали, що стосуються законодавства з питань митної справи;

– проводити, зокрема у взаємодії з іноземними органами та державними органами України, що мають право провадити оперативно-розшукову діяльність, спеціальні заходи, у тому числі контрольовані поставки щодо виявлення, попередження, припинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також заходи з переміщення товарів під негласним контролем;

– брати участь у перевітках та інших заходах, що здійснюються державними органами;

– залучати у випадках, визначених законодавством, фахівців, експертів, спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), вчених, представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) до розгляду питань, що належать до компетенції Держмитслужби;

– скасовувати повністю або змінювати рішення територіальних органів Держмитслужби або їх посадових осіб, а також вживати передбачених законом заходів за фактами неправомірних рішень, дій або бездіяльності зазначених органів або посадових осіб;

– вчиняти правочини, спрямовані на забезпечення виконання функцій, передбачених законом;

– скликати наради, утворювати комісії та робочі групи;

– користуватися в установленому законодавством порядку відповідними інформаційними базами даних державних органів, державними, у тому числі урядовими, системами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами;

- надавати державним та правоохоронним органам інформацію з реєстрів та баз даних Держмитслужби у порядку, передбаченому законом;
- залучати міжнародну технічну допомогу відповідно до міжнародних договорів України в установленому порядку;
- проводити адміністративне затримання осіб, які вчинили порушення митних правил, у визначеному законом порядку;
- проводити процесуальні дії у справах про порушення митних правил;
- звертатися до суду у випадках, передбачених законодавством.

Держмитслужбу України очолює Голова, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за пропозицією Комісії з питань вищого корпусу державної служби. Голова Держмитслужби України має заступників, у тому числі одного першого, які призначаються на посаду та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства. Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Держмитслужби України, обговорення найважливіших напрямів її діяльності у Держмитслужбі України може утворюватися колегія. З метою розгляду наукових рекомендацій та проведення фахових консультацій з основних питань діяльності у Держмитслужбі України можуть утворюватися інші постійні або тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи.

Держмитслужба України **здійснює повноваження** безпосередньо та через територіальні органи (*митниці та спеціалізовані органи*):

- Азовська митниця Держмитслужби;
- Буковинська митниця Держмитслужби;
- Волинська митниця Держмитслужби України;
- Галицька митниця Держмитслужби України;
- Дніпровська митниця Держмитслужби України;
- Енергетична митниця Держмитслужби України;
- Закарпатська митниця Держмитслужби України;
- Київська митниця Держмитслужби України;
- Координаційно-моніторингова митниця Держмитслужби України;
- Одеська митниця Держмитслужби України;
- Північна митниця Держмитслужби України;
- Подільська митниця Держмитслужби України;
- Поліська митниця Держмитслужби України;
- Слобожанська митниця Держмитслужби України;
- Східна митниця Держмитслужби України;
- Чорноморська митниця Держмитслужби;
- Спеціалізована лабораторія з питань експертизи та досліджень Держмитслужби України;
- Департамент спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення Держмитслужби України.

Граничну чисельність державних службовців та працівників Держмитслужби затверджує Кабінет Міністрів України.

5.6. Державна кримінально-виконавча служба України

На Державну кримінально-виконавчу службу України покладається *завдання* щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Правовою основою діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України є Конституція України, Закон України «*Про Державну кримінально-виконавчу службу України*» та інші закони, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані відповідно до них нормативно-правові акти Міністерства юстиції України.

Основними принципами діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України є:

- законність;
- повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- гуманізм;
- позапартійність;
- єдиноначальність;
- колегіальність при розробці важливих рішень;
- взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями;
- відкритість для демократичного цивільного контролю.

Основними *завданнями* Державної кримінально-виконавчої служби України є:

- реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;
- реалізація державної політики у сфері пробації;
- внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації;
- забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених та осіб, узятих під варту;
- контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту.

Державна кримінально-виконавча служба України *відповідно до покладених на неї завдань*:

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх міністрів юстиції;

– подає міністрів юстиції пропозиції щодо визначення основних напрямів діяльності міжрегіональних територіальних органів з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України, органів

пробації, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ та організацій, утворених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України;

- аналізує результати діяльності органів і установ, готує на їх основі та подає міністрові юстиції пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування органів і установ;

- забезпечує виконання державних цільових програм розвитку органів і установ;

- бере участь у розробленні та виконанні державних комплексних програм протидії злочинності;

- організовує та контролює виконання вироків суду та інших судових рішень і застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених;

- забезпечує дотримання вимог законодавства в органах і установах;

- забезпечує здійснення заходів стосовно запобігання вчиненню кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків засудженими та особами, узятими під варту, а також заходів щодо них для припинення кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків;

- забезпечує виявлення кримінальних правопорушень, учинених в органах і установах;

- організовує здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

- забезпечує контроль за організацією охорони установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, дотриманням правопорядку та забезпеченням безпеки в них;

- організовує забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, підрозділами таких установ та слідчих ізоляторів;

Державна кримінально-виконавча служба України *складається з:*

- *центрального органу виконавчої влади* (що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Він утворюється, реорганізовується та ліквідується Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України);

- *його територіальних органів управління (відділів)* (в Автономній Республіці Крим, областях, місті Києві та Київській області, місті Севастополі), які здійснюють керівництво оперативно-службовою та фінансово-господарською діяльністю підпорядкованих їм органів і установ та виконують функції, передбачені положеннями про територіальні органи управління, що затверджуються Міністерством юстиції України;

- *кримінально-виконавчої інспекції* (органи, які виконують покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт та здійснює контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням або умовно-достроково, а також звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 3 років);

- установ виконання покарань;
- слідчих ізоляторів;
- воєнізованих формувань (підрозділи, які діють у складі органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, призначені для їх охорони та запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ);
- навчальних закладів;
- закладів охорони здоров'я;
- підприємств установ виконання покарань (які здійснюють господарську діяльність та професійно-технічне навчання засуджених);
- інших підприємств, установ і організацій, створених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України.

До **персоналу** Державної кримінально-виконавчої служби України належать:

- особи рядового і начальницького складу;
- спеціалісти, які не мають спеціальних звань та
- інші працівники, які працюють за трудовими договорами в Державній кримінально-виконавчій службі України.

Посадові та службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів **зобов'язані**:

- виконувати покарання відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства;
- забезпечувати дотримання прав людини і громадянина, реалізацію законних прав та інтересів засуджених і осіб, узятих під варту, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань;
- виконувати вироки, постанови і ухвали суду, а також рішення, прийняті прокурорами і слідчими в установленому законом порядку і в межах їх компетенції; тримати осіб, узятих під варту;
- застосовувати передбачені законом засоби виправлення і ресоціалізації засуджених; сприяти трудовому та побутовому влаштуванню осіб, звільнених від відбування покарання, та їх соціальній адаптації;
- забезпечувати виконання актів амністії та помилування;
- забезпечувати правопорядок, додержання вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах і на прилеглих до них територіях та вимагати від засуджених і осіб, узятих під варту, інших осіб виконання ними обов'язків, установлених законом;
- проводити реєстрацію засуджених і осіб, узятих під варту, їх фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку та дактилоскопію;
- забезпечувати безпеку засуджених і осіб, узятих під варту, персоналу і громадян, які перебувають на території установ виконання покарань та слідчих ізоляторів;
- припиняти адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений законодавством порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань;

– запобігати вчиненню кримінальних правопорушень та дисциплінарних проступків в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторів; приймати і реєструвати заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення і події, своєчасно приймати щодо них рішення;

– забезпечувати охорону, ізоляцію та нагляд за засудженими і особами, узятими під варту; здійснювати заходи щодо розшуку осіб, які вчинили втечу з установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, та засуджених, які ухиляються від покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

– виявляти, припиняти кримінальні правопорушення, вчинені в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, брати участь в їх розкритті у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України;

– брати участь у боротьбі з тероризмом у межах своїх повноважень;

– виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень і порушень режиму в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, а також вчиненню кримінальних правопорушень засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, вживати в межах своїх повноважень заходів до їх усунення;

– створювати належні умови для тримання засуджених і осіб, узятих під варту, їх комунально-побутового і медико-санітарного забезпечення;

– організовувати загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених та залучати їх до праці;

– забезпечувати додержання вимог законодавства з охорони державної таємниці, праці та навколишнього середовища, санітарно-епідеміологічного нагляду і правил пожежної безпеки;

– здійснювати контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням або умовно-достроково;

– забезпечувати правовий і соціальний захист персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України та членів їхніх сімей;

– здійснювати інші повноваження, передбачені законом.

Посадові та службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів **мають право:**

– вимагати від засуджених, осіб, узятих під варту, та інших осіб, які перебувають на території та в приміщеннях органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, додержання норм кримінально-виконавчого законодавства;

– проводити огляд і обшук засуджених та осіб, узятих під варту, їх речей, огляд інших осіб та їх речей, транспортних засобів, які знаходяться на територіях установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, підприємств установ виконання покарань і на прилеглих до них територіях, на яких установлені режимні вимоги, а також вилучати заборонені для використання в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах речі та документи;

– тимчасово обмежувати або забороняти відповідно до законодавства рух транспорту на прилеглих до установ виконання покарань та слідчих ізоляторів територіях, не допускати громадян на ці території або зобов'я-

зувати їх там залишатися чи покинути ці території з метою додержання вимог режиму, захисту життя і здоров'я громадян;

- у разі здійснення заходів щодо розшуку та затримання засуджених і осіб, узятих під варту, які вчинили втечу, або засуджених, які ухиляються від відбування покарання, у місцях, де імовірна їх поява:

- входити безперешкодно в будь-який час доби на територію і в приміщення підприємств, установ і організацій, а за згодою власників – також у жилі та підсобні приміщення громадян і перебувати в них;

- зупиняти і проводити огляд транспортних засобів;

- перевіряти у громадян документи, що посвідчують їх особу;

- затримувати і доставляти до правоохоронних органів осіб, які розшуковуються;

- проводити особистий огляд затриманих осіб та речей, що знаходяться при них;

- одержувати безперешкодно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян відомості, матеріали та іншу допомогу, необхідні для виконання покладених завдань;

- запроваджувати в установленому законом порядку режим особливих умов в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах;

- застосовувати і використовувати фізичну силу, спеціальні засоби і зброю на підставах і в порядку, передбачених Законом України «*Про Національну поліцію*» та іншими законами України;

- здійснювати оперативно-розшукові заходи згідно із законами України;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення, здійснювати адміністративне затримання і застосовувати інші заходи, передбачені законодавством про адміністративні правопорушення;

- проводити медичний огляд засуджених і осіб, узятих під варту, з метою виявлення фактів вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших засобів, що одурманюють, призначати медичне обстеження засуджених;

- використовувати засоби масової інформації для розшуку засуджених і осіб, узятих під варту, які вчинили втечу;

- приймати згідно із законом у володіння і користування від установ, організацій і підприємств незалежно від форм власності, а також громадян матеріально-технічні ресурси, кошти і майно;

- користуватися безоплатно при виконанні службових обов'язків усіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі), залізничного і водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів;

- здійснювати інші права, передбачені законом.

Гранична чисельність персоналу центрального апарату центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та його територіальних органів управління визначається Кабінетом Міністрів України.

Безпосередній контроль за діяльністю органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів здійснюють центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, його територіальні органи управління.

Нагляд за дотриманням законності в діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюється в порядку, визначеному Конституцією та законами України.

Контрольні питання і завдання

1. Назвіть функції, завдання і принципи діяльності прокуратури України.
2. Які елементи складають систему органів прокуратури України?
3. У чому полягає мета діяльності Державного бюро розслідувань?
4. Які завдання Державного бюро розслідувань законодавством зараховано до основних?
5. Розкрийте правовий статус Національного антикорупційного бюро України.
6. Охарактеризуйте правовий статус Державної податкової служби України.
7. Які спеціальні звання присвоюються посадовим особам органів Державної податкової служби?
8. У чому полягають завдання Державної митної служби України?
9. Охарактеризуйте правовий статус органів кримінально-виконавчої системи України.

Джерела для поглибленого вивчення розділу 2

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Основний закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-66>
3. Про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс] : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. – Режим доступу : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>
4. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 4 березня 1998 р. № 160/98-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/160/98-вр>
5. Про Державне бюро розслідувань [Електронний ресурс] : Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII. – Режим доступу : <https://www.zakon.rada.gov.ua>
6. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів [Електронний ресурс] : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/160/98-вр>

7. Про державний кордон України [Електронний ресурс] : Закон України від 4 листопада 1992 р. № 1777-XII. – Режим доступу : <https://www.zakon1.rada.gov.ua>

8. Про Державну кримінально–виконавчу службу України [Електронний ресурс] : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

9. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 4 березня 1998 р. № 160/98-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/160/98-вр>

10. Про Державну прикордонну службу України [Електронний ресурс] : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. – Режим доступу : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show>

11. Про державну службу [Електронний ресурс] : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. – Режим доступу : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show>

12. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України [Електронний ресурс] : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3475-XII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

13. Про державну таємницю [Електронний ресурс] : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/3855-12>

14. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/1700-18>

15. Про контрольно-розвідувальну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 26 грудня 2002 р. № 374. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

16. Про Національне антикорупційне бюро України [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. – Режим доступу : <https://www.zakon.rada.gov.ua>

17. Про національну безпеку України [Електронний ресурс] : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>

18. Про Національну гвардію України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-14>

19. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу : <https://www.zakon.rada.gov.ua>

20. Про нотаріат [Електронний ресурс] : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/34/5-12>

21. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/5-12>

22. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю [Електронний ресурс] : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-ХІІ. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

23. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів [Електронний ресурс] : Закон України від 2 червня 2017 р. № 1403-ХІІІ. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/14/0-38>

24. Про прокуратуру [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. – Режим доступу : <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

25. Про Раду національної безпеки та оборони України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/183/98-вр>

26. Про розвідку від 17 вересня 2020 р. [Електронний ресурс] : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 912-ІХ. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-9>

27. Про Службу безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2229-12>

28. Про Службу зовнішньої розвідки України [Електронний ресурс] : Закон України від 1 грудня 2005 р. № 3160-ІV. – Режим доступу : <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/3160-15>

29. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону [Електронний ресурс] : Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-ІІІ. – Режим доступу : <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/1835-14>

Рекомендована література до всього курсу

1. Бурбика М. М. Судові та правоохоронні органи (у схемах і таблицях) : навч. посіб. / М. М. Бурбика, М. С. Уткіна. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – 122 с.
2. Городовенко В. В. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. / В. В. Городовенко, О. Л. Макаренков, М. М. Сантос. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2016. – 223 с.
3. Долинська М. С. Нотаріат : підручник / Долинська М. С. – Львів : Ліга-Прес, 2018. – 398 с.
4. Каркач П. М. Організація та діяльність органів прокуратури України : навч. посіб. / Каркач П. М. – Х. : Право, 2019. – 500 с.
5. Комаров В. В. Нотаріат : підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х. : Право, 2019. – 414 с.
6. Організація судових та правоохоронних органів : підручник / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, П. М. Каркач та ін. – Х. : Право, 2014. – 448 с.
7. Лапкін А. В. Організація судових та правоохоронних органів України : навч. посіб. у схемах / Лапкін А. В. – Вид. 7-ме. – Х. : Право, 2018. – 170 с.
8. Пригоцький В. Адвокатура України : курс лекцій / Пригоцький В. – К. ; Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. – 301 с.
9. Руденко М. В. Судові та правоохоронні органи України : підручник / М. В. Руденко, Г. С. Рибалко, В. Є. Кривуля ; за ред. М. В. Руденка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. – 311 с.
10. Семерак О. С. Судоустрій, правоохоронні та правозахисні органи України : навчальний посібник / О. С. Семерак, І. О. Семерак. – Ужгород : Говерла, 2017. – 278 с.
11. Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. М. Гусарова. – Х., 2020. – 508 с.
12. Городовенко В. В. Судові та правоохоронні органи України : конспект лекцій для студентів освіт. ступеня кваліфікац. рівня «бакалавр» за спец. (освіт. програмою) 081 «Право (Правознавство)» / В. В. Городовенко та ін. – Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т, 2018. – 237 с.
13. Ковалів М. В. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. / Ковалів М. В. та ін. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 386 с.
14. Ненько С. С. Судові та правоохоронні органи України на шляху до Європи : навч. посіб. / Ненько С. С. та ін. – Херсон : Грінь Д. С., 2016. – 351 с.
15. Судові та правоохоронні органи України : навч.-метод. посіб. / уклад. : Н. М. Бакаянова та ін. – Одеса : Фенікс, 2018. – 246 с.
16. Дараган В. В. Судові та правоохоронні органи України : підручник / Дараган В. В. та ін. – Дніпро : ДДУВС, 2021. – 399 с.
17. Погорецький М. А. Судоустрій України : підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 344 с.
18. Тетарчук І. В. Судові та правоохоронні органи України : навч. посібник для підготовки до іспитів / Тетарчук І. В. – К. : ЮрКнига, 2020. – 202 с.
19. Ярова Л. В. Організація судових і правоохоронних органів України : курс лекцій / Л. В. Ярова, О. В. Матвеевський. – Одеса : Фенікс, 2020. – 375 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Андрій Вікторович ХРІДОЧКІН
Віктор Васильович ЧЕНЦОВ
Петро Васильович МАКУШЕВ

СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

Редактори: Дерев'янка Т. П., Смирнова О. О.

Комп'ютерна верстка: Дерев'янка Т. П., Смирнова О. О.

**Підписано до друку 25.07.2022 р. Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 18,19. Облік.-вид. арк. 16,17. Наклад 100 прим.
Замовлення № 58.
Дніпро: Університет митної справи та фінансів (Свідоцтво про
видавничу діяльність ДК № 6198 від 24.05.2018 р.)
49000, м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4**